

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
CIVILINĖS JUSTICIJOS INSTITUTAS

EGLĖ UŽMIŠKYTĖ
CIVILINĖS TEISĖS STUDIJŲ PROGRAMA

SOCIALINIS TEISINGUMAS CIVILINĖJE TEISĖJE: LIETUVA
EUROPINIAME KONTEKSTE
Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Prof. dr. A. Dambrauskaitė

Vilnius, 2013

TURINYS

ĮVADAS	3
1. SOCIALINIO TEISINGUMO SAMPRATA. SOCIALINIO TEISINGUMO MODELIS	8
1.1. Teisingumas ir socialinis teisingumas	8
1.2. Socialinio teisingumo aiškinimo teorijos	11
1.3. Socialinio teisingumo modelis ir vertinimo kriterijai	14
1.3.1. Reguliavimo teisėtumas	16
1.3.2. Silpnosios šalies gynimas	18
1.3.3. Asmens autonomijos teisė ir jos ribos	19
1.3.4. Teismo diskrecija civilinėje teisėje	21
1.3.5. Žmogaus teisių poveikis civilinei teisei	22
2. SOCIALINIO TEISINGUMO MODELIS CIVILINĖJE TEISĖJE	24
2.1. Silpnosios šalies gynimas	24
2.1.1. Vartotojo teisių apsaugos mechanizmas	27
2.1.2. Verslo subjekto teisių apsaugos mechanizmas	32
2.2. Asmens autonomijos teisė ir jos ribos	36
2.2.1. Sąžiningumas kaip asmens autonomijos teisės ribojimas	38
2.2.2. Asmens autonomijos teisės ribojimas sąžiningumo principu ikisutartiniuose santykiuose	42
2.3. Teismo diskrecija civilinėje teisėje	49
2.3.1. Teismo diskrecija sutartiniuose teisiniuose santykiuose. Vartojimo sutartis ..	51
2.3.2. Teismo diskrecija taikant civilinę atsakomybę	54
2.3.2.1. Sutartinių netesybų dydžio mažinimas	54
2.3.2.2. Deliktu padarytos žalos dydžio mažinimas. Neturtinės žalos dydžio mažinimas	56
2.4. Žmogaus teisių poveikis civilinei teisei	60
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	64
LITERATŪROS SĄRAŠAS	67
SANTRAUKA	72
SUMMARY	73

IVADAS

Socialinis teisingumas nėra grynai teisinė, politinė ar filosofinė kategorija, veikiau – tam tikras standartas, kuris atskirose srityse įgyja skirtingus pavidalus, todėl nevienodos interpretavimo kryptys ir aiškinimo metodai, tam tikrais atvejais netgi apskritai paneigiama socialinio teisingumo įgyvendinimo galimybė. Atkreiptinas dėmesys, kad šiame darbe nesiekama atskleisti socialinio teisingumo sąvokos daugiareikšmiškumo ar kvestionuoti jo reikalingumą, preziumuojama, jog jo įgyvendinimas būtinas.

Diskusijos apie socialinio teisingumo svarbą civilinėje teisėje ypač suintensyvėjo pradėjus vykdyti Europos privatinės teisės vienodinimo iniciatyvą. Daug dėmesio darbe skiriama naujausiu laikomam privatinės teisės vienodinimo Europoje dokumentui – DCFR (angl. *Draft Common Frame of Reference*) (liet. *Bendrosios pagrindų sistemos projektas*) projektui, kartais netgi vadinamam Europos Civilinio Kodekso rankraščiu. Projektas rengtas vadovaujantis socialinio teisingumo koncepcija, kurią vienoje monografijų, įkvėptas DCFR projekto, detalizavo Europos privatinės teisės profesorius, Europos Civilinio Kodekso mokslinių tyrimų grupės narys, Martijn W. Hesselink'as. Buvo suformuota tam tikra socialinio teisingumo vertinimo sistema, kuri darbo autorei pasirodė novatoriška, o tokia analizės kryptis – įdomi ir siūlytina privatinės teisės tyrinėtojams bei analitikams.

Siekiant optimalių rezultatų, vertinimo sistemą sudarantys kriterijai konkretinami ir taip sukuriamas tam tikras socialinio teisingumo modelis, kurio pagrindiniai elementai yra: silpnosios šalies gynimas, asmens autonomijos teisė ir jos ribos, teismo diskrecija civilinėje teisėje bei žmogaus teisių poveikis civilinei teisei. Šiuos elementus vienija pati socialinio teisingumo koncepcija, kitaip tariant – jie sudaro socialinio teisingumo koncepcijos turinį. Taigi, siekiant vystyti tokią tyrimo kryptį, reikia nustatyti minėtų elementų pritaikomumo galimybę konkrečioje civilinės teisės sistemoje.

Temos problema ir aktualumas. Reikia sutikti su DCFR projekto rengėjų nuomone, jog „jei mes norime sukurti bendrą Europos privatinės teisės pagrindų sistemą kaip rekomendacinio pobūdžio teisinį instrumentą, privalome siekti kompromiso dėl vertybių, idealų ir principų Europoje ir suformuoti visuotinai priimtina bendrą socialinio teisingumo sąvoką“¹. Teigiama, jog DCFR projektas atitinka visus civilinio kodekso bruožus (išskyrus privalomumą) ir puikiai

¹ Hesselink M. W. CFR & Social Justice. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008, p. 17.

atspindi Europoje vyraujančio socialinio teisingumo schemą², esminius Europos privatinės teisės kanonus, todėl ištyrus jį, suformuotas socialinio teisingumo modelis tam tikra apimtimi atspindi universalią Europoje vyraujančio socialinio teisingumo schemą.

Kadangi nėra konkrečių visuotinio pritaikomumo taisyklių ar aiškaus nurodymo, kaip socialiniai reiškiniai, tarp jų ir teisė, turėtų būti vertinami socialinio teisingumo požiūriu, darbe teiktinas pasiūlymas – tam tikras modelis, kuriuo remiantis būtų galima tai padaryti. Nepakankamas doktrinos bei teismų praktikos dėmesys pačiam socialinio teisingumo reiškiniui nacionalinėje civilinės teisės sistemoje sudaro sunkumą aiškinantis, kaip šiuo požiūriu ji koreliuoja su kitų valstybių civilinės teisės sistemomis. Manytina, jog siekiant suvienodinti privatinę teisę Europoje, svarbu lyginamuoju aspektu panagrinėti valstybių narių civilinės teisės sistemas iš kuo įvairesnių perspektyvų, tarp jų ir socialinio teisingumo, ir surandant panašumus bei išryškinant skirtumus, siekti teisinio kompromiso. Socialinio teisingumo koncepcijos turinys darbe atskleistinas per minėtą socialinio teisingumo modelį, o jo pritaikomumo galimybę Lietuvoje siekiama išsiaiškinti nagrinėjant pasirinktus nacionalinės civilinės teisės institutus ir teisminę praktiką.

Darbe vadovaujasi tam tikru socialinio teisingumo modeliu, o jį sudarantys elementai – nuorodos į probleminius taškus, kuriuos panagrinėjus galima atsakyti į socialinio teisingumo požiūriu svarbius klausimus. Pavyzdžiui, dėl silpnosios šalies gynimo principo taikymo apimties, analizės objektu pasirenkant vartotojų bei verslo subjektų kategorijas ir jų teisių apsaugos mechanizmus; dėl autonomijos teisės įgyvendinimo ir jos ribojimo sąžiningumo principu, kuris kai kuriose valstybėse suprantamas skirtingai, skiriasi jo taikymo apimtis bei teisinės pasekmės už sąžiningumo reikalavimo nesilaikymą; dėl teismo teisės kontroliuoti sutartinius teisinius santykius, siekiant apsaugoti silpnąją šalį ir užtikrinti sąžiningumą arba galimybės taikant civilinę atsakomybę spręsti dėl sutartinių netesybų arba atlygintinos žalos dydžio mažinimo socialinio teisingumo pagrindais; taip pat dėl žmogaus teisių ir civilinės teisės tarpusavio ryšio. Vadovaujantis siūlomu socialinio teisingumo modeliu galima ištirti reikšmingus civilinės teisės aspektus, kurie gali būti naudingi ateityje analizuojant Europos valstybių civilinės teisės sistemas lyginamuoju aspektu.

Temos ištyrimo lygis ir naujumas. „Socialinis teisingumas civilinėje teisėje: Lietuva europiniame kontekste“ – teorinio analitinio pobūdžio magistro baigiamasis darbas. Didelę įtaką

² Ten pat, p. 24.

formuojant darbo struktūrą padarė DCFR projektas, jo komentaras, lyginamuoju aspektu analizuojami UNIDROIT ir PECL principai. Artimiausia temai buvo Martijn W. Hesselink'o monografija „Common Frame of Reference & Social Justice“, kurioje atskleidžiama DCFR projekto reikšmė ir socialinio teisingumo įgyvendinimo perspektyva Europos privatinėje teisėje. Taip pat analizuojamas Socialinio Teisingumo Grupės paskelbtas Manifestas „Social Justice in European Contract Law: Manifesto“, temai atskleisti remtasi B. Lurger apybraiža „The Common Frame of Reference/Optional Code and the Various Understandings of Social Justice in Europe“. Daugiausia analizuota: Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, jo komentarai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) praktika, informaciniai arba kritinio pobūdžio straipsniai. Pavyzdžiui, socialinio teisingumo aiškinimo teorijas bei principų turinį atskleidė J. Bieliauskaitė straipsnyje „Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje vakarų teisės tradicijoje“. Kai kuriuos temas aspektus yra aptarę ir kiti autoriai: pavyzdžiui, A. Barak'as straipsnyje „Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdant teisingumą“, M. Trager „Party Autonomy and Social Justice in Member States and EC Regulation: A Survey of Theory and Practice. Standard Contract Terms in Europe“, C. Mak'as „The fundamental rights in European contract law: A comparison of the Impact of Fundamental Rights on Contractual Relationships in Germany, the Netherlands, Italy and England“. Dėmesys skiriamas filosofijos mokslininkų paskelbtiems darbams, pavyzdžiui Friedrich A. Von Hayek'o monografijai „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Socialinio teisingumo mirazas“, kurioje autorius atskleidžia socialinio teisingumo koncepcijos turinį ir aiškinasi jos įgyvendinimo galimybes bei naudingumą visuomenei, M. Clayton'o ir A. Williams'o leidiniui „Social Justice“, kuriame aptariama socialinio teisingumo koncepcijų įvairovė. Kryptingas šių šaltinių nagrinėjimas tapo pamatu visam moksliniam darbui, o dėl ryškaus politinio-filosofinio elemento darbe kai kuriais klausimais neišvengiami ir subjektyvūs pastebėjimai.

Mokslinio darbo *objektas* – siūlomo socialinio teisingumo modelio taikymas ir jo ypatumai Lietuvos civilinėje teisėje.

Siekiant gauti kuo tikslesnius tyrimo rezultatus, mokslinio darbo objektas konkretinamas – darbo *dalykas* – socialinio teisingumo modelio taikymas ir jo ypatumai atskiruose Lietuvos civilinės teisės institutuose.

Pritartina nuomonei, kad sutarčių teisę reglamentuojančios normos laikytinos privatinės teisės širdimi³, todėl darbe ypač akcentuojami sutartiniai teisiniai santykiai. Sutarčių teisėje taikytini visi civilinės teisės principai ir bendrosios dalies normos, todėl, manytina, privatinei teisei analizuoti siūloma socialinio teisingumo vertinimo sistema, sutarčių teisėje taikytina visa apimtimi.

Pagrindinis darbo *tikslas* – išsiaiškinti, ar siūlomas socialinio teisingumo modelis pritaikytinas Lietuvos nacionalinėje civilinėje teisėje, atskleidžiant šį modelį sudarančių elementų turinį pasirinktuose civilinės teisės institutuose ir teisminėje praktikoje.

Baigiamojo darbo *uždaviniai*:

1. Aptarti teisingumo ir socialinio teisingumo ryšį bei ypatumus.
2. Apibendrinti socialinio teisingumo sampratų įvairovę, atskleisti jų panašumus bei išryškinti skirtumus.
3. Apibendrinti siūlomo socialinio teisingumo modelio elementus ir atskleisti jų turinį.
4. Ištirti socialinio teisingumo modelio elementų taikymo ypatumus atskiruose Lietuvos civilinės teisės institutuose ir, kiek įmanoma, palyginti su kitomis Europos valstybėmis.
5. Įvertinti siūlomo socialinio teisingumo modelio pritaikomumą Lietuvos civilinėje teisėje.

Vadovaujantis tuo, kas išdėstyta, keliama *hipotezė*, kad atskiruose Lietuvos civilinės teisės institutuose bei teisminėje praktikoje atsiskleidžia socialinio teisingumo modelio elementų turinys, todėl šis modelis gali būti taikomas vertinant civilinę teisę socialinio teisingumo požiūriu.

Siekiant užsibrėžtų tikslų ir uždavinių įgyvendinimo, magistro baigiamajame darbe naudojami šie *metodai*: *sisteminės analizės*, naudotas atskleidžiant socialinio teisingumo modelio elementų turinį ir ryšį su konkrečiomis civilinės teisės normomis; *lyginimo*, lyginant socialinio teisingumo modelio apraiškas Lietuvos ir kitų Europos valstybių civilinės teisės institutuose ir teisminėje praktikoje; *abstrakcijos* siekiant atskleisti esminius socialinio teisingumo civilinėje teisėje bruožus, atsiejant juos nuo kitų, neesminių.

Darbas struktūriškai suskirstytas į dvi dalis: pirma dalis – „Socialinio teisingumo samprata. Socialinio teisingumo modelis“, antra – „Socialinio teisingumo modelis civilinėje teisėje“.

³ Study Group on Social Justice in European Private Law. Social Justice in European Contract Law: a Manifesto // European Law Journal Vol. 10, No. 6, 2004, p. 654.

Pati socialinio teisingumo koncepcija yra ir gali būti analizuojama įvairiais požiūriais (socialiniu, politiniu, filosofiniu ir kt.), taip pat ir vadovaujantis ja, kaip tam tikru standartu, gali būti tiriamos atskiros sritys bei socialiniai reiškiniai. Šiame darbe, vadovaujantis pasirinktu modeliu, siekiama išsiaiškinti, kaip socialinis teisingumas įsiprasmina Lietuvos civilinėje teisėje ir lyginamuoju aspektu paanalizuoti kai kurių Europos valstybių civilinės teisės institutus bei Europos privatinės teisės dokumentus ir teisminę praktiką.

1. SOCIALINIO TEISINGUMO SAMPRATA. SOCIALINIO TEISINGUMO MODELIS

1.1. Teisingumas ir socialinis teisingumas

Kintant pačios teisės sampratai, kito ir teisingumo suvokimas, interpretacija, jo įgyvendinimo priemonės. Manytina, jog šiuolaikinėje visuomenėje tinkamas toks teisingumo apibrėžimas: „<...> tai *pamatinis visuomeninio gyvenimo principas*, nustatantis tam tikrus dorovinius, teisinius, ekonominius, politinius žmonių elgesio rėmus. Kaip turėtų būti elgiamasi visuomenėje, kokiomis taisyklėmis turėtų būti grindžiami žmonių tarpusavio santykiai – tai į teisingumo sampratos sferą patenkantys klausimai“⁴.

Aristotelis, vienas garsiausių mąstytojų Vakarų filosofijos istorijoje, suskirstė teisingumą į įstatyminį, dalijamąjį bei mainų⁵. „Teisingumas jau gilioje senovėje, įvairiose primityviai organizuotose bendruomenėse buvo suprantamas kaip tam tikrų bendrų taisyklių, galiojančios teisės (tų laikų supratimu), visų pirma paprotinės teisės laikymasis.<...> Taigi, čia kalbama apie *intuityviąją* teisingumo sampratą bei *formalų* reikalavimą laikytis bendrų elgesio taisyklių, nekeliant klausimo apie jų turinį“⁶. Šis teisingumas laikytinas Aristotelio įvardytu įstatyminiu teisingumu. Mainų teisingumo samprata reikštų, kad „už padarytą pažeidimą reikalaujama atlyginimo – bausmės skyrimo, taigi buvusios iki tol padėties (kiek tai įmanoma), pusiausvyros atstatymo“⁶. Taip pat, „siekis išlikti reikalavo ne tik atsilyginti už grupės taisyklių pažeidimą, bet ir *dalintis* tuo ką turi su kitais grupės nariais. <...> Tai akivaizdžiai parodo teisingumo dalijamojo aspekto reikšmę, kylančią iš žmogaus paties sau nepakankamumo sąlygotos būtinybės veikti kartu, kurią taip pat aptinkame Aristotelio teisingumo distinkcijoje, o žymiai sudėtingesniu – *socialinio teisingumo* bei *solidarumo* pavidalu išliekančią ir dabar“⁷.

Kaip teigiama, „etatizmo sąlygomis (santvarkoje, kurioje valstybė labai aktyviai kišasi į žmogaus asmeninį, visuomeninį bei ekonominį gyvenimą) daugiau kalbama ne apie teisingumą, o apie teisėtumą, nes būtent valstybė nustato, ką laikyti teisingumu. Oficialiuoju teisingumu čia gali būti paskelbiama bet kuri valstybės valia, jei tik jai suteikta įstatymo forma. Tuo tarpu,

⁴ Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka vakarų teisės tradicijai. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004, p. 1.

⁵ Ten pat, p. 32.

⁶ Ten pat, p. 33.

⁷ Ten pat, p. 34.

personalistinei teisės sampratai, atsigrežiančiai nuo bendrybės prie individo, pirmiausia rūpi teisingumas kaip pačių individų ilgalaikio sugyvenimo ir klestėjimo pagrindas⁸.

Teisingumo sąvoka iš principo kiekvieno asmens yra suvokiama nevienodai - pagal išsilavinimo lygį, dvasinių bei etinių vertybių išsidėstymą, gyvenimišką patirtį ir pasaulėžiūrą. Ir nors ne visi sugebėtų apibrėžti, kas vis dėl to yra tas „teisingumas“, jo būtinybė, siekiamybė ir egzistavimo neišvengiamumas yra visuotinai suvokiamas bei pripažįstamas. „Teisingumo principo turinys yra susiejamas su tam tikro *balanso, pusiausvyros, lygiavertiškumo, atitikimo* pasiekimu ar nustatymu. <...> Teisingumas reikalauja siekti pusiausvyros per tam tikrą *kompromisą*, per lygiavėčio atlygio už veiką, paslaugą, darbą paiešką. Tai ir nubrėžia tam tikrus rėmus bei sukonkretina teisingumo sampratos turinį⁹.

Ne kiekvienoje visuomenėje vienodai jaučiamas teisės sampratos poreikis. Kaip teigia prof. A. Vaišvila, „totalitariniams režimams teisės samprata tarsi nereikalinga, nes teisės praktika čia remiasi tik įstatymu, o įstatymas – valdančios jėgos valia¹⁰. Šiuolaikinėje, modernioje ir intelektualioje visuomenėje, teisingumas suprantamas jau ne kaip despotija, o despotija nesuprantama kaip teisingumas. Teisingumą suprantame kaip dorą, valdžios ir piliečio betarpišką ryšį, teisėtumą, pagarbą įstatymams ir vieni kitiems ir kt. Reikia sutikti, kad „teisingumas nėra demokratinės teisės principas, nes jis apimties ir esmės atžvilgiu visiškai sutampa su teisių ir pareigų vienvė (pusiausvyra) ir yra jos sinonimas¹¹.

Manytina, kad A. Vaišvila tikslingai išskyrė tris teisingumo formas: etinė, teisinė ir socialinė; „šių formų bendrumas grindžiamas teisių ir pareigų vienvė, o skirtumai – tos vienvės pobūdžio kaita:

a) etinis teisingumas – teisių ir pareigų vienvė, egzistuojanti kaip asmens vidinis įsitikinimas derinti savo naudą su artimo nauda ir garantuojamas asmens laisvu apsisprendimu, sąžine bei visuomenės nuomone;

b) teisinis (arba paskirstomasis) teisingumas – teisių ir pareigų vienvė, įtvirtinta įstatymu ir garantuota valstybės prievarta;

⁸ Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė // Jurisprudencija. 2002, Nr. 24 (16), p. 200.

⁹ Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka vakarų teisės tradicijai. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004, p. 39-40.

¹⁰ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2009, p. 56.

¹¹ Ten pat, p. 144.

c) socialinis teisingumas – tai asmens ir valstybės bendradarbiavimas suteikiant konkrečiau asmens teisiniu statusui teisių ir pareigų vienovės pavidalą¹². Socialinis teisingumas pagal šį skirstymą suprantamas kaip asmens ir valstybės santykio reguliatorius, tačiau nereikėtų apsiriboti šios sąvokos aiškinimu tik viešosios teisės kontekste. Privatinės teisės sferoje socialinis teisingumas suprantamas kaip *asmenų* tarpusavio santykio vertinimo matas, apribojant valstybės intervenciją ir laikantis pozicijos, kad ji leidžiama tiek, kiek tai reikalinga siekiant patį socialinį teisingumą užtikrinti.

Darbe aptariama „socialinio teisingumo“ koncepcija privatinėje teisėje (konkrečiai – civilinėje teisėje), siūlomas tam tikras socialinio teisingumo modelis, aiškinama jo reikšmė, apraiškos bei aptariamąs įgyvendinimo galimybės.

Kaip suprantamas „socialinis teisingumas“? „Socialinis“ teisingumas (kartais ir „ekonominis“) buvo pradėtas laikyti atributu, kuriuo privalo pasižymėti visuomenės „veiksmai“ arba tai, kaip visuomenė privalo „traktuoti“ individus bei jų grupes. Valstybės lygmeniu ši sąvoka ėmė formuotis XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje ir itin suklestėjo po Antrojo pasaulinio karo. Socialinis teisingumas, paprastai tariant, yra tam tikrų gėrybių paskirstymas kiekvienam visuomenės nariui, kad šis galėtų gyventi orų, nepriklausomą, pilnavertį gyvenimą ir šiomis gėrybėmis būtų aprūpintas kuo mažesnėmis kitų visuomenės narių ir valstybės sąnaudomis. „Socialinio teisingumo atveju teisių ir pareigų subjektas nėra tas pats asmuo; pareigas, kuriomis teisių turėtojas turėtų legalizuoti savo subjektinę teisę į tam tikrą gėrį, perima kitas subjektas (valstybė, visuomenė arba kitoks socialinis darinys)¹². Anot garsaus austrų filosofo prof. Friedrich A. Von Hayek‘o, „socialinio teisingumo“ reikalavimas tampa reikalavimu visuomenės nariams organizuotis taip, kad visuomenės produktą leistų apibrėžtai padalyti tarp skirtingų individų arba grupių¹³.

Įdomu pažymėti, kad F. A. Von Hayek‘as vienoje monografijų išreiškė poziciją dėl „socialinio teisingumo“ įgyvendinimo galimumo apskritai - teigė, jog visuotinis socialinis teisingumas yra tik mirażas, kurio visišką įgyvendinimą (visų visuomenės narių interesų patenkinimas socialinio teisingumo požiūriu) laisvos rinkos visuomenėje mažai tikėtinas. Tačiau nors ir kvestionuodamas įgyvendinimo galimybes, neatmetė jo egzistavimo fakto: „žmonės gali nesutarti dėl konkrečių priemonių, kurių reikalauja „socialinis teisingumas“, tačiau, kad jis yra tas standartas, į kurį privalo orientuotis politinis veiksmas ir kad toji frazė turi apibrėžtą prasmę – šie

¹² Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė // Jurisprudencija. 2002, Nr. 24 (16), p. 200.

¹³ Hayek F. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Socialinio teisingumo mirażas. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 112.

dalykai beveik niekada nenuginčijami¹⁴. Socialinio teisingumo koncepcija daugiausia aiškinama per visuomenės ir valstybės santykį, per tinkamą gėrybių paskirstymą, bendrą gerovę ir pan. Nors tai yra viešosios teisės klausimas, šios sąvokos aiškinimas per viešosios teisės prizmę padeda suvokti jos turinį ir privatinėje teisėje.

Pritartina nuomonei, jog nors teisingumas ir „siejamas su žmogaus *moraline* nuostata, laikomas *moraline* vertybe, įvardijamas gerų papročių, ekvivalentiškumo ir kitomis sąvokomis, teisingumas *Vakarų teisės tradicijoje* yra neabejotinai pripažįstamas *teisės tikslu, teisinės valstybės pagrindu bei universaliu bendroju teisės principu*“¹⁵. Reikia sutikti, kad socialinės valstybės statusas pirmiausia įtvirtinamas viešojoje teisėje, tačiau šiuo darbu siekiama atskleisti socialinio teisingumo koncepcijos ir jos taikymo aktualumą privatinėje teisėje. Socialinis teisingumas neturėtų būti laikomas vien tik apibrėžiančiu valstybės ir asmens santykį. Tiesa, privatinėje teisėje, kur neegzistuoja valstybinių išteklių skirstymo mechanizmas, jis įgauna kitokius pavidalus, pavyzdžiui, išryškėja būtinybė užtikrinti silpnosios sutarties šalies interesų apsaugą, sąžiningumo principo įgyvendinimą ir pan. Darbe aptariama „socialinio teisingumo“ koncepcija ir jos taikymo ypatumai civilinėje teisėje; tai daroma remiantis tam tikru socialinio teisingumo modeliu, atskleidžiamas jo turinys ir aptariamos šį modelį sudarančių elementų apraiškos civilinėje teisėje. Manytina, kad nepaisant pačios koncepcijos prigimtinio neaiškumo, tam tikra schema – socialinio teisingumo modelis egzistuoja ir jo įgyvendinimas nėra utopinis, o pati koncepcija tik fikcija.

1.2. Socialinio teisingumo aiškinimo teorijos

Priklausomai nuo skirtingų faktorių, ypač nuo politinės srovės, kuriai atstovaujama, socialinio teisingumo sąvokos aiškinimas ir interpretavimas gali skirtis. Socialinis teisingumas nėra tik teisinė, tik politinė ar tik filosofinė sąvoka, ji aiškintina įvairiais požiūriais arba ji pati savaime gali būti vertinamasis kriterijus. Tam, kad būtų galima iš socialinio teisingumo perspektyvos nagrinėti konkrečią teisės šaką, civilinę teisę, naudinga aptarti, kaip ši koncepcija gali būti suvokiama ir kuria kryptimi plėtojama. Žymiausios ir didžiausias įtaką pasauliniame

¹⁴ Ten pat, p. 110.

¹⁵Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka vakarų teisės tradicijai. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004, p. 38.

kontekste padariusios socialinio teisingumo aiškinimo teorijos trumpai aptariamos šiame poskyryje.

Viena teorijų – **radikalusis liberalizmas (libertarizmas)**¹⁶. Žinomiausias libertarizmo atstovas – JAV politikos filosofas R. Nozick'as (Robert Nozick) yra įsitikinęs, kad „laisvoje visuomenėje didžioji dalis visuomeninių išteklių yra teisėtai (pagrįstai) ir teisingai paskirstomi remiantis individualiais mainais. Kitaip tariant, visuomenės institucinė struktūra yra teisingai organizuota, jei ji garantuoja visuomenės narių laisvų interakcijų galimybę“¹⁷. Jo nuomone, nėra jokio centrinio paskirstymo, jokio visuotinai priimtino teisingo paskirstymo modelio. Tai, ką kiekvienas asmuo gauna, jis gauna iš kitų mainais už ką nors arba kaip dovaną¹⁸. R. Nozick'as sutinka, kad „saugumo sumetimais piliečiams yra racionalu jungtis į tam tikrą valstybinį darinį, kuris būtų neutralus ir nešališkas savo piliečių atžvilgiu, <...> pripažįsta minimalių galių valstybės kaip dominuojančios gynybinės agentūros arba kaip „naktinio sargo“ reikalingumą“¹⁷.

R. Nozick'o poziciją socialinio teisingumo atžvilgiu palaiko ir F. A. Von Hayek'as. Jo teigimu, „paskirstomojo teisingumo taisyklės pažeidžia individų lygybę ir suponuoja jų hierarchiją išplėsdamos viešosios teisės reguliuojamą sritį bei centralizuotos valstybės galias. Centralizuotos valstybės vykdomą prievartinį gėrybių paskirstymo būdą filosofas vadina amoraliu ir mano, kad šia prasme socialinis teisingumas yra puiki totalitarinių režimų priedanga“¹⁷. Vieną monografijų apie socialinį teisingumą F. A. Von Hayek'as pradeda W. Lippmann'o (Walter Lippmann) žodžiais: „Laisvoje visuomenėje valstybė netvarko žmonių reikalų. Ji palaiko teisingumą tarp žmonių, kurie patys tvarko reikalus“¹⁹.

Atsižvelgiant į tokią interpretaciją, manytina, jog privatinės teisinės sferoje, civilinėje teisėje, libertarizmo pasekėjų nuomone, socialiai teisingas reguliavimas yra toks, kuris teisinio santykio šalims suteikia kiek įmanoma platesnę asmens autonominę teisę veikti savo nuožiūra, o valstybės institucijų intervencija minimali (valstybės intervenciją šiuo atveju suprantant kaip įstatyminių ribojimų arba teismo institucijos įsikišimą).

Dar viena socialinio teisingumo teorijų – **klasikinis liberalizmas**. Klasikinio liberalizmo atstovas J. Rawls'as (John Rawls) teigia, kad „negalėjimas pasinaudoti savo teisėmis ir galimybėmis dėl skurdumo ar nemokšiškumo, taip pat bendro priemonių trūkumo neretai apriboja

¹⁶ *Libertarizmas* - politinė kryptis individo laisvę iškelianti aukščiau bet kokios valdžios ar autoritetų (vyriausybių, visuomenėje priimtų normų ar tradicijų ir kt.).

¹⁷ Bieliauskaitė J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje vakarų teisės tradicijoje. 2009, p. 122// https://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/sms/archyvas/?l=62124 // prisijungimo laikas 2011-12-14.

¹⁸ Clayton M., Williams A. Social Justice. Massachusetts: Blackwell Publishing. 2004, p. 85.

¹⁹ Hayek F. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Socialinio teisingumo mirazas. Vilnius: Eugrimas. 1998, p. 9.

pačią laisvę”²⁰. „J. Rawlsas socialinį teisingumą suprato ir kaip praktinių sprendimų reikalaujantį reiškinių, pabrėždamas, kad visos gerybės – laisvė ir galimybės, pajamos, turtas ir, kaip jis sakė, „pamatai savigarbai“ turi būti paskirstomi tolygiai, tačiau pirmenybę teikiant „labiausiai nuskriaustiems“ gyventojų sluoksniams“²¹.

Taigi, klasikinio liberalizmo atstovai, kitaip nei libertarai, kiek santūriau žvelgia į asmenų laisvę veikti. Manytina, jog civilinės teisės kontekste ši teorija taip pat deklaruoja plačią asmenų autonomijos teisę, tačiau valstybė turi daugiau įtakos jų tarpusavio teisiniam santykiui, nes svarbi tampa silpnesnėje pozicijoje esančio asmens apsauga, o jos užtikrinimas – valstybės prerogatyva.

Taip pat paminėtina ir **komunitarizmo** teorija. Teisingumas, komunitarų nuomone (žymiausi jų – A. C. MacIntyre’as (Alasdair Chalmers MacIntyre) ir M. Walzer’is (Michael Walzer), turi būti suprantamas kaip bendruomeniškumas; „postuluojamas skirtingų bendruomenių tradicijomis paremtas teisingumo pliuralizmas implikuoja paskirstymo kriterijų įvairovę“²². M. Walzer’io nuomone, „teisingumas yra žmogaus kūrinys ir labai abejotina, ar jis galėjo būti sukurtas tik vienu būdu“²³. Komunitarai taip pat pabrėžia nuopelno kriterijų. „A. MacIntyre’o įsitikinimu, būti teisingam reiškia duoti kiekvienam asmeniui tai, ko jis nusipelnė“²⁴. Todėl „socialinė teisingumo dorybės klestėjimo bendruomenėje prielaida yra dviguba: pirma, yra racionalūs nuopelno kriterijai ir, antra, yra viešai susitarta dėl to, kokie tie kriterijai yra“²⁴. Šie kriterijai paprastai apibrėžiami įstatymu, tokiu būdu nurodant tam tikrų reikalavimų visumą, kuriais vadovaudamiesi asmenys gali tikėtis didesnės dalies valstybės skirstomų gėrybių (teisėtų lūkesčių principas). Komunitarizmo teoriją tam tikra prasme galima laikyti kraštutine, nes ji skelbia kiekvieno asmens individualaus intereso patenkinimą tik ta apimtimi, kokia jis prisideda prie bendro valstybinio gėrio. Išryškėja priešprieša tarp teorijų: libertarų teigimu, valstybės aparato intervencija į visuomeninius santykius minimali („naktinio sargo“ vaidmuo), tuo tarpu, komunitarų nuomone, valstybės vaidmuo yra ypač reikšmingas, nes ji sprendžia, kokią dalį valstybinių išteklių atskiri asmenys nusipelno gauti. Manytina, kad civilinės teisės kontekste

²⁰ Bieliauskaitė J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje vakarų teisės tradicijoje. 2009, p. 124 // https://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/sms/archyvas/?l=62124 // prisijungimo laikas 2011-12-14.

²¹ Guogis J. Ar reikia kitokio Lietuvos visuomenės socialinės raidos modelio? 2010, p. 21 // https://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/sms/archyvas/?l=92453 // prisijungimo laikas 2012-12-15.

²² Bieliauskaitė J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje vakarų teisės tradicijoje. 2009, p. 130 // https://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/sms/archyvas/?l=62124 // prisijungimo laikas 2011-12-14.

²³ Walzer M. Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality. Oxford: Basil Blackwell, 1983, p. 5.

²⁴ Bieliauskaitė, J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje vakarų teisės tradicijoje. 2009, p. 131 // https://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/sms/archyvas/?l=62124 // prisijungimo laikas 2011-12-14.

„komunitaristų socialinis teisingumas“ reiškia ryškų valstybinių institucijų, teismo poveikį civilinių teisinių santykių šalims – jiems suteikiama plati diskrecinė teisė spręsti, kokios apimties šalių autonomijos ribos, kada šalys elgiasi nesąžiningai, kas yra silpnoji šalis ir ar reikiamas jos gynimas.

Socialinio teisingumo aiškinimo nevienodumas turi didesnę teorinę nei praktinę reikšmę. Aiškinimo teorijų sąrašas yra ilgas ir įvairus. Tačiau tuo siekiama pažymėti, jog koncepcijoje glūdintis subjektyvusis elementas suponuoja tam tikrą kontraversiją vertinant bet kokį reiškinį socialinio teisingumo požiūriu. Manytina, kad Lietuvos valstybės civilinės teisės sistemai artimiausia klasikinio liberalizmo teorija: asmenų teisių ir pareigų santykis turi būti sureguliuotas taip, kad būtų garantuojama reikiama laisvė veikti (užtikrinamas sutarčių laisvės principo įgyvendinimas), santykinai silpnesnėje pozicijoje esantys asmenys būtų ginami (silpnosios šalies gynimo principo įgyvendinimas), o valstybė turėtų pareigą tokią pusiausvyrą užtikrinti. Siekiant pagrįsti tokį požiūrį, antroje darbo dalyje detaliau aptariamas kiekvienas šių aspektų.

1.3. Socialinio teisingumo modelis ir vertinimo kriterijai

Ankstesniame poskyryje aptartos populiariausios socialinio teisingumo aiškinimo teorijos. Kai kurios iš jų – tarpusavyje sunkiai suderinamos, o ir jų pačių aiškinimo apibrėžtumas diferencijuoja²⁵. Tačiau reikia sutikti su M. W. Hesselink'o nuomone, jog vis dėlto egzistuoja tam tikri bendri socialinio teisingumo bruožai, pripažįstami plačiojoje visuomenėje, filosofijos, politikos ir teisės moksle. Jei būtų laikomasi priešingos nuomonės, turbūt bet kokia diskusija socialinio teisingumo tema būtų pernelyg chaotiška ir nerezultatyvi. Minėtas autorius vienoje savo studijų²⁶, remdamasis socialinio teisingumo koncepcija, analizavo DCFR projektą ir priėjo išvados, jog iš šios perspektyvos gali būti vertinama kiekvienos valstybės privatinės teisės sistema. Analizė buvo atliekama, remiantis tam tikra socialinio teisingumo schema-modeliu, kurį sudarantys elementai yra esminiai socialinio teisingumo vertinimo kriterijai.

Galima ginčytis, jog neteisinga vertinti DCFR projektą iš socialinio teisingumo perspektyvos dėl to, kad socialinio teisingumo užtikrinimas nebuvo nei tiesioginis tikslas, nei matas, kuriuo vadovavosi Europos Komisija, paskelbdama CFR priėmimo planą ir suburdama

²⁵ Hesselink M. W. CFR & Social Justice. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008, p. 20.

²⁶ Hesselink M. W. CFR & Social Justice. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008.

mokslininkų grupę šio dokumento projekto rengimui²⁷. Vis dėlto, M. W. Hesselink'as išreiškia susirūpinimą tokiu požiūriu ir oponuoja šiai nuomonei, teigdamas, jog pats dokumento vaidmuo yra gerokai reikšmingesnis; jo negalima laikyti vien tik paprastu „įrankiu“ sureguliuoti vidaus rinką Europoje ir DCFR projektas privalo būti rengiamas bei interpretuojamas remiantis vyraujančia socialinio teisingumo koncepcija Europoje²⁷.

M. W. Hesselink'o žodžiais, „privatinė teisė, socialinis teisingumas ir Europa yra neatsiejamai persipynę“²⁸. Siekiant sėkmingai kurti vieningą Europos privatinės teisės sistemą, reikia išsiaiškinti pagrindinius principus, kurių pagrindu ji turi būti formuojama, reikia tam tikro socialinio teisingumo modelio. Iš to išplaukia, jog reikia aiškios ir vieningos Europoje socialinio teisingumo privatinėje teisėje idėjos²⁸. Manytina, kad Europoje privatinės teisės vienodinimo iniciatyvą vykdančios institucijos neišvengiamai susiduria su socialinio teisingumo klausimu, todėl siūlomas socialinio teisingumo modelis gali būti įdomus ir naudingas.

Aptariamą modelį sudaro elementai, kurie dar įvardijami kaip kriterijai, o jų visetas gali būti laikomas tam tikra civilinės teisės vertinimo iš socialinio teisingumo perspektyvos sistema. Šie vertinimo kriterijai yra tam tikri pasiūlymai, nuorodos į tuos probleminius taškus, kuriuos reikėtų panagrinėti, siekiant įvertinti civilinę teisę (jos institutus) socialinio teisingumo požiūriu. Dėl ribotos darbo apimties minėti kriterijai naudojami nagrinėjant atskirus civilinės teisės institutus, akcentuojant sutartinius teisinius santykius.

Taigi, kaip turėtų būti „matuojamas“ socialinis teisingumas civilinėje teisėje? M. W. Hesselink'o išskirtus socialinio teisingumo vertinimo kriterijus, kuriais jis vadovaujasi vertindamas DCFR projektą, pritaikome platesniame kontekste – vertiname ne vieno dokumento ar teisės akto, bet civilinės teisės institutų atitiktį siūlomam modeliui. Dėl šios priežasties, kai kuriuos kriterijus privalu pakoreguoti. Atkreiptinas dėmesys, jog naudojama chronologija nereiškia prioriteto teikimo vienam prieš kitą.

Pirmasis kriterijus – „reguliavimo teisėtumas“ (angl. *regulatory legitimacy*²⁹), reiškiantis demokratinės įstatymų leidybos reikalavimą atitinkantį DCFR projekto kūrimą.

Antrasis kriterijus – „silpnosios šalies gynimo“ (angl. *protection of weaker party*²⁹) užtikrinimas. Toliau aptiriamas kriterijaus turinys – siekis apsaugoti mažiau privilegijuotoje padėtyje esančius asmenis.

²⁷ Ten pat p. 19.

²⁸ Ten pat, p. 21.

²⁹ Ten pat, p. 22.

Trečiasis – „asmens autonomija ir socialinis solidarumas“ (angl. *individual autonomy and social solidarity*³⁰). Šiuo kriterijumi siekiama nustatyti, ar civilinių teisinių santykių dalyviams tinkamai užtikrinama autonomijos teisė ir ar asmenys, veikdami autonomijos teisės pagrindu, yra įpareigoti socialinio solidarumo pagrindais. Darbe asmens autonomija suprantama taip, kaip ir pasirinkto socialinio teisingumo modelio autoriaus (toliau trumpai aptariamas jos turinys). Tuo tarpu, socialinis (asmenų tarpusavio) solidarumas, manytina, gali būti suprantamas ir kaip tam tikras apribojimas veikti vien tik savo nuožiūra, autonomiškai, protingai suvokiant, jog subjektinė teisė baigiasi ten, kur prasideda kito asmens subjektinė teisė. Šis sąmoningas suvokimas darbo kontekste konkretinamas ir laikytinas vienu asmens autonomijos teisę ribojančių veiksnių – sąžiningumo principu.

Ketvirtasis kriterijus – „pakankama erdvė teismams“ (angl. *efficient space for courts*³⁰). M. W. Hesselink'as šiuo kriterijumi siekia parodyti, jog privatinės teisės reguliavime teismams turi būti suteikiama pakankama erdvė formuoti-interpretuoti „atvirąsias“ (angl. *open-ended*) normas (sąžiningumas, teisingumas, protingumas ir pan.) ir jų pagrindu daryti įtaką privatiems teisiniams santykiams. Darbe šio kriterijaus turinys siaurinamas – aiškinamasi, kokios apimties yra teismui suteikta diskrecijos teisė daryti įtaką civiliniams teisiniams santykiams socialinio teisingumo pagrindais.

Penktasis kriterijus – „fundamentaliosios vertybės“ (angl. *underlying values*³⁰). Kriterijumi siekiama parodyti, jog ir DCFR projektas, ir visa privatinė teisė turi tinkamai atspindėti Europoje pripažįstamą bendrųjų (fundamentaliųjų) vertybių katalogą (teisingumas, laisvė, ekonominė gerovė, žmogaus teisių apsauga ir pan.). Dėl ribotos darbo apimties nėra galimybės išnagrinėti atskirų pamatinių vertybių įtakos civilinei teisei, todėl šio kriterijaus turinys apsibrėžtinamas iki „žmogaus teisių poveikio civilinei teisei“.

1.3.1. Reguliavimo teisėtumas

DCFR projektas rengtas specialiai tam suburtos privatinės teisės ekspertų grupės. Minėtas projektas tiksliausiai apibūdinamas kaip bandymas kodifikuoti jau egzistuojančią teisę, o ne siekis

³⁰ Ten pat, p. 22.

suprojektuoti visiškai naują privatinę teisę³¹, todėl įprasta įstatymų leidybos procedūra, kai įstatymus leidžia demokratinių rinkimų keliu išrinkta tautos atstovybė, koreguojama.

Kaip teigiama, pagal Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybėse vyraujančią tradiciją, privatinės teisės aktai paprastai ir yra rengiami mokslininkų-ekspertų³², teisės doktrinos atstovų, todėl DCFR projekto rengimas šiuo požiūriu atitinka bet kokio nacionalinio teisės akto, pavyzdžiui, civilinio kodekso, leidybą.

Kaip minėta, DCFR projektą rengė kompetentingų institucijų suburta teisės mokslininkų grupė, dėl šios priežasties išreikšta pakankamai kontraversiška nuomonė, jog DCFR projektas neatitinka demokratinės teisės aktų leidybos principo privatinėje teisėje³³. Socialinio Teisingumo Grupė darbo įvade minėtame Manifeste iškėlė esminį klausimą dėl specialiai tam tikslui suvienytų asmenų dalyvavimo dokumento kūrimo: ar projektą rengiantys teisės mokslininkai-ekspertai (specialiai tam suburta, homogenišku (angl. *homogenous*) pažiūrų vienijamų specialistų grupė) gali suformuoti teisinį reglamentavimą, atitiksiantį socialinio teisingumo prasmę³⁴? Išreikštas susirūpinimas, jog ES piliečiai, asmenys, kurių teisės ir teisėtus interesus labiausiai palies DCFR projektas, neturi realios galimybės prisidėti prie minėto dokumento rengimo, nes parlamento vaidmuo, juos atstovaujančios valdžios, nežymus. Tačiau vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad netgi imperatyvūs teisės aktai - nacionaliniai civiliniai kodeksai dažnai kuriami be ryškaus parlamentų indėlio³⁵, todėl nereikėtų kategoriškai teigti, jog parlamento tiesioginis nedalyvavimas, per kurį asmenys dalyvautų DCFR projekto kūrimo, savaime reiškia, jog dokumentas turi socialinio teisingumo trūkumą.

Manytina, jog šis kriterijus vertinant nacionalinę teisę praranda aktualumą. Kitaip nei DCFR projekto kūrimo grupės, nacionalinių teisės aktų leidėjo – Lietuvos Respublikos Seimo legitimumą lemia 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija, siūlomo socialinio teisingumo kriterijaus turinys aptartas tik dėl nuoseklumo naudojamo modelio atžvilgiu, tačiau tolimesniame tyrime nenaudojamas.

³¹ Ten pat, p. 24.

³² Ten pat, p. 25.

³³ Smits J. M. Democracy and (European) Private Law: A Functional Approach. *European Journal of Legal Studies* (Vol. 2), 2009, p. 26 // http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1537888 //; prisijungimo laikas 2013-01-24.

³⁴ Hesselink M. W. *CFR & Social Justice*. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008, p. 20.

³⁵ Ten pat, p. 33.

1.3.2. Silpnosios šalies gynimas

Silpnosios šalies gynimas yra visuotinai pripažintas privatinės teisės principas. Kaip ir minėta, darbe didžiausias dėmesys skiriamas sutarčių teisei; nagrinėjant sutartinius teisinius santykius silpnosios šalies gynimo prasme atsiskleidžia socialinio teisingumo modelio taikymo ypatumai. Silpnosios šalies gynimas sutartiniuose santykiuose reiškia, kad šalims, esančioms santykinai silpnesnėje pozicijoje (pvz. dėl vienokio ar kitokio priklausomumo, nepatyrimo ar turimų ekonominių sunkumų)³⁶ turi būti taikoma speciali apsauga.

UNIDROIT principų komentare teigiama, jog silpnoji šalis suprantama kaip nuo kitos šalies priklausanti, ekonominius sunkumus patirianti ar nepritekliuje esanti, neapdairi, klystanti, nepatyrusi ar derybų įgūdžių neturinti šalis³⁷. Silpnąją sutarties šalimi gali būti laikomi vartotojai vartojimo sutartyse, nuomininkai nuomos sutartyse, indėlininkai sutartyse su bankais, draudėjai draudimo sutartyse, taip pat smulkūs verslininkai sutartyse su stambiais ir kt.

Darbe silpnosios šalies gynimo kriterijus nagrinėjamas dviem kryptimis – per vartotojų ir per verslo subjektų teisinės apsaugos mechanizmus. Darbo autorė laikosi nuomonės, jog sąvoka silpnoji šalis neturėtų būti vienareikšmiškai siejama su fiziniu asmeniu (fizinio asmens pozicijai atspindėti pasirinkta vartotojo kategorija), tam tikrose situacijose ir verslo subjektas gali būti laikomas sutartinio teisinio santykio silpnąja šalimi. Analizuojama, kokiomis teisinėmis priemonėmis užtikrinama vartotojų, ir kokiomis – verslo subjektų teisių apsauga nacionalinėje civilinėje teisėje. Siekiama atskleisti minėtų subjektų teisių apsaugos mechanizmų ypatumus, išryškinti jų panašumus bei skirtumus.

Kaip teigiama, „nuo 7-ojo dešimtmečio beveik visų Europos valstybių įstatymai grindžiami idėja, kad vartotojas, kaip silpnoji šalis, turi būti ginamas nuo sutarčių sąlygų, kurias primeta stiprioji šalis – verslininkas“³⁸. Darbe laikomasi nuomonės, jog santykiuose: verslo subjektas v. vartotojas – pastarasis laikomas silpnąja santykių šalimi. Tuo tarpu santykiuose: verslo subjektas v. verslo subjektas – priklausomai nuo situacijos, vienas jų gali būti laikomas silpnąja, kitas - stipriąja šalimi.

³⁶ Ten pat, p. 29.

³⁷ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010 Integral version, p. 109 // <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/main.htm> // prisijungimo laikas 2013-01-27.

³⁸ Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublienė D. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2009, p. 114.

Remiantis Ole Lando³⁹ nuomone, smulkaus verslo atstovų: ūkininko, žvejo, parduotuvės savininko, amatininko padėtis tam tikrais atvejais laikytina tokia pačia kaip ir vartotojo⁴⁰. Atsižvelgiant į tokią nuomonę, išskirtina smulkaus verslo atstovų kategorija silpnosios šalies gynimo kontekste. Panašios nuomonės laikosi ir M. W. Hesselink'as, anot jo, smulkaus verslo atstovai nepatenka į „vartotojo“ apibrėžimą ir taip išvengiama painiavos aiškinant pačią sąvoką, tačiau nors ir nelaikant jų „vartotojais“ *per se*, tam tikrais atvejais jų teises reikėtų ginti *kaip* vartotojo⁴¹.

Manytina, jog socialinio teisingumo požiūriu, tam tikrose situacijose verslo subjektas (pvz., smulkaus verslo atstovas santykiuose su stambesniu) gali būti pažeidžiamas taip pat kaip ir vartotojas santykiuose su verslo subjektu. Tokioje pačioje situacijoje gali atsirasti nepatyręs, mažiau derybinių įgūdžių turintis, sunkioje ekonominėje padėtyje esantis ar pan. verslo atstovas. Reikia sutikti, jog veiksmingas apsaugos mechanizmas turi būti užtikrinamas ne tik vartotojams (fiziniams asmenims), bet ir verslo atstovams, konkrečiais atvejais laikytinai silpnąja civilinių (sutartinių) teisinių santykių šalimi. Manytina, jog socialinio teisingumo požiūriu, civilinės teisės normose turėtų būti įtvirtintas santykinai silpnesnėje pozicijoje esančiojo (tiek vartotojo, tiek verslo subjekto) prioritetas ir teisminė praktika formuojama silpnosios šalies apsaugos užtikrinimo kryptimi.

1.3.3. Asmens autonomijos teisė ir jos ribos

Socialinio teisingumo modelio, kuriuo vadovaujamosi darbe, vienas elementų - asmens autonomijos teisė ir jos ribos. Asmenims suteikiama autonomijos teisė yra ribojama tiek įstatymų leidžiamosios valdžios (vertikalus ribojimas), tiek tarpusavio santykiuose (horizontalus ribojimas). Socialinio teisingumo modelio, kuriuo vadovaujamosi darbe, požiūriu svarbu nustatyti, ar asmens autonomijos teisės ribos reglamentuotos norminėje teisinėje bazėje (vertikalus ribojimas) ir ar asmenys, tam tikrais atvejais turėdami erdvės veikti savo nuožiūra, yra ribojami tarpusavio solidarumo (horizontalus ribojimas).

³⁹ Europos privatinės teisės mokslininkas, 1980 m. įkūręs teisės mokslininkų asociaciją, susivienijusią Europos sutarčių teisės principų (angl. *Principles of European Contract Law - PECL*) kūrimo tikslais; dabar – Europos Civilinio kodekso tyrimų grupė.

⁴⁰ Hesselink M. W. *CFR & Social Justice*. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008, p. 37.

⁴¹ Ten pat, p. 37.

M. W. Hesselink'o nuomone, šiandien yra pakankamai plačiai pripažįstama, jog sutarčių teisė geriausiai suprantama kaip pagrįsta dviem fundamentaliomis – ir konfliktuojančiomis – idėjomis, t.y. autonomija ir solidarumu. Autonomijos idėja yra politiškai siejama su liberalizmu (dešiniaisiais) ir jos tipinės dogmos yra sutarčių laisvė ir sutarties privalomumas. Solidarumo idėja, kita vertus, yra politiškai siejama su socializmu (kairiaisiais) ir jos pagrindinės dogmos sutarčių teisėje yra sąžiningumo pareiga ir konkrečios privalomos nuostatos silpnosios sutarties šalies gynimui⁴². Kaip teigia A. Vaišvila, „kiekvienas asmuo savo teisėmis ir laisvėmis yra neatsiejamas nuo kito asmens teisių ir laisvių bei pačios visuomenės kaip atskiro subjekto. Asmens teisės baigiasi ten, kur prasideda kito asmens teisės <...> Teigiama, jog laisvė prasideda subjektinėje teisėje slypinčiu leidimu veikti savo interesais, o baigiasi pareiga kaip natūralia to leidimo riba“⁴³.

Darbe naudojama asmenų tarpusavio solidarumo arba socialinio solidarumo sąvoka suprantama ne kaip interesų bendrumas, bet kaip siekis suderinti šalių valią. Manytina, jog minėtas tarpusavio (socialinis) solidarumas sutarčių teisėje reiškiasi kaip sąžiningumo principas. Sąžiningumo principas, kaip asmens autonomijos teisę ribojantis veiksnys, darbo kontekste pasirinktas neatsitiktinai. Sąžiningumas pats savaime yra moralinė kategorija ir dėl to kartais gali sukelti teisinį neaiškumą. Reikia sutikti, jog sąžiningumas yra neišvengiamai susietas su morale, tačiau civilinėje teisėje (akcentuojama sutarčių teisė) jis įgyja realų pavidalą ir taikomas ne asmens vidiniam apsisprendimui, tačiau faktiniam jo veikimui – teisinio santykio dalyviai yra įpareigoti veikti nepažeidžiant kito asmens teisių ir teisėtų interesų, taip apsaugant ir silpnąją teisinio santykio šalį. Darbe plačiau aptariama ikisutartinių santykių stadija. Manytina, jog iki sutarties sudarymo tarp šalių užsimezga specifiniai, pasitikėjimu grįsti santykiai, todėl sąžiningumo principo vaidmuo yra ryškus, tam tikrais atvejais probleminis ir socialinio teisingumo šviesoje aptartinas.

M. W. Hesselink'o nuomone, privatinės teisės normos gali būti analizuojamos iš asmens autonomijos ir socialinio solidarumo perspektyvos⁴⁴. Pasirinkto socialinio teisingumo modelio taikymas civilinėje teisėje glaudžiai susijęs su privačių asmenų tarpusavio solidarumu bei atsakomybe vienas kitam, kurių išraiška – sąžiningumo principas. Sąžiningumas šiuo atveju yra puikus sutartinių teisinių santykių reguliatorius socialinio teisingumo prasme. Socialinio

⁴² Hesselink M. W. *The New European Private Law*. The Hague: Kluwer Law International, 2002, p.187.

⁴³ Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 107.

⁴⁴ Hesselink M. W. *CFR & Social Justice*. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008, p. 43.

teisingumo požiūriu privalu išsiaiškinti, ar tarp asmens autonomijos teisės (sutarčių laisvės principo) ir šalių tarpusavio solidarumo (sąžiningumo principo) sukurta derama pusiausvyra, kitaip tariant – ar sąžiningumo reikalavimas efektyviai riboja sutarčių laisvės principą.

1.3.4. Teismo diskrecija civilinėje teisėje

Šiuo kriterijumi siekiama išsiaiškinti, kaip teismas naudojasi jam suteikta diskrecijos teise, kokiais atvejais turi platesnes, kokiais – siauresnes teises daryti įtaką civiliniams teisiniams santykiams, vadovaudamasis socialinio teisingumo koncepcija. Didžiausias dėmesys skiriamas sutartiniams teisiniams santykiams ir teismui suteiktai teisei juos kontroliuoti. Manytina, kad tokia analizės kryptis yra įdomi ir kontraversiška vien dėl pačios sutartinių teisinių santykių prigimtinės kilmės, skelbiančios šalių laisvą apsisprendimą ir minimalią išorinę intervenciją. Dėl ribotos darbo apimties galima aptarti tik keletą pavyzdžių, tačiau per juos atskleidžiamas vienas esminių poskyrio aspektų – teismo teisė *keisti* sutartimi nustatytą šalių teisių ir pareigų santykį. Darbo kontekste aktualus ir plačiau aptariamas vartotojų teisių apsaugos institutas, todėl ir šioje dalyje akcentuojami vartojimo sutartiniai teisiniai santykiai – aiškinamasi, kokiais pagrindais teismas turi teisę daryti įtaką vartojimo sutartiniams santykiams. Taip pat aptariama ir teismo diskrecija taikant civilinės atsakomybės institutą – aptariami atlygintinų netesybų bei žalos dydžio mažinimo klausimai. Padarytos žalos atlyginimas pats savaime yra teisingumo vykdymas, tačiau darbo tikslas yra pažymėti tuos aspektus, kurie atspindi konkrečiai socialinio teisingumo įgyvendinimą. Todėl kaip pavyzdžiai naudojami: sutartinių netesybų mažinimas, kai jos aiškiai per didelės ir deliktu padarytos žalos mažinimas, atsižvelgiant į socialiai reikšmingą faktą - žalą padariusio asmens turtinę padėtį. Pabrėžtina, jog aptariami institutai yra tik pavyzdžiai, kuriuose aptinkamos tam tikros socialinio teisingumo apraiškos ir naudojami siekiant atskleisti taikomo socialinio teisingumo modelio ypatumus.

Anot A. Barak'o, „teismo diskrecija gali būti suprantama kaip teisinė situacija, kai teisėjas gali pasirinkti iš keleto galimybių. Tai tarsi teisinė kryžkelė, kur teisėjas privalo nuspręsti, kai nėra jokios aiškios ir tikslios direktyvos, kurį kelią pasirinkti“⁴⁵. M. W. Hesselink'o žodžiais,

⁴⁵ Barak A. Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdant teisingumą // Justitia. 2005, Nr. 3, p. 22.

gera valia, dora, pagrįstumas ir sąžiningumas yra tos koncepcijos, kuriomis vadovaudamasis teismas sprendžia, ar tam tikra veika ar teisės aktas yra teisingi⁴⁶.

Pastebėtina, jog ir socialinis teisingumas gali būti laikomas tam tikru rodikliu teisėjo veikloje; siekiama išsiaiškinti, kaip veikia teismas jam suteiktos diskrecijos ribose (analizuojami konkretūs atvejai), siekdamas įgyvendinti socialinį teisingumą civilinėje teisėje. Šia analize norima pabrėžti, jog atitinkamais atvejais, siekiant išlaikyti teisinio santykio šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą arba atkurti teisinę taiką socialinio teisingumo požiūriu, teismo institucijai suteikiama teisė savo nuožiūra spręsti dėl sutartimi nustatytų teisių ir pareigų perskirstymo arba teisės pažeidimu padarytos žalos atlyginimo dydžio.

1.3.5. Žmogaus teisių poveikis civilinei teisei

Reikia sutikti su nuomone, jog „žmogaus teisės – šiuolaikinės civilizacijos esminė vertybė. Jos yra ne tik teisinė, bet ir filosofinė, politinė, dorinė kategorija. Šiuo metu žmogaus teisių terminas yra įvairiai vartojamas: žmogaus teisės, žmogaus prigimtinių teisės, pagrindinės (fundamentalios) teisės ir laisvės, pilietinės laisvės ir kt.“⁴⁷.

Kaip pažymi M. W. Hesselink'as, pamatinių vertybių įtakos privatinėje teisėje aptarimas neturėtų būti laikomas vien tik retorine diskusija⁴⁸. Žmogaus teisių poveikis, vystantis ekonomikai ir plečiantis sutartinių teisinių santykių sferai, ne tik vertikaliuose (valstybė ir privatus asmuo), bet ir horizontaliuose santykiuose (privatus asmuo ir privatus asmuo) tampa vis reikšmingesnis. Teisiniai tekstai atspindi moralės ir teisingumo etines vertybes. Jie apima visuomeninės viešosios tvarkos, teismų nepriklausomumo ir valdžių atskyrimo vertybes. Jie remiasi tolerancija, pasitikėjimu, protingumu, proporcingumu ir sąžiningumu. Šių pamatinių vertybių centre yra žmogaus teisės⁴⁸. Pagal modelį, kuriuo vadovaujamas darbe, tik tokioje teisinėje sistemoje, kurioje tarp žmogaus teisių doktrinos ir civilinės teisės egzistuoja teisinis ryšys, gali atsiskleisti socialinio teisingumo turinys.

Žmogaus teisių poveikis civilinei teisei gali būti tiesioginis ir netiesioginis. Tiesioginis ir netiesioginis žmogaus teisių poveikis privatinės teisės specialistų dar skirstomas į tokius teorinius

⁴⁶ Hesselink M. W., CFR & Social Justice. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008, p. 49.

⁴⁷ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 274.

⁴⁸ Hesselink M. W. CFR & Social Justice. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008, p. 60.

modelius: „stiprus tiesioginis poveikis“ (angl. „*Strong direct effect*“), „stiprus netiesioginis poveikis“ (angl. „*Strong indirect effect*“), „silpnas netiesioginis poveikis“ (angl. „*Weak indirect effect*“) ir „procedūrinis poveikis“ (angl. *Procedural effect*)⁴⁹.

Teisinėse sistemose, kuriose vyrauja „stiprus tiesioginis poveikis“, asmuo turi teisę inicijuoti civilinę bylą traukiant kitą asmenį atsakovu vien tik už fundamentalios teisės (žmogaus teisės) pažeidimą. Tokiu atveju, teisėjai taiko žmogaus teisių doktriną tokią, kokia suformuota ir pripažinta konstitucinės teisės⁴⁹. Valstybėse, kuriose taikomas „stiprus netiesioginio poveikio“ modelis, tik kilus civiliniam ginčui, teismo institucija, siekdama apsaugoti fundamentaliąsias vertybes, taiko jas saugančius civilinės teisės institutus ir civilinės teisės normas. „Silpnas netiesioginis poveikis“ reiškia, jog žmogaus teisių doktrina laikoma tik įkvėpimo šaltiniu, formuojant civilinės teisės sistemą. Kai kur laikomasi „procedūrinio žmogaus teisių poveikio“ civilinei teisei modelio – nors privatūs asmenys tiesiogiai ir nėra saistomi žmogaus teisių doktrinos (civilinės atsakomybės taikymo prasme), žmogaus teisių apsaugą turi užtikrinti specializuota institucija – Konstitucinis Teismas. Konstitucinio Teismo prerogatyva – užtikrinti teismo sprendimų konstitucingumo kontrolę (atitiktį fundamentalioms-konstitucinėms teisėms ir laisvėms).

Reikia pabrėžti, jog minėti modeliai yra daugiau teorinio skirstymo rezultatas⁴⁹, praktikoje jie dažnai persipina, tarp jų atsiranda bendrumų. Kitame skyriuje aptariami Lietuvos bei kai kurių kitų valstybių atvejai ir aiškinamasi, kodėl praktikoje nei vieno šių modelių nereikėtų suabsoliutinti. Vadovaujantis pasirinktu socialinio teisingumo modeliu, reikia nustatyti, koks yra žmogaus teisių poveikis civilinei teisei. Manytina, jog socialinio teisingumo modelis gali įsiprasminti tik tuomet, kai civilinė teisė ir žmogaus teisių doktrina yra neatsiejamos; jos negali veikti atskirai, izoliuotai. Kitame skyriuje aptariama, tiesiogiai ar netiesiogiai ir kokia apimtimi žmogaus teisių doktrina veikia Lietuvos bei kai kurių kitų Europos valstybių civilinę teisę.

⁴⁹ Mak C. The fundamental rights in European contract law: A comparison of the Impact of Fundamental Rights on Contractual Relationships in Germany, the Netherlands, Italy and England. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 2008, p. 55-56.

2. SOCIALINIO TEISINGUMO MODELIS CIVILINĖJE TEISĖJE

2.1. Silpnosios šalies gynimas

Socialinio teisingumo modelio, kuriuo vadovaujamosi darbe, vienas elementų – silpnosios šalies gynimas; tai reiškia, kad civilinė teisė turi būti sureguliuota taip, kad reikiamomis teisinėmis priemonėmis būtų saugoma silpnoji teisinio santykio šalis. Šis principas, trumpai tariant, reiškia, kad šalims, esančioms santykinai silpnesnėje pozicijoje (pvz. dėl vienokio ar kitokio priklausomumo, nepatyrimo ar turimų ekonominių sunkumų)⁵⁰ turi būti taikoma speciali apsauga.

Šiame poskyryje siekiama išsiaiškinti, kokie subjektai laikytini silpnąja šalimi, ar silpnoji šalis būtinai reiškia tik fizinį asmenį, ar LR civilinės teisės aktai (LR civilinis kodeksas (toliau – LR CK) Lietuvoje užtikrina silpnosios šalies apsaugą, ar teismų praktikoje vadovaujamosi silpnosios šalies gynimo principu. Taip pat siekiama lyginamuoju aspektu pažvelgti į kai kurių Europos valstybių civilinės teisės sistemas bei Europos civilinės teisės dokumentus. Analizuojamos dvi minėto principo taikymo svarbą ir problematiką atspindinčios kategorijos – vartotojų (fizinių asmenų) ir verslo subjektų teisinis statusas bei apsauga.

Pagal LR CK 1.5 str. 1 d., civilinių teisinių santykių subjektai, įgyvendindami savo teises bei atlikdami pareigas, privalo veikti pagal teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimus. Lietuvos civiliniame kodekse silpnosios šalies gynimo koncepcija tiesiogiai nėra įtvirtinta, tačiau pagal teismų išaiškinimus, „CK 1.5 straipsnyje įtvirtintas įpareigojimas veikti pagal teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principų reikalavimus, siekiant protingos skirtingų interesų pusiausvyros, kartu teikiant pirmenybę silpnesnės šalies interesams“⁵¹. Silpnosios šalies teisių apsauga išplaukia ne tik iš minėto CK 1.5 str., tačiau ir daugelio kitų CK straipsnių. Pavyzdžiui, CK 1.91 straipsnio, reglamentuojančio sandorio pripažinimą negaliojančiu dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių; CK 6.228 straipsnio, reglamentuojančio sutarties ar atskiros jos sąlygos atsisakymą arba keitimą dėl esminės šalių nelygybės; CK 6.188 straipsnio, reglamentuojančio vartojimo sutarčių sąlygų ypatumus; vartojimo pirkimo-pardavimo

⁵⁰ Hesselink M. W. CFR & Social Justice. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008, p. 29.

⁵¹ LAT CBS 2006 m. sausio 11 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Forumo rūmai“ v. V. P., Nr.3K-3-22/2006, bylų kategorija 42.11.1 (S).

sutarčių ypatumus reglamentuojančių CK 6.350-6.370 straipsnių; CK 6.186 straipsnio, reglamentuojančio siurprizines sutarčių sąlygas; sutarčių aiškinimo taisykles nustatančio CK 6.193 straipsnio ir kt.

Europos Parlamentas iškėlė klausimą, ar DCFR projekto kontekste sutarčių teisė laikytina instrumentu, skirtu sureguliuoti privatus teisinius santykius tik tarp vienodai stiprių šalių ar apima ir socialinio teisingumo elementą, reikalaujantį ginti silpnąją šalį – vartotojus, diskriminacijos aukas, mažo ir vidutinio dydžio verslo subjektus ir kitas galimai silpnesnes sutarties šalis⁵². Toliau analizuojami Lietuvos civilinės teisės institutai silpnosios šalies gynimo prasme ir siekiama atskleisti šio socialinio teisingumo modelio elemento turinį nacionalinėje teisėje. Darbe nagrinėjama, kaip silpnosios šalies gynimo principas taikomas vartotojo ir verslo subjektų atžvilgiu. Manytina, kad šių kategorijų aptarimas iš silpnosios šalies gynimo perspektyvos dėl šio principo turinio bei jo taikymo apimties yra įdomus ir tam tikras atvejais probleminis. Kadangi vartotojas santykiuose su verslo subjektu laikytinas silpnąja šalimi, reikėtų išsiaiškinti, ar visuomet silpnosios šalies sąvoka siejama tik su vartotoju (fiziniu asmeniu).

Pavyzdžiui, DCFR projekte suformuluota vartotojo sąvoka siejama tik su fiziniu asmeniu⁵³. Tokia pati pozicija išreikšta ir ES direktyvose (Direktyva 93/13/EEC, 97/7/EC, 1999/44/EC, 2000/31/EC ir 2002/65/EC)⁵⁴.

Lietuvoje vartotojo sąvoka taip pat siejama tik su fiziniu asmeniu, tuo tarpu verslo subjektų teisės turi būti ginamos kitomis priemonėmis (jiems netaikoma speciali tik vartotojų teisėms skirta apsauga). Tokią pačią poziciją išreiškia ir LAT, „jeigu prekių ar paslaugų gavėjas yra verslininkas, jo teisių apsauga ir gynimas nėra tapatus fizinio asmens (vartotojo) teisių apsaugai ir gynimui“⁵⁵. Manytina, kad siekiant išsiaiškinti verslo subjektų teisių apsaugos apimtį, naudinga aptarti ir paanalizuoti situacijas, kai verslo subjektas, nors ir nelaikomas vartotoju, veikia kaip vartotojas ir jo teisių pažeidžiamumo galimybė ženkliai padidėja.

Atkreiptinas dėmesys į išreikštą Europos Komisijos poziciją, jog verslo subjektas, atlikdamas atitinkamas transakcijas, pavyzdžiui, parduodamas visą savo verslą, gali neturėti

⁵² Hesselink M. W. *CFR & Social Justice*. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008, p. 29.

⁵³ Principles, Definitions and the Model rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference. Interim Outline Edition. 2008, p. 139 // http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf //; prisijungimo laikas: 2013-03-09.

⁵⁴ Ten pat, p. 141.

⁵⁵ LAT CBS 2009 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Tele2“ v. UAB „Vortumas“, Nr. 3K-3-24/2009, bylų kategorija 42.2; 42.9; 90; 121.21 (S).

specialių žinių ir patirties ir todėl gali būti tiek pat pažeidžiamas kaip vartotojas⁵⁶. Tuo tarpu, Europos Teisingumo Teismas (toliau – ETT) garsiojoje *Di Pinto* byloje, nagrinėdamas ES Direktyvos dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse taikymo apimtį, išaiškino vartotojo sąvokos ypatumus bei nustatė gerokai siauresnes ribas. Anot Teismo, prekybininkas (angl. *trader*) veikia kaip vartotojas tik tuomet, kai sudaro sutartį, turėdamas siekį patenkinti savo asmeninius, su pelno siekimu nesusijusius interesus. Europos Komisijos argumentas, kad verslo subjektas-prekybininkas sudarydamas verslo pardavimo sutartį gali būti toks pat nepatyręs kaip ir vartotojas, buvo atmestas. Teigiama, jog verslo subjektas laikomas gerai informuotu subjektu ir nesudaro sutarčių taip neapgalvotai, kaip jas galėtų sudaryti vartotojas⁵⁶.

Tarp ETT praktikos ir Prancūzijos teismų praktikos šiuo klausimu taip pat kilo nesutarimas. Todėl Prancūzijos teismai padarė takoskyrą tarp sąvokų „vartotojas“ ir nacionalinėje teisėje įvestos sąvokos „neprofesionalas“ (pranc. „*le non-professionnel*“). Anot Prancūzijos teismo, tiek fizinis, tiek juridinis asmuo konkrečiais atvejais gali būti laikomas „neprofesionalu“ ir tokiu būdu būti saugomas Direktyvos dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse⁵⁷, numatančios profesinio suinteresuotumo neturėjimą.

Dėl ribotos darbo apimties neaptariamai tokie įdomūs klausimai kaip draudimo sutarties (draudikas v. draudėjas), nuomos sutarties (nuomininkas v. nuomotojas) šalių tarpusavio santykiai silpnosios šalies gynimo požiūriu. Taigi, analizė vystoma dviem kryptimis – per vartotojų ir per verslo subjektų teisių apsaugos mechanizmus.

Kaip minėta, laikomasi nuomonės, jog silpnosios šalies gynimo institutas nėra vienareikšmiškai susietas su fizinio asmens-vartotojo gynimu santykiuose su verslo subjektais, tam tikrais atvejais ir verslo subjektams taikytina panašios ar net tokios pačios apimties apsauga. Pabrėžtina, jog verslo subjektai sutartiniuose teisiniuose santykiuose prisiima visą galimą riziką ir negali būti traktuojami taip pat kaip vartotojai, kurie tokios rizikos neprisiima. Tačiau žvelgiant iš socialinio teisingumo perspektyvos, manytina, jog ne tik vartotojai, bet ir verslo subjektai tam tikrose situacijose gali būti laikomi silpnąja šalimi.

⁵⁶ Schulze R., Schulte-Nölke, H., Jones, J. A Casebook on European Consumer Law. Oregon: Hart Publishing, 2002, p. 126.

⁵⁷ Micklitz H-W., Stuyck J., Terry E. Cases, Materials and Text on Consumer Law. Oregon: Hart Publishing, 2010, p. 33.

2.1.1. Vartotojo teisių apsaugos mechanizmas

Manytina, kad silpnosios šalies gynimo principo įgyvendinimo ypatumai tinkamai atsiskleidžia per vartojimo teisinius santykius (vartotojas v. verslo subjektas). Vartojimo teisiniai santykiai plačiai aptariami Lietuvos, Europos bei pasaulio mastu. Į vartotojų teisių apsaugos mechanizmą galima žvelgti iš įvairių perspektyvų, tačiau darbe siekiama atskleisti vartotojo kaip subjekto teisinio statuso ypatumus bei vartojimo sutarčių teisinę charakteristiką silpnosios šalies gynimo požiūriu.

Vartotojų teisių apsaugos principą Lietuvoje pirmiausia deklaruoja pagrindinis šalies įstatymas – 1992 m. LR Konstitucija, kurios 46 str. 5 d. numatyta, jog „valstybė gina vartotojo interesus“. Vartotojų teisių apsaugą reglamentuoja eilė bendrąsias taisykles nustatančių Europos Sąjungos direktyvų ir reglamentų, specifiniuose sektoriuose priimti reglamentai ir direktyvos, bendrąsias taisykles nustatantys nacionaliniai teisės aktai (įstatymai, poįstatyminiai teisės aktai). Lietuvoje įstatyminiu lygmeniu vartotojų teisių apsaugą reglamentuoja, kaip ir minėta, 1992 m. LR Konstitucija, 2000 m. LR CK, 2007 m. LR vartotojų teisių apsaugos įstatymas, 2008 m. LR nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymas ir kt.

Vartotojų teisių apsauga, kaip specialios apsaugos reikalaujanti sritis, pabrėžiama ir LAT: „šiolaikinėje sutarčių teisėje susiformavo silpnesniosios sutarties šalies apsaugos doktrina, kuri tapo pagrindu valstybei įsikišti į šalių sutartinius teisinius santykius ir, ribojant sutarties laisvės principą, nustatyti specialų vartojimo sutarčių teisinį reglamentavimą“⁵⁸. Doktrinoje teigiama, kad „vartojimo teisinius santykius reglamentuojančios vienos Europos Sąjungos Direktyvų 93/13/EEB (Direktyva dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse) pagrindinė idėja yra išsaugoti sutarties laisvės principą suderinant abiejų sutarties šalių teises ir pareigas, pasiekiant jų pusiausvyros dideliame sutarčių teisės sektoriuje, t.y. vartojimo sutarčių sąlygos naujai apibrėžia privačios autonomijos ribas. Taigi, galima teigti, kad sutarčių laisvė nebėra vienintelė sutarčių teisės paradigma. Silpnesnės sutarties šalies apsauga yra taip pat svarbi“⁵⁹.

Vartotojo sąvoka detalizuota 2007 m. Vartotojų teisių apsaugos įstatymo 2 str. 15 p.: „Vartotojas - fizinis asmuo, kuris pareiškia savo valią pirkti, perka ir naudoja prekę ar paslaugą

⁵⁸ Teismų praktikos apibendrinimo departamentas, Civilinių bylų skyrius. Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga, 2009 m. kovo 24 d.

⁵⁹ Zaščiurinskaitė R. Nesąžiningos sąlygos vartojimo sutartyse: teoriniai ir praktiniai aspektai // Justitia. 2004, Nr. 2, p. 28.

asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams, nesusijusiems su verslu ar profesija, tenkinti.“ Taigi, viena vartojimo sutartinių teisinių santykių šalis yra fizinis asmuo – vartotojas, kita – fizinis arba juridinis asmuo – prekių pardavėjas ar paslaugų teikėjas. Būtina atkreipti dėmesį, jog „jei fizinis asmuo veikia turėdamas ir profesinės veiklos vykdymo ir asmeninio pobūdžio tikslus, vartotojo teisių apsauga netaikoma: taip išaiškino Europos Teisingumo Teismas“⁶⁰.

Vartotojai ir verslo subjektai sueina į teisinį santykį sudarydami vartojimo sutartis. Vartojimo sutartis išskiriama kaip atskira sutarčių grupė CK 6.160 str. 1 d., taip dar kartą įrodant ypatingą jos vietą civilinės teisės sistemoje: „Sutartys gali būti dvišalės ir vienašalės; atlygintinės ir neatlygintinės; konsensualinės ir realinės; vienkartinio įvykdymo sutartys ir tęstinio vykdymo sutartys; *vartojimo sutartys* ir kitos.“ Pagal įstatymą, vartojimo sutartimi yra laikoma sutartis dėl prekių ir paslaugų įsigijimo, kurią fizinis asmuo (vartotojas) su prekių ar paslaugų pardavėju (tiekėju) sudaro su vartotojo verslu ar profesija nesusijusiu tikslu, t.y. vartotojo asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti (CK 1.39 str. 1 d). LAT teismų praktikos apibendrinime teigiama, jog „remiantis vartojimo sutarčių dalyko įvairove išskiriamos vartojimo pirkimo–pardavimo (CK 6.350–6.370 straipsniai), vartojimo nuomos (CK 6.504–6.511 straipsniai), vartojimo rangos (CK 6.672–6.680 straipsniai), paslaugų teikimo vartotojams sutartys (CK 6.716 straipsnio 4 dalis) ir kt.“⁶¹.

Pabrėžtina, jog teismų nuomone, vartotojų teisių apsauga laikytina prioritetine sritimi valstybėje, o tai ir lemia jos išskirtinę svarbą tiek politinėje, tiek teisineje erdvėje. Anot LAT, „vartotojų gynimas yra prioritetinga valstybės ekonominės ir socialinės politikos dalis, konstitucinis valstybės ūkio tvarkymo principas; su vartotojų teisių apsauga susijusiuose ginčiuose neretai peržengiamos privačių santykių ribos, vartotojų teisių gynimas vertintinas kaip viešasis interesas, svarbus ne tik pačiam vartotojui, bet ir didelei visuomenės daliai“⁶². Kaip matyti, vartotojų teisių apsauga yra tiek viešosios, tiek privatinės teisės reguliavimo objektas.

LAT vartojimo sutarčių institutą ir vartotojo, kaip sutarties šalies, teisinį statusą apibrėžia taip: „vartotojas, kaip sutarties šalis, dėl objektyvių priežasčių – informacijos, patirties, laiko stokos ir kitų panašių aplinkybių yra akivaizdžiai nelygiavertėje padėtyje su kita sutarties šalimi – pardavėju ar paslaugų teikėju, todėl vartojimo sutarties institutas yra grindžiamas silpnosios

⁶⁰ Ten pat, p. 27.

⁶¹ Teismų praktikos apibendrinimo departamentas, Civilinių bylų skyrius Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga, 2009 m. kovo 24 d.

⁶² LAT CBS 2008 m. spalio 28 d. nutartis byloje *A. K. v. UAB „Ribenos prekyba“* Nr. 3K-3-536/2008, bylų kategorija 45.2; 114.9.6.2; 121.20 (S).

sutarties šalies (vartotojo) teisinės apsaugos doktrina, kuri reiškia sutarties laisvės principo ribojimą. Poreikis apginti silpnesniosios sutarties šalies teises ir teisėtus interesus lemia tai, kad tiek Europos Sąjungos, tiek nacionaliniai teisės aktai įtvirtina padidintą vartotojo teisių apsaugą ir numato, jog vartojimo sutartims greta bendrųjų sutarčių teisės taisyklių taikomos specialiosios, užtikrinančios didesnę vienos iš sutarties šalių – vartotojo – teisių apsaugą, taisyklės⁶³. Atkreiptinas dėmesys, jog teismų nuomone, vartotojų teisių apsaugos mechanizmas laikytinas tam tikru sutarties laisvės ribojimu. Pavyzdžiui, CK 6.188 str. 1 d. numatytas nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų pripažinimas negaliojančiomis. Manytina, jog net jei tam tikra apimtimi suvaržomas sutarties laisvės principo įgyvendinimas, toks ribojimas, siekiant apsaugoti mažiau privilegijuotoje padėtyje atsidūrusį asmenį, socialinio teisingumo kontekste yra pagrįstas.

Vartojimo sutarčių sąlygų ypatumai reglamentuoti CK straipsniuose, pvz. 1.39 straipsnyje; 6.188 str. 1 d. numatyta, jog vartotojas turi teisę teismo tvarka reikalauti pripažinti negaliojančiomis sąžiningumo kriterijams prieštaraujančias vartojimo sutarties sąlygas. Teigiama, kad „vienas vartojimo sutarties sąlygų atitiktis bendriesiems sąžiningumo kriterijams aspektų yra vertinimas, ar jos yra skaidrios, t. y. ar sutarties sąlygos yra aiškios ir suprantamos vartotojui, ir ar verslininkas pateikė vartotojui visą sutarčiai sudaryti reikšmingą informaciją. Neskaidrios sutarties sąlygos negali būti laikomos sąžiningomis, nes vartotojas, kuris nesupranta sutarties sąlygų ar neturi visos apsispręsti reikšmingos informacijos, negali priimti tinkamo sprendimo“⁶⁴. Teismas civilinėse bylose, kuriose būtina užtikrinti vartotojų interesų apsaugą, įvertinti sąžiningumo kriterijus, veikia aktyviai. „Kad sutarties sąlyga galėtų būti laikoma nesąžininga, ji turi atitikti du kriterijus: sąlyga neturi būti individualiai aptarta ir sąlyga turi iš esmės pažeisti teisių ir pareigų pusiausvyrą bei vartotoju interesus, atsižvelgiant į CK 6.188 str. 2,3 ir 5 dalyse bei Vartotojų teisių gynimo įstatymo 11 str. 1, 2 ir 4 dalyse įtvirtintus vertinimo kriterijus“⁶⁵.

Kaip teigiama teismų praktikoje, „ginčą nagrinėjantis teismas, įvertindamas vieno ar kito vartotojo teisių gynimo būdo pasirinkimo pagrįstumą, turi atsižvelgti į konkrečias teisiškai reikšmingas aplinkybes ir siekti civilinių teisinių santykių reguliavimui būdingo proporcingumo principo įgyvendinimo, kad vartotojo teisių gynimo būdas būtų proporcingas prievolių pažeidimo

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ Teismų praktikos apibendrinimo departamentas, Civilinių bylų skyrius Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga, 2009 m. kovo 24 d.

⁶⁵ Zaščiurinskaitė R. Nesąžiningos sąlygos vartojimo sutartyse: teoriniai ir praktiniai aspektai // Justitia. 2004, Nr. 2, p. 29.

mastui ir nesukeltų pažeidimui neadekvačių teisinių pasekmių⁶⁶. Reikia sutikti su tokia pozicija, nes, nepaisant būtinybės apginti silpnosios šalies teises ir teisėtus interesus, socialinio teisingumo požiūriu, net ir sutarties šaliai – verslo subjektui pažeidus sutarties sąlygas, turi būti išlaikyta vartojimo sutarties šalių teisėtų interesų pusiausvyra. Reikia sutikti, jog vartojimo sutartyse vartotojo sąžiningumas nėra prezumpcija. Teismų praktika aiškina, kad „pagal civilinių teisinių santykių dalyvių interesų derinimo ir pusiausvyros principą vieno asmens teisė negali būti ginama ignoruojant ar paminant kito asmens teisėtą interesą. Teismas, vykdydamas teisingumą, privalo siekti šalių teisių ir teisėtų interesų protingos pusiausvyros ir, atsižvelgdamas tiek į teisės ir teisės principų, tiek į moralės reikalavimus, ginti tą šalį, kurios teisės ir teisėti interesai turi prioritetą. Nesąžiningų sutarties sąlygų institutas negali būti taikomas nesąžiningam vartotojui ginti, vartojimo sutarties šalių interesų pusiausvyra turi būti teisinga ir verslininkui⁶⁷“.

Net ir pripažįstant vartotojo teisinio statuso pažeidžiamumą ir dėl to jam taikytiną specialaus teisių apsaugo mechanizmą civilinėje teisėje, vartotojas, bendrųjų sutarčių teisės normų yra įpareigotas: „fizinis asmuo ir santykiuose su juridiniu asmeniu negali piktnaudžiauti savo kaip silpnesnės šalies statusu⁶⁸“. Anksčiau minėta, jog svarbiausia socialinio teisingumo požiūriu užtikrinti teisių ir pareigų balansą, o silpnąją šalį ginti tuomet, kai tam yra teisinis pagrindas ir apsaugos reikalaujanti šalis nepiktnaudžiauja savo teisiniu statusu.

Vartotojo ir verslo subjekto prievolės vienas kitam nustato vartojimo sutartis. Vartojimo sutartys paprastai yra standartinės ir sudaromos prisijungimo būdu. Pagal CK 6.185 str. 1 d., standartinių sutarčių sąlygos yra tokios, kurias bendram nevienkartiniam naudojimui iš anksto parengia viena šalis nederindama jų su kita šalimi ir kurios be derybų su kita šalimi taikomos sudaromose sutartyse. Prie standartinės sutarties prisijungusį asmenį dėl jo valios nebuvimo rengiant sutartį galima laikyti silpnąja šalimi, todėl prisijungusios šalies interesų gynimui turėtų būti teikiamas prioritetas. Nors teisės aktuose prie sutarties prisijungusi šalis tiesiogiai neįvardyta kaip silpnoji, tokia išvada darytina iš įstatymų leidėjo pozicijos dėl to, kaip turėtų būti aiškinamos prisijungimo būdu sudaromos sutartys – pagal CK 6.193 str. 4 d., esant abejonėms dėl sutarties sąlygų, jos aiškinamos tas sąlygas pasiūliusios šalies nenaudai ir jas priėmusios šalies naudai (*contra preferentem* taisyklė). Tokia pati pozicija išreikšta ir UNIDROIT principų 4.6 str. (angl.

⁶⁶ Teismų praktikos apibendrinimo departamentas, Civilinių bylų skyrius Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga, 2009 m. kovo 24 d.

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ LAT CBS 2008 m. lapkričio 12 d. nutartis civilinėje byloje *SB „Šermukšnelė“ v. J. Z.*, Nr. 3K-3-460/2008, bylų kategorija 27.3.1.10; 44.5.2.17; 44.8; 114.3; 114.4.

contra preferentem rule)⁶⁹. Visais atvejais sutarties sąlygos turi būti aiškinamos vartotojų naudai ir sutartį prisijungimo būdu sudariusios šalies naudai.

Tokia nuomonė atspindėta ir teisminėje praktikoje: „vartojimo sutartys dažniausiai sudaromos prisijungimo būdu, naudojant standartines sutarčių sąlygas, kurios nėra individualiai aptariamoms, todėl vartotojas yra priverstas priimti jam primetamas stipraus kontrahento siūlomas sutarties sąlygas arba apskritai atsisakyti sutarties. Nurodytos aplinkybės lemia, kad sutartiniuose santykiuose su vartotojais negali būti remiamasi vien sutarčių laisvės principu – būtinos teisės normos, saugančios silpnesniąją šalį ir įpareigojančios pardavėją ar paslaugų teikėją atsižvelgti į vartotojo interesus“⁷⁰.

CK 6.193 str. 4 d. įtvirtinta pozicija, kad standartinės sutarčių sąlygos (CK 6.185 str.) aiškinamos jas priėmusios šalies naudai; teisminėje praktikoje išreikštas požiūris yra dar vienas pavyzdys, kad sąlygas priėmęs asmuo yra laikomas mažiau privilegijuotoje padėtyje esančia sutarties šalimi. Taigi, vartotojo teisinis statusas yra ginamas ne tik specialaus vartotojo teisių apsaugos mechanizmo; kadangi vartojimo sutartis paprastai sudaroma prisijungimo būdu – vartotojui prisijungiant prie sutarties, sutartis kvalifikuotina ir kaip vartojimo, ir kaip prisijungimo būdu sudaryta.

Manytina, jog tai, kad vartotojas laikomas silpnąja sutartinių teisinių santykių šalimi, reiškia jo faktinį buvimą santykinai silpnesnėje pozicijoje. Socialinis teisingumas užtikrina, kad tokia pozicija nebūtų nuostolinga, todėl nacionalinėje teisėje įdiegiamas vartotojo teisių apsaugos mechanizmas. CK 6.188 straipsnis, nustatantis vartojimo sutarčių sąlygų ypatumus, 6.350-6.370 straipsniai, reglamentuojantys vartojimo pirkimo-pardavimo sutarčių ypatumus ir kt. yra specialūs institutai, numatantys aukštesnį vartotojo teisinį statusą turinčių asmenų apsaugos lygį. Teismų praktika taip pat formuojama vartotojų teisių apsaugos, kaip silpnosios šalies, gynimo kryptimi. Teismai tiesiogiai nurodo šio principo taikymo būtinumą ir svarbą priimtuose sprendimuose, aiškina teisės normas vartotojų kaip silpnosios šalies naudai (CK 6.193 str. 4d.), užtikrina nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų kontrolę (CK 6.188 str. 1 d.).

⁶⁹ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010 Integral version, p. 144 // <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/main.htm> //prisijungimo laikas 2013-01-27.

⁷⁰ LAT CBS 2009 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje *M. L. v. Air Baltic Corporation AS*, Nr. 3K-3-541/2009, bylų kategorija 42.3; 42.6; 60; 130.1.2.

2.1.2. Verslo subjekto teisių apsaugos mechanizmas

Vartojimo sutartyse taikytinas vartotojų (fizinį asmenų) teisių apsaugos mechanizmas jau aptartas. „Verslo subjektas, skirtingai nei vartotojas, gali būti tiek fizinis, tiek juridinis asmuo, užsiimantis verslo ar profesine veikla. Europos Sąjungos direktyvose, priimtose vartotojų teisių apsaugos srityje, verslininkas įvardijamas kaip pardavėjas, tiekėjas, prekiautojas, prekybininkas, kreditorius, kelionės organizatorius ir pan.“⁷¹. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas laikosi pozicijos, kad „jei sutarties šalys yra du verslo subjektai, jų sudaryta sutartis taip pat nepatenka į vartojimo sutarties sampratą ir atitinkamam ginčo santykiui teisės aktai, reglamentuojantys vartotojų teisių apsaugą, netaikytini“⁷².

Atkreiptinas dėmesys į Europos Parlamento pastebėjimą, jog „sąvoka „verslas“ apima daugiau nei vien tik stambias korporacijas, tačiau ir smulkias, net gi vieno asmens, įmones“⁷³, todėl formalus sutarties vertinimas, kai abi šalys – verslo subjektai, socialinio teisingumo prasme neturėtų būti toleruojamas. Darbe laikomasi nuomonės, jog nepaisant to, kad sutartiniuose teisiniuose santykiuose (komercinės kilmės) verslo subjektai dalyvauja siekdami pelno ir jiems taikomi aukštesni rūpestingumo standartai, nors ir nelaikomi vartotojais, tam tikrais atvejais gali įgyti silpnosios šalies statusą.

Pavyzdžiui, DCFR projekte smulkūs verslo subjektai nėra saugomi kaip atskira kategorija, tačiau tai nereiškia, jog dokumente nėra tam tikrų specifinių nuostatų, taikytinų specifiniams komerciniams sandoriams; jos egzistuoja ir yra skirtos apsaugoti mažiau derybinių įgūdžių turinčius smulkiuosius verslininkus⁷⁴. Manytina, jog DCFR projekto IV knygos E dalis „Komercinis atstovavimas, Franšizė, Distribucija“ (angl. „*Commercial Agency, Franchise and Distributorship*“)⁷⁵, kurioje numatyta informacijos, kooperavimosi pareiga ir kt., skirta apsaugoti minėtų verslo subjektų teises ir teisėtus interesus.

Verslo subjektų, nors tam tikrais atvejais ir esančių silpnosios šalies pozicijoje, interesai Lietuvos sutarčių teisėje, kitaip nei vartotojų, neginami kartu ir bendrųjų, ir specialiųjų sutarčių

⁷¹ Ten pat.

⁷² LAT CBS 2009 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje *M. L. v. Air Baltic Corporation AS*, Nr. 3K-3-541/2009, bylų kategorija 42.3; 42.6; 60; 130.1.2.

⁷³ Hesselink M. W. *CFR & Social Justice*. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008, p. 36.

⁷⁴ Ten pat, p. 40.

⁷⁵ Principles, Definitions and the Model rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference. Interim Outline Edition. 2008, p. 2296 // http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf; prisijungimo laikas: 2013-03-09.

teisės normų – vartotojų teisių apsaugos mechanizmo, jiems taikytinos bendrosios sutarčių teisės normos. Manytina, jog verslo subjektų teisės, taip pat kaip ir fizinių asmenų, gali būti ginamos taikant sandorių negaliojimo arba sutarties atsisakymo ar keitimo institutus – CK 1.91 str. ir 6.228 str.).

CK 1.91 str. numatytas bendrasis sandorio negaliojimo pagrindas, numatantis aplinkybes, suponuojančias sandorio negaliojimą – dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo arba dėl vienos šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi arba dėl susidėjusių aplinkybių. Be CK pirmojoje knygoje įtvirtintų sandorio negaliojimo pagrindų, kaip savarankišką pagrindą atsisakyti sutarties dėl esminės šalių nelygybės numato ir CK 6.228 straipsnis. Nurodytos aplinkybės CK 6.228 str. iš esmės sutampa su aplinkybėmis, kurios gali lemti sandorio pripažinimą negaliojančiu dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių pagal CK 1.91 straipsnį.

CK 6.228 str. 1 d. numato, jog šio straipsnio taikymo pagrindas – esminė šalių nelygybė, kurią sukuria vienai šalių suteiktas perdėtas pranašumas. Kaip teigiama UNIDROIT komentare, „perdėtas pranašumas“ susijęs su pačiu sutarties turiniu ir su sudarymo aplinkybėmis⁷⁶. Esminė šalių nelygybė, kaip pagrindas atsisakyti sutarties, atskiros jos sąlygos arba ją pakeisti, numatyta ir PECL principų 4:109 str. Pagal PECL, sutarties šalis turi pasinaudoti kitos šalies silpnumu pernelyg nesąžiningu būdu (angl. *grossly unfair manner*) arba gauti perdėtos naudos (angl. *excessive benefit*)⁷⁷. DCFR numatytame 7:207 straipsnyje esminei šalių nelygybei reglamentuoti, naudojama *unfair exploitation* gramatinė konstrukcija.

LAT detalizuoja, kas gali būti laikoma perdėtu pranašumu: „jeigu tai nulemia didelę šalių prievolių neatitiktį, kai viena šalis kitos sąskaita įgyja neproporcingai didelę, palyginti su jos prievolėmis, naudą, o kita šalis negauna nieko arba jos nauda yra neproporcingai maža, palyginus su kitos šalies prievole <...> Praktikoje tai turėtų būti tokia nelygi šaliai padėtis, jog protingas ir apdairus žmogus tokiomis sąlygomis sutarties niekada nesudarytų“⁷⁸. Šalių tarpusavio prievolių neatitikimas turi būti esminis – jų padėtis turi būti tokia nelygi, kad šokiruotų⁷⁹.

⁷⁶ Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 450.

⁷⁷ Principles of European Contract Law // http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/Skabelon/pecl_engelsk.htm // prisijungimo laikas 2013-03-13.

⁷⁸ LAT CBS 2010 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje *E. Ž. v. R. J.*, Nr. 3K-3-106/2010, bylų kategorija 36.1; 42.4 (S).

⁷⁹ Mikelėnas V. ir kiti. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Vilnius:Justitia. 2003, p. 305.

UNIDROIT 3.27 str. „Esminė šalių nelygybė“ (angl. *Gross disparity*) visa apimtimi perkeltas į Lietuvos nacionalinę teisę – LR CK 6.228 str. Manytina, jog verslo subjektai (taip pat kaip ir fiziniai asmenys) gali ginti savo teises ir teisėtus interesus LR CK 6.228 str. pagrindu: „Šalis gali atsisakyti sutarties ar atskiros jos sąlygos, jeigu sutarties sudarymo metu sutartis ar atskira jos sąlyga nepagrįstai suteikė kitai šaliai perdėtą pranašumą. Be kitų aplinkybių, šiais atvejais turi būti atsižvelgiama ir į tai, jog viena šalis nesąžiningai pasinaudojo tuo, kad kita šalis nuo jos priklauso, turi ekonominių sunkumų, neatidėliotinių poreikių, yra ekonomiškai silpna, neinformuota, nepatyrusi, veikia neapdairiai, neturi derybų patirties, taip pat atsižvelgiant į sutarties prigimtį ir tikslą“ (CK 6.228 str. 1 d.). CK 6.228 str. laikytinas silpnosios šalies gynimą užtikrinančiu CK straipsniu, o jo pagrindu atsisakyti sutarties, jos sąlygos ar kreiptis dėl keitimo, gali ne tik fizinis asmuo, bet ir verslo subjektas. Iš to darytina išvada, jog esminė šalių nelygybė gali susiklostyti ir santykiuose: verslo subjektas v. verslo subjektas, tam tikrais atvejais vienas jų gali būti laikomas silpnąja šalimi ir ginti savo teisėtus interesus 6.228 str. pagrindu.

LR CK 6.228 str. paskirtį aiškina ir teismai: „Šio straipsnio paskirtis yra kita – ginti silpnesniąją sutarties šalį (dažniausiai vartotoją, nors tam tiktais atvejais ir verslo subjektą), kuri privalėjo sutikti su jai pasiūlytomis sutarties sąlygomis“⁸⁰. Atkreiptinas dėmesys, jog kurį laiką LAT laikėsi pozicijos, jog CK 6.228 str. verslo subjektams netaikytinas. Vienoje ankstesnių Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bylų buvo išreikšta pozicija: „atsakovas buvo verčiamas pasirašyti sutartį sau nenaudingomis sąlygomis, nes ieškovas buvo monopolistas tiekiant ir transportuojant dujas Lietuvoje, neturi teisinės reikšmės nustatant šalių esminę nelygybę CK 6.228 straipsnio pagrindu, jei ginčijamos komercinėmis sąlygomis sudaryto sandorio sąlygos, t.y. kai sandorio šalys yra pelno siekiantys juridiniai asmenys“⁸¹. Vis dėlto, manytina, jog vėlesnė teismų formuojama praktika, jog CK 6.228 str. pagrindu kaip silpnoji šalis gali būti ginama ir verslo subjektas yra tikslesnė. Manytina, kad apribojimo panaikinimas verslo subjektams ginti savo teises minėto straipsnio pagrindu atitinka teisingumo, protingumo bei sąžiningumo principus. Teismų praktikos formavimas verslo subjekto, kaip silpnosios šalies gynimo, kryptimi įrodo, kad socialinio teisingumo koncepcija įgyvendinama kryptingai ir jai teikiama vis didesnė reikšmė.

Taigi, juridinio asmens (verslo subjekto) teises ir teisėtus interesus gina CK 6.228 str., numatantis galimybę atsisakyti sutarties ar atskiros jos sąlygos dėl esminės šalių nelygybės ir CK

⁸⁰ LAT CBS 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Miaras“ v. A. D. IĮ „Aldaujana“, Nr. 3K-7-409/2010, bylų kategorija 36.1; 42.8.

⁸¹ LAT CBS 2005 m. spalio mėn. 19 d. nutartis civilinėje byloje AB „Lietuvos dujos“ v. AB „Kauno energija“ Nr. 3K-7-378/2005.

1.91 str., numatantis sandorio negaliojimą dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių. Manytina, jog CK 6.228 str. numatytos aplinkybės, suteikusios šaliai perdėtą pranašumą, „persidengia su CK 1.91 straipsnyje išvardytomis aplinkybėmis, sudarančiomis pagrindą sutartį pripažinti negaliojančia dėl susidėjusių sunkių aplinkybių, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo”⁸². Pagal CK 6.228 str., sutarties šalis gali atsisakyti sutarties ne teismine tvarka, per sutartyje numatytą terminą (o jei toks nenumatytas - prieš 30 dienų) iš anksto pranešusi kitai šaliai, teigiama, kad „atsisakymo pareiškimui pagal analogiją taikytina CK 6.218 straipsnio 1 dalis”⁸³. Tuo tarpu, CK 1.91 str. pagrindu dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo, realaus grasinimo ar dėl susidėjusių aplinkybių, sutartis gali būti pripažinta negaliojančia tik teismo tvarka pagal nukentėjusiojo ieškinį. Šalis gali nebūtinai atsisakyti sutarties ar jos sąlygos, bet nusprendusi, jog iš komercinės pusės tai daryti nenaudinga⁸⁴, kreiptis į teismą dėl sutarties ar jos sąlygos pakeitimo. Teismas „turi teisę išnagrinėti sutartį ar atskirą jos sąlygą ir jas atitinkamai pakeisti, kad sutartis ar atskira jos sąlyga atitiktų sąžiningumo ir protingus sąžiningos verslo praktikos reikalavimus“ (LR CK 6.228 str. 2 d.).

Sutarties keitimas CK 6.228 str. pagrindu verslo subjektų prašymu nėra itin dažna praktika, veikiau – išimtis, tačiau, nepaneigta ir taikytina. Tai ypač aktualu komerciniuose santykiuose, kurių viena šalių – stambaus verslo atstovas, kita – smulkaus verslo atstovas, atsiduriantis akivaizdžiai mažiau privilegijuotoje padėtyje. Manytina, kad toks verslo subjektų apsaugos mechanizmas yra reikalinga civilinės teisės kategorija, žvelgiant iš socialinio teisingumo perspektyvos. Taip yra dėl to, jog paisant tik faktinio sutartinių santykių šalių statuso (verslo subjektas v. verslo subjektas) ir jų pareigos prisiimti visą riziką, negalima tikėtis, jog sudaromos komercinio pobūdžio sutartys bus tinkamos socialinio teisingumo prasme. Nesant „veikiančio“ apsaugos mechanizmo, mažiau patyrę verslo atstovai, pradedantys ar smulkūs verslininkai, baimindamiesi pernelyg didelės rizikos, vengtų sudaryti komercines sutartis su stipresniais kontrahentais ir tokiu būdu būtų užkertamas kelias verslo santykių plėtrai. CK 1.91 straipsnis, 6.228 straipsnis laikytini teisinėmis priemonėmis verslo subjektams apginti pažeistus interesus,

⁸² Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009, p. 95.

⁸³ Mikelėnas V. ir kiti. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga.-Vilnius:Justitia. 2003, p. 305.

⁸⁴ Vogenauer, S., Kleinheisterkamp, J. Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 455.

atsidūrus iš esmės nelygiavertėje padėtyje su kita santykio šalimi (nesuderinama su socialinio teisingumo koncepcija).

Šioje dalyje aptarta viena ryškesnių ir problemų keliančių teisinių priemonių, kuria gali būti ginamos verslo subjektų teisės ir teisėti interesai – esminės šalių nelygybės institutas. Ši apsaugos priemonė yra vienas pavyzdžių, įrodančių, jog sąvoka „silpnoji šalis“ apima ne tik fizinius asmenis (vartotojus), tačiau tam tikrais atvejais ir verslo subjektus. Tai yra atvejai, kai verslo subjektai santykiuose su kitas verslo subjektais dėl nepatyrimo, derybų įgūdžių neturėjimo ar pan. atsiduria santykinai silpnesnėje pozicijoje. Sutarties šalis-verslo subjektas, susiklosčius situacijai, kai kitai šaliai suteiktas perdėtas pranašumas, gali ginti savo teises ir teisėtus interesus CK 6.228 str. pagrindu.

2.2. Asmens autonomijos teisė ir jos ribos

V. Mikelėno žodžiais, „sutarties laisvės principo ribos reiškia, kad visuomenė ir valstybė nėra abejingos sutartiniams santykiams“⁸⁵. Šio poskyrio tikslas – išsiaiškinti, kaip asmens autonomiją spręsti dėl sutartinių santykių sudarymo bei vykdymo (sutarčių laisvės principą) riboja asmenų tarpusavio solidarumas, pasireiškiantis sąžiningumo principu. Asmens autonomija darbo kontekste suprantama kaip sutarčių laisvės principas; dėl ribotos darbo apimties neaptariami visuomenės ir viešasis interesas kaip ribojimo pagrindai, atskleidžiamas ryškiausias ir daugiausia problemų keliantis pagrindas – sąžiningumo principas.

Asmens autonomijos teisė įgyvendintina per sutarčių laisvės principą. „Laisvė negatyviajia prasme, arba individo laisvė nuo kitų individų ir valstybės intervencijos į jo reikalus, pagrindžia ir sutarties laisvės esmę. Būtent taip buvo suvokiama laisvė 18-19 a., kuomet *laissez-faire* doktrina reikalavo, jog į sutartinius santykius ir jų reguliavimą valstybė kištųsi kuo mažiau. Didesnis valstybės reguliavimas reišė mažėjančią individo laisvę“⁸⁶. Kaip teigia V. Mikelėnas, „moralinis sutarties aspektas pabrėžiamas nuo pat sutarties sudarymo instituto atsiradimo. Sutarties pagrindu tarp šalių atsiranda teisinis santykis, vadinamas prievole“⁸⁷.

Atkreiptinas dėmesys, jog 1964 m. civiliniame kodekse sutarties laisvės principas pripažįstamas nebuvo. Tuo tarpu 2000 m. LR CK jis tiesiogiai įtvirtintas CK 1.2 str. 1 d., 6.156

⁸⁵ Mikelėnas V. Sutarčių teisė: Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996, p. 37.

⁸⁶ Drazdauskas S. Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka sutarčių teisei. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2008, p. 78.

⁸⁷ Mikelėnas V. Sutarčių teisė: Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996, p. 41.

str., 6.163 str. 2 d. Kaip teigiama, „visų bendrosios sutarčių teisės vienodinimo iniciatyvų sukurtos taisyklių sistemos įtvirtina sutarties laisvės principą kaip bendrąją taisyklę“⁸⁸. Šalių laisvė sudaryti sutartį ir nustatyti jos turinį įtvirtinti UNIDROIT principų 1.1 str., PECL principų 1:102 str., DCFR projekto II knygos 1:102 str.

Nagrinėdami iš sutarčių kylančius ginčus, teismai taip pat akcentuoja sutarčių laisvės principo įgyvendinimo svarbą. Anot LAT, „vienas pagrindinių civilinės teisės principų yra sutarties laisvės principas (CK 1.2 straipsnio 1 dalis, 6.156 straipsnis), kuris reiškia, kad civilinių teisinių santykių subjektai patys sprendžia, kokią konkrečią sutartį sudaryti su pasirinktu asmeniu arba jos nesudaryti. Tai reiškia, kad negalima priversti asmens sudaryti sutartį prieš jo valią“⁸⁹. Akcentuojama ir tai, kad „šalys, sudarydamos sutartį, turi teisę susitarti dėl jos sąlygų, t. y. nustatyti jos turinį bei formą, išskyrus atvejus, kai tam tikras sutarties sąlygas ar jos turinį nustato imperatyviosios teisės normos arba tam tikrų sąlygų reikalauja gera moralė, viešoji tvarka ar teisės principai. Sutarties laisvė taip pat reiškia šalių teisę sudaryti ir tokias sutartis, kurių tiesiogiai nereglamentuoja CK normos, jeigu jos neprieštarauja imperatyviosioms įstatymo normoms, viešajai tvarkai ar gerai moralei“⁹⁰.

Asmens autonomijos teisė ir sutarties laisvės principas yra esminiai sutarčių teisės principai didžiosiose Europos valstybėse - Vokietijoje, Nyderlanduose, Italijoje, Anglijoje⁹¹. Sutarties laisvės ribos skirtingose valstybėse dėl besiskiriančių teisinių tradicijų ir skirtingų teisinių sistemų skiriasi – kai kuriose jų sutarties laisvė didesnė, kai kuriose – siauresnė. Pavyzdžiui, Anglijos teisėje sutarties laisvės principo apimtis gerokai didesnė, nei kitose teisinėse sistemose, pavyzdžiui, Italijoje, kur labai svarbus šalių tarpusavio solidarumas⁹². Olandijos ir Vokietijos teisinės sistemos, atrodytų, laikosi tarpinės pozicijos: pradžios tašku laiko sutarties laisvės principą, tam tikrais atvejais ribodamos jį, pavyzdžiui, silpnosios šalies gynimo institutu⁹².

⁸⁸ Drazdauskas S Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka sutarčių teisei. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2008, p. 83.

⁸⁹ LAT CBS 2008 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje *P.B. II v. LEX SYSTEM GmbH*, Nr. 3K-3-559/2008, bylų kategorija 35.4; 35.5 (S).

⁹⁰ Ten pat.

⁹¹ Mak C. The fundamental rights in European contract law: A comparison of the Impact of Fundamental Rights on Contractual Relationships in Germany, the Netherlands, Italy and England. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 2008, p. 271-272.

⁹² Ten pat, p. 272.

Nėra savaimė suprantama, kur yra ta riba tarp priešpriešoje atsiduriančių sutarties laisvės principo ir pagarbos bei sąžiningumo principų⁹³. Skirtingų valstybių teisinės sistemos dažnai tai daro skirtingomis apimtimis. Takoskyra tarp šių principų gali būti daroma paliekant platesnes ribas liberaliajam sutarčių laisvės principui arba „socialiesiems“ pagarbos ir sąžiningumo principams⁹³. Manytina, kad jei sutartiniai teisiniai santykiai sureguliuoti taip, kad tarp šių dviejų polių užtikrinama pusiausvyra, civilinės teisės sistema formuojama pagal socialinio teisingumo koncepciją.

2.2.1. Sąžiningumas kaip asmens autonomijos teisės ribojimas

Diskusijos apie asmens autonomiją visada turi reikštis klausimu, kur tiksliai nubrėžti ribą tarp „viešos“ ir „privачios“ sferų, kad geriau būtų nustatyta sritis, kurioje individai, organizacijos ar valstybės turėtų būti autonomiški, bei tas sritis, kuriose turėtų būti išorinė kontrolė⁹⁴. Kaip teigiama, „sutarties laisvė nėra grynai teisinė kategorija. Galimybei pasirinkti sudaryti sutartį ar ne, su kuo ją sudaryti ir kokio turinio, yra nustatomos įvairiausios ribos. Kokios apimties yra šie apribojimai ir kiek laisvės jie palieka priklauso nuo to, kokį ekonominį, filosofinį, psichologinį pagrindą jie turi“⁹⁵.

Nubrėžti autonomijos įgyvendinimo ribą sutarčių teisėje nepaprastai sudėtinga; neįmanoma kodifikuoti visų įmanomų faktinių situacijų, susijusių su sutarties laisvės principo įgyvendinimu ir jo ribų nustatymu. Pritartina nuomonei, jog „kiekvienos teisinės sistemos rėmuose yra ieškoma būdų, kaip rasti išeitį situacijoje, kurios neišsprendžia esami įstatymai, arba kurios sprendimas pagal esamą rašytinę teisę būtų akivaizdžiai nesuderinamas su tuo, ką galima būtų laikyti teisinga“⁹⁶. Manytina, jog sąžiningumo principas būtent ir yra ta priemonė, kuri „užpildo“ teisės aktais nereguliuotą erdvę įgyvendinant sutarčių laisvės principą. Anot V. Mikelėno, „nesąžiningas, amoralus šalies elgesys pažeidžia ne tik moralės principus, jis

⁹³ Lurger B. Private Law in European Context Series. Private Law and the Many Cultures of Europe. The Common Frame of Reference/Optional Code and the Various Understandings of Social Justice in Europe. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 2007, p. 189.

⁹⁴ Sellers M. Autonomy in the Law. Dordrecht: Springer, 2007, p. 5.

⁹⁵ Drazdauskas S. Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka sutarčių teisei. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2008, p. 82.

⁹⁶ Ten pat, p. 87.

prieštarauja ir pagrindiniams teisės principams. Todėl sutarčių teisė negali toleruoti nesąžiningumo esant sutartiniams santykiams⁹⁷.

Socialinio teisingumo požiūriu svarbu nustatyti, kaip sutarties šalys išreiškia tarpusavio solidarumą, ar yra vienas kitam socialiai atsakingi. Reikia pabrėžti, kad socialinė atsakomybė laikoma teisiškai nesaistančia kategorija, ji reiškiasi per sąžiningumo principą, o sąžiningumo principas yra ne tik moralinis, bet ir teisinis sutarties šalių santykių reguliatorius. Šio poskyrio tikslas - nustatyti sąžiningumo, kaip asmens autonomiją ribojančio veiksnio, vaidmenį sutarčių teisėje.

Teigiama, jog „daugelyje Europos valstybių sutarčių teisėje sąžiningumo principas yra būtent tas įrankis, kuris leidžia riboti šalių autonomiją (sutarties laisvę) tada, kai prioritetas turi būti teikiamas solidarumui, lojalumui, pasitikėjimo apsaugai, poreikiui atsižvelgti į kitos šalies interesus“⁹⁸. Socialinis solidarumas civilinės teisės kontekste atskleistas per sąžiningumo reikalavimą – kad asmenų elgesys galėtų būti pripažintas socialiai solidariu, jų tarpusavio santykiai pirmiausia turi būti grįsti sąžiningumu. Sąžiningumo turinį atskleisti yra pakankamai sudėtinga (dėl ribotos darbo apimtys tai nedaroma), juolab, kad pati sąvoka kinta keičiantis laikmečiams, skirtingose valstybėse nesutampa dėl skirtingų teisinių tradicijų. Kaip teigia A. Hartkamp‘as, jis yra pats savaime moralinis standartas, teisinis - etinis principas, sąžiningumas reiškia dorumą, atvirumą, lojalumą ir kita⁹⁹. Anksčiau minėta, jog sąžiningumas nelaikytinas vien tik moraline kategorija ir jo vaidmuo civilinėje teisėje nėra toks miglotas ir neapčiuopiamas kaip iš pirmo žvilgsnio galėtų pasirodyti.

Sąžiningumo standarto sutarčių teisėje užuomazgos pastebimos plačioje Vokietijos teismų praktikoje jau nuo 1920 m., sąžiningumas minimas 1942 m. Italijos civiliniame kodekse bei vėlesnėje teismų praktikoje, JAV teismų praktikoje, Ispanijos, Olandijos, Kvebeko civiliniuose kodeksuose ir kt.¹⁰⁰. Lietuvos nacionalinėje teisėje pareiga elgtis sąžiningai tiesiogiai įtvirtinta CK 1.5 str.: „Civilinių teisinių santykių subjektai, įgyvendindami savo teises bei atlikdami pareigas, privalo veikti pagal teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimus“; CK 6.158 str.: „Kiekviena sutarties šalis turėdama sutartinių santykių, privalo elgtis sąžiningai. Šios pareigos šalys savo susitarimu negali pakeisti ar panaikinti“ ir kt. Taip pat ir šiame darbe akcentuojamuose

⁹⁷ Mikelėnas V. Sutarčių teisė: Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996, p. 41.

⁹⁸ Drazdauskas S. Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka sutarčių teisei. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2008, p. 96.

⁹⁹ Hartkamp A. Towards European Civil Code. - Nijmegen: Kluwer Law International, 2004, p. 472.

¹⁰⁰ Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 166.

ikisutartiniuose santykiuose (CK 1.163 str.) bei vykdydamos sutartį (CK 6.200 str.) šalys privalo elgtis sąžiningai.

Kaip teigiama UNIDROIT principų komentare: „...sąžiningumas gali būti laikomas viena iš pagrindinių idėjų, kuriomis grindžiami Principai. Nurodoma, jog bendra taisyklė, jog kiekviena šalis turi veikti, laikydamosi sąžiningumo reikalavimo. Net ir tais atvejais, kai Principuose nebus specialiosios normos, šalių elgesys sutarties galiojimo metu, įskaitant derybų procesą, turi atitikti sąžiningumo reikalavimą“¹⁰¹. UNIDROIT principų 1.7 str. nurodyta, jog kiekviena šalis tarptautinėje prekyboje privalo veikti remiantis sąžiningumu (angl. *good faith*) ir sąžininga dalykine praktika (angl. *fair dealing*). Sąžiningumo reikalavimas randamas ir daugelyje kitų Principų straipsnių. PECL principų 1:201 str. yra faktiškai identiškas nustatytam UNIDROIT principuose. DCFR projekte sąžiningumas įtvirtintas II knygos 3:301 str. Kaip teigiama, „Europos sutarčių teisės principų 1:102 str. sutarties laisvės ribas, kurias nubrėžia sąžiningumo principas bei imperatyvios teisės normos, nustato kaip sudėtinį principo elementą. Tuo tarpu UNIDROIT Principuose sutarties laisvės principas, įtvirtintas pačiame pirmajame straipsnyje, nusako tik laisvę sudaryti sutartis ir nustatyti jų turinį“¹⁰².

Kai kuriose valstybėse požiūris į sąžiningumo reikalavimo laikymąsi gali būti pakankamai kritiškas. Pavyzdžiui, Anglijos teisėje vengiama „sąžiningumo“ koncepcijos tiesioginio taikymo, manant, jog ji yra pernelyg neapibrėžta ir sukianti teisinį neaiškumą. Vis dėlto, nors ir tiesiogiai netaikant sąžiningumo principo, kaip tai daro kontinentinės teisės tradicijos valstybės, panašu, jog Anglijos teismų sprendimais pasiekiamas panašus rezultatas, remiantis ne tokiomis abstrakčiomis doktrinomis¹⁰³. Manytina, jog funkciniam lygmenyje skirtumai tarp bendrosios teisės tradicijos (Anglijos) ir kontinentinės teisės tradicijos valstybių nėra toks ryškus, tuo tarpu struktūriniame ir konceptualiniame lygmenyje skirtumai didžiuliai¹⁰³.

Sąžiningumo principo laikymosi pareiga savaime kyla iš bet kurios sutarties sąlygos, tačiau detaliau aptartinos bendresnio pobūdžio bendradarbiavimo ir kooperavimosi pareigos. Sąžiningumo principas požiūriu (CK 1.5 str. „Teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principų taikymas“, 6.4 str. „Prievolės šalių pareigos“, 6.38 str. „Prievolių vykdymo principai“ 1, 3 dalys, 6.200 str. „Sutarties vykdymo principai“ 1, 2 dalys) sutartiniuose santykiuose gali reikštis per šalių

¹⁰¹ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010 Integral version, p. 19 // <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/main.htm> prisijungimo laikas 2013-01-27

¹⁰² Drazdauskas S Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka sutarčių teisei. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2008, p. 83.

¹⁰³ Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 169.

bendradarbiavimo ir kooperavimosi principus. LAT pažymi, jog „bendradarbiauti – tai reiškia padėti vienas kitam įgyvendinti savo teises ir vykdyti pareigas; pagal įstatymą tiek skolininkas, tiek ir kreditorius turi pareigą bendradarbiauti; šalims bendradarbiaujant galima užtikrinti, kad prievolė bus įvykdyta tinkamai“¹⁰⁴. Bendradarbiavimo principo įgyvendinimas svarbus sudarant bet kokios rūšies sutartis. „Pagal šį principą šalys privalo sudaryti tinkamas sąlygas prievolei vykdyti, prireikus keistis informacija, reikšminga prievolei įvykdyti, laiku pranešti apie kylančias prievolės įvykdymo kliūtis ir pan.“¹⁰⁵.

Kaip minėta, taikomo socialinio teisingumo modelio vienas elementų implikuoja būtinybę asmenims elgtis socialiai solidariai ir atsakingai. Manytina, jog pareigos bendradarbiauti ir kooperuotis privalomumas yra puikus pavyzdys, kaip šalių tarpusavio socialinė atsakomybė ir solidarumas pereina iš moralinės kategorijos į teisinę.

Sąžiningumo principo nesilaikymas Lietuvos civilinėje teisėje gali sukelti ne vienodas teises pasekmes. Pavyzdžiui, sąžiningumo reikalavimo nesilaikymu padarius žalos, asmeniui gali kilti civilinė teisinė atsakomybė. Taip pat, minėto principo nesilaikymas gali būti pripažįstamas piktnaudžiavimu teise ir CK 1.137 str. 3 d. pagrindu gali būti atsisakoma ją ginti. Pastebėtina, jog teismai nelinkę pernelyg dažnai tiesiogiai taikyti CK 1.137 str. ir atsisakyti ginti teisę dėl piktnaudžiavimo ja. Tačiau tokios praktikos yra. Vienoje bylų LAT pabrėžė: „ieškovas nurodė aiškiai tikrovės neatitinkančias aplinkybes ir, reikalaujamas iškelti teisėtai pastatytus rezervuarus, elgiasi nesąžiningai bei piktnaudžiauja savo teisėmis (CK 1.137 str. 3 d.)“¹⁰⁶. Kitoje byloje pastebėjo, jog „ieškovas, reikšdamas aiškiai nepagrįstą ieškinį, elgiasi nesąžiningai ir piktnaudžiauja savo teise, ką draudžia daryti tiek materialinė, tiek ir proceso teisė (CK 1.5, 1.137 str., CPK 31 str.)“¹⁰⁷. Sąžiningumo reikalavimo nesilaikymas vartojimo sutartyse gali suponuoti sutarties sąlygų negaliojimą (CK 6.188 str. 1 d).

Šalių bendradarbiavimo ir kooperavimosi principai, atskleidžiantys šalių sąžiningumą, darbo kontekste atspindi asmenų tarpusavio solidarumą. Kaip minėta, asmens autonomija sutarčių teisėje pasireiškia per sutarties laisvės principą, solidarumas – per sąžiningumo principą. Sąžiningumas sutartiniuose santykiuose gali pasireikšti per bendradarbiavimo ir kooperavimosi

¹⁰⁴ LAT CBS 2008 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Virsmas“ v. Vilniaus apskrities viršininke administracija*, bylos Nr. 3K-3-558/2008, bylų kategorija 20.3.4; 25.2; 27.3.2; 35.4; 42.9; 42.11.1; 50.8; 104.9 (S).

¹⁰⁵ Ten pat.

¹⁰⁶ LAT CBS 2003 m. sausio 29 d. nutartis civilinėje byloje *R. Gečionis v. J. Valeckis, UAB „LietMaz-servis“*, bylos Nr. 3K-3-130/2003, bylų kategorija 25.8.2.

¹⁰⁷ LAT CBS 2003 m. birželio 4 d. nutartis civilinėje byloje *P. Kardauskas v. UAB „Agro Silja“*, bylos Nr. 3K-3-675/2003, bylų kategorija 37.8.

principus. Taigi, sąžiningumo, kaip neatsiejamą socialinio teisingumo elemento, nesilaikymas asmenims suponuoja civilinę atsakomybę, o tai įrodo, jog sąžiningumo principo privalomumo klausimas nėra paliktas tik vidinei asmens „sąžinei“, tačiau įpareigoja ją faktiškai veikti atitinkamu būdu, o už priešingą veikimą, numato tam tikrų teisinių priemonių taikymą.

Apibendrinant galima teigti, jog aptarti sąžiningumo, bendradarbiavimo ir kooperavimosi principai, nelaikytini vien tik moraliai įpareigojančiomis nuostatomis. Teigtina, jog iš sąžiningumo principo kyla ne tik asmenų tarpusavio solidarumo, socialinės atsakomybės, bendradarbiavimo ir kooperavimosi pareigos, o daugelis kitų įpareigojančių civilinės teisės taisyklių. Pavyzdžiui, susijusių su esmine šalių nelygybe, aplinkybių pasikeitimu, siurprizinių standartinių sąlygų kontrole, pareiga bendradarbiauti ir kooperuotis, pareiga atskleisti informaciją ir kt. Pagal socialinio teisingumo modelį, kuriuo vadovaujamas darbe, sąžiningumo principas yra neatskiriamas socialinio teisingumo elementas (autonomijos teisę ribojantis veiksnys). Nors teismas turi teisę atsisakyti ginti pažeistą asmens teisę CK 1.137 str. pagrindu, jei jo elgesys nesąžiningas, teisminė praktika negausi. Manytina, jog tokia pozicija yra pagrįsta. Nacionalinėje teisėje veikia eilė iš UNIDROIT principų inkorporuotų teisinių instrumentų, kurie implikuoja sąžiningumo pareigą, tačiau jų taikymo mechanizmas yra labiau užtikrintas ir mažiau painus: esminė šalių nelygybė (CK 6.228 str.), siurprizinių standartinių sąlygų kontrolė (CK 6.186 str.), pardavėjo pareiga informuoti pirkėją (CK 6.353 str.) ir pan. Darytina išvada, jog iš sąžiningumo principo kylančių civilinės teisės normų nesilaikymas suponuoja civilinę teisinę atsakomybę, o tai reiškia, jog sąžiningumo reikalavimo nesilaikymas yra ne tik morališkai, bet ir teisiškai įpareigojantis. Taigi, ir socialinis teisingumo įgyvendinimas šiuo požiūriu nėra toks miglotas ir neapčiuopiamas.

2.2.2. Asmens autonomijos teisės ribojimas sąžiningumo principu ikisutartiniuose santykiuose

Ikisutartinėje stadijoje susiklostantys santykiai pagal savo teisinę galią gali būti suprantami nevienodai. Pavyzdžiui, pagal rizikos teoriją, jei ikisutartinių santykių šalių santykiai nėra tinkamai formalizuoti, jie neturi teisinės galios: „kiekvienas bandymas sankcionuoti civilinės apyvartos dalyvių teisinius – *inter alia* ir ikisutartinius santykius, kol nėra delikto arba sutarties

pažeidimo, kelia grėsmę fundamentaliam sutarties laisvės principui, gali varžyti šalių apsisprendimo laisvę ir būti kliūtimi rinkos ekonomikai¹⁰⁸. Tačiau plečiantis civilinei apyvartai, sudėtingėjant civiliniams teisiniams santykiams, tokia teorija tapo nebeaktuali, nes „bendro pobūdžio pareigos elgtis sąžiningai doktrina, istoriškai taikytina tik sutartiniuose santykiuose, buvo išplėsta ir ikisutartiniams santykiams ir šis procesas prasidėjo *extra legem*, t.y. teisės doktrinos ir teismų praktikos būdu“¹⁰⁸.

Kaip teigiama, „teisiniu požiūriu svarbu tai, kad sutarčių teisės nustatyti sutarties laisvės ribojimai yra išskaidyti įvairiausiuose institutuose nuo sutarties sudarymo (įskaitant ikisutartinius santykius) iki jos galiojimo, turinio, aiškinimo, vykdymo“¹⁰⁹. „Sąžiningumas ir teisingumas yra vertinamasis sutarčių teisės principas. Normos, įtvirtinančios teisingumo ir sąžiningumo reikalavimus, yra blanketinės, todėl jų taikymas priklauso nuo konkrečių bylos aplinkybių“¹¹⁰. Sąžiningumo pareiga nacionalinėje teisėje šalis saisto ir ikisutartiniuose, ir sutartiniuose santykiuose, o jos išraiška kiekvienoje šių stadijų tam tikra apimtimi skiriasi.

Egzistuoja nuomonė, jog tam tikras neužtikrintumas yra neatsiejama ikisutartinių santykių metu vykstančių derybų dalis, tai net gi reikalingas, skatinantis derybų elementas¹¹¹. Su tokiu požiūriu sutiktina tik iš dalies. Nepaisant derybų, kaip paties reiškimo, rizikingumo, manytina, kad tokio pragmatizmo turėtų būti vengiama ir tam tikrų teisinių priemonių – aptariamo sąžiningumo reikalavimo, taikymas, yra reikalingas socialinio teisingumo požiūriu. Reikia sutikti, kad „daug sutarčių sudaroma tik po ilgesnių ar trumpesnių derybų, todėl ikisutartinių santykių fazė labai reikšminga“¹¹². Naujasis 2000 m. LR CK, kitaip nei 1964 m. CK, kuris apskritai nenumatė nei sutarčių laisvės principo, nei ikisutartinių santykių fazės, tiesiogiai numato šalių pareigą ikisutartiniuose santykiuose elgtis sąžiningai (CK 6.163 str.).

Sąžiningumo principo laikymasis derybų metu taip pat įtvirtintas ir PECL principuose. Šalis, pradėjusi arba vedanti derybas, neturėdama tikslo sudaryti sutartį, traktuotina kaip nesilaikanti geros valios ir sąžiningos dalykinės praktikos principų. Tokiu atveju, nesąžininga šalis

¹⁰⁸ Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis* // Jurisprudencija. 2008, Nr. 10 (112), p. 53.

¹⁰⁹ Drazdauskas S. Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka sutarčių teisei. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2008, p. 82.

¹¹⁰ Mikelėnas V. Sutarčių teisė: Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996, p. 43.

¹¹¹ Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC).-Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 299.

¹¹² Mikelėnas V. ir kiti. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Vilnius: Justitia, 2003, p. 207.

privalo atlyginti kitos šalies patirtus nuostolius¹¹³. Toks pat reguliavimas atsispindi ir UNIDROIT principuose (2.1.15 str.); tik PECL principuose (2:301 str.) naudojama *negotiations contrary to good faith*, o UNIDROIT principuose - *negotiations in bad faith* gramatinė konstrukcija. DCFR projekte II knygoje 3:301 str. įtvirtintas sąžiningumo ikisutartiniuose santykiuose reikalavimas formuluojamas pagal PECL pavyzdį - *negotiations contrary to good faith and fair dealing*.

Pastebėtina, kad UNIDROIT principuose, kitaip nei PECL principuose ar DCFR projekte, sąžiningumo pareiga įtvirtinama ne per „sąžiningumo“ (*good faith*), o per „nesąžiningumo“ (*bad faith*) koncepciją - reikalavimą „nesielgti nesąžiningai“. Manytina, kad toks formulavimas turi ne tik teorinės, bet ir praktinės reikšmės. Daugelis bendrosios teisinės tradicijos valstybių nepripažįsta sąžiningumo pareigos ikisutartinių santykių fazėje, todėl UNIDROIT principų, kaip tarptautinės privatinės teisės vienodinimo instrumento, kūrėjai tokią formuluotę pasirinko neatsitiktinai¹¹⁴. Taigi, ikisutartinių santykių šalys yra įpareigosotos ne tiesioginės sąžiningumo pareigos, bet pareigos susilaikyti nuo tokių veiksmų, kurie galėtų būti traktuojami kaip nesąžiningi. Manytina, jog šalys yra laisvos vesti derybas joms tinkamu būdu, naudotis norimais metodais ir pasinaudoti profesiniais įgūdžiais bei gudrumu, jei toks elgesys nėra nesąžiningas.

Galima spėti, jog socialinio teisingumo prasme derybų vedimo ribojimas sąžiningumo reikalavimu yra pagrįstas. „Pripažinta, kad pradėjus derybas šalis sieja specifiniai – pasitikėjimo santykiai, kurie reikalauja abipusio sąžiningumo viena kitos atžvilgiu“¹¹⁵. Kai šalių neįpareigoja kiti teisiniai imperatyvai, jų sąžiningai vedamos derybos (iki tol, kol negali būti laikomos toli pažengusiomis), manytina, gali atnešti kokybiškesnių rezultatų ir užtikrinti reikalingą konkurenciją. Manytina, kad UNIDROIT principuose 1.7 str. numatyta sąžiningumo pareiga apima visas sutartinių santykių fazes, o 2.1.15 str., numatantis nesąžiningumo draudimą ikisutartiniuose santykiuose, yra specialioji norma 1.7 str. atžvilgiu.

Pabrėžtina, jog kai kurios valstybės kritiškai žvelgia į sąžiningumo principo ikisutartinėje stadijoje laikymąsi. Pavyzdžiui, Anglijos teisėje vystyti sąžiningumo doktriną ikisutartinėje stadijoje atsisakoma apskritai¹¹⁶. Anglų teisės požiūris į ikisutartinių santykių metu vykstančias

¹¹³ Principles of European Contract Law // http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/Skabelon/pecl_engelsk.htm; prisijungimo laikas 2013-02-10.

¹¹⁴ Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 302.

¹¹⁵ Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis* // Jurisprudencija. 2008, Nr. 10 (112), p. 53.

¹¹⁶ Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 172.

derybas yra pragmatinis, utilitarinis – deklaruojamas kiekvieno asmens maksimalios naudos siekis¹¹⁷. Paminėtinas įdomus faktas iš Anglijos teisės: „šaliai nukentėjus nuo nesąžiningo derybų nutraukimo kartais kita šalis įpareigojama įvykdyti sutartį, derybos dėl kurios buvo nesąžiningai nutrauktos. To pasiekama taikant *proprietary estoppel* doktriną, kuri draudžia šaliai, pareiškusiai, jog sutartis tikrai bus sudaryta, veikti priešingai tokiems pareiškimams“¹¹⁸. Tuo tarpu, Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų kontinentinės teisės tradicijos valstybių, įpareigoti sudaryti sutartį, jeigu ikisutartinėje stadijoje nepasirašyti preliminarūs dokumentai, atitinkantys esminius būsimos sutarties požymius, negalima.

Lietuvos teisinė sistema, kaip ir daugelis kontinentinės teisės tradicijos valstybių, kitaip nei Anglijos, nėra tokia kategoriška ir sąžiningumo reikalavimą ikisutartinėje fazėje pripažįsta. Pavyzdžiui, teisės aktuose numatytas sutarties šalies sąžiningumo reikalavimas derybų metu: „Šalis, pradėjusi derybas ar jas vedusi nesąžiningai, t.y. pažeidusi bendro pobūdžio pareigą elgtis sąžiningai, privalo atlyginti kitai šaliai nuostolius“ (CK 6.163 str.). Nors negalima versti šalies tęsti derybas, jeigu ši nebenori derėtis ar taikyti jai atsakomybę už tai, kad sutartis nebuvo sudaryta, sąžiningumo pareiga išlieka. Manytina, jog derybų šalis nepagrįstai vilkinusi derybas, keldama nerealias sąlygas, apskritai net nesiekusi sutarties sudarymo, taip pat apgaudinėdama, klaidindama kitą šalį, neatskleisdama svarbios sutarčiai sudaryti informacijos ir pan. veikė nesąžiningai.

Socialinio teisingumo požiūriu svarbu, kad asmenims garantuojama autonomijos teisė ikisutartinėje stadijoje, nepaisant nesančio preliminaraus ir tinkamai įforminto dokumento dėl būsimos sutarties, būtų ribojama. Tinkamiausiai apribojimų laikymąsi šiuo atveju garantuoja civilinės atsakomybės institutas.

Sąžiningumo pareiga ikisutartinėje fazėje numatyta didžiųjų Europos valstybių privatinės teisės sistemose (Vokietijos, Italijos, Ispanijos). Taip pat „pareigą elgtis sąžiningai ikisutartiniuose santykiuose įtvirtina Graikijos CK 197 str. ir Portugalijos CK 227 str. Prancūzijos ir kitų šalių, kurių civilinės teisės raidai turėjo įtakos Napoleono civilinis kodeksas, teisės aktai, nors tiesiogiai įtvirtina pareigą elgti sąžiningai tik sutartiniuose santykiuose (pvz., Prancūzijos CK 1134 str.)“¹¹⁹,

¹¹⁷ Ten pat, p. 299.

¹¹⁸ Drazdauskas S Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka sutarčių teisei. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2008, p. 186.

¹¹⁹ Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis* // Jurisprudencija. 2008, Nr. 10 (112), p. 53.

jiems taikytina bendro pobūdžio sąžiningumo pareiga sutartiniuose santykiuose, deklaruojama doktrinos ir teismų praktikos¹²⁰, už kurios pažeidimą taikytina deliktinė atsakomybė.

Darbo tikslų siekiama naudojant keletą įdomesnių pavyzdžių, atspindinčių sąžiningumo pareigą ikisutartinėje stadijoje vykstančių derybų metu: paralelių derybų vedimas su trečiaisiais asmenimis ir jų reikšmė, informacijos atskleidimo derybų metu svarba, derybų pradėjimas ir vedimas, neturint tikslo sudaryti sutarties bei derybų nutraukimo problematika.

Įdomu aptarti ikisutartinių santykių šalių galimybę tuo pačiu metu vesti derybas su trečiaisiais asmenimis. Analizuojant Lietuvos teisminę praktiką, darbo autorei nepavyko atrasti pavyzdžių dėl ikisutartinių santykių stadijoje paraleliai vedamų derybų. Tuo tarpu, užsienio valstybių praktikoje tokia patirtis fiksuojama. Pavyzdžiui, Prancūzijos teismai nurodo, jog jei šalys nepasirašė jokio memorandumo, kuriame numatyta išimtinė sąlyga, draudžianti pardavėjui vesti paralelias derybas su trečiaisiais asmenimis, pardavėjas yra laisvas tai daryti¹²¹. Taigi, prieita išvados, jog paralelios derybos sukelia teisinę atsakomybę jas vedusiai šaliai tik tuomet, jeigu pastarosios buvo vedamos nesąžiningais tikslais. Manytina, kad teisė vesti paralelias derybas išplaukia iš sutarčių laisvės principo ir neturi būti draudžiama derybas vedančiai šaliai išsirinkti jai naudingiausią variantą. Tačiau, kaip ir minėta, lieka sąžiningumo pareiga¹²².

Pavyzdžiui, asmuo vienu metu veda dvejas derybas. Galimai didesnę naudą atnešiančios derybos yra ant žlugimo ribos ir besiderantysis vilkina mažiau naudingas derybas vien tam, kad nesėkmės atveju neliktų „tuščiomis rankomis“¹²³. Toks derybų šalies elgesys gali būti laikomas neatitinkančiu UNIDROIT principuose numatyto reikalavimo susilaikyti nuo nesąžiningo veikimo ikisutartinių santykių metu. Manytina, jog tam tikrų slaptų ketinimų turėjimas vedant derybas, sugriauna šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą ir socialinio teisingumo požiūriu vertintinas neigiamai.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į ikisutartinių santykių šalių pareigą atskleisti reikiamą informaciją. Manytina, jog ši situacija aktuali žvelgiant iš socialinio teisingumo perspektyvos: privalu išlaikyti deramą pusiausvyrą tarp asmens laisvo apsisprendimo (sutarčių laisvės principo), kokios informacijos derybų metu jis laisvas neatskleisti, ir pareigos atskleisti reikiamą informaciją reikiama apimtimi (asmenų tarpusavio solidarumo).

¹²⁰ Beale H., Fauvarque-Cosson, B., Rutgers J., Tallon D., Vogenauer S. Cases, Materials and Text on Contract Law. Oregon: Hart Publishing, 2010, p. 373.

¹²¹ Ten pat, p. 378.

¹²² Ten pat, p. 378

¹²³ Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 303.

Anot V. Mikelėno, „remiantis sąžiningumo principu, kontinentinėje teisėje gali būti reikalaujama, kad derybose dėl sutarties šalys viena kitai pateiktų sutarčiai sudaryti reikšmingą informaciją. Bendrojoje teisėje tokios pareigos nėra“¹²⁴. Kyla klausimas: kokia informacija laikytina reikiama ir kokio detalumo atskleistina informacija turi būti? Kur yra riba tarp būtinos ir nebūtinos atskleisti informacijos? Kaip teigiama CK komentare: „kokia tai informacija, priklauso nuo sutarties rūšies ir pobūdžio, šalių teisinio statuso.<...> Jeigu abi šalys yra verslininkai, pareiga atskleisti informaciją yra mažesnė, nes verslininkai yra profesionalai, jie veikia savo rizika, todėl patys savo iniciatyva turi domėtis svarbiomis sutarčiai detalėmis, jeigu kita sutarties šalis yra vartotojas, pareiga atskleisti informaciją, yra didesnė, nes vartotojas nėra profesionalas, kai kurių svarbių detalių jis neprivalo ir objektyviai negali žinoti“¹²⁵.

Sąžiningumo ikisutartiniuose santykiuose pareiga apima ne tik pareigą laikytis sąžiningumo pradę ir vedant derybas, tačiau pareigą susilaikyti nuo nesąžiningo derybų nutraukimo. „Kontinentinėje teisėje šalis, pradėjusi derybas dėl sutarties sudarymo, privalo būti sąžininga ir negali jų nutraukti be pateisinamos priežasties. Pažeidus pareigą elgtis sąžiningai, atsiranda ikisutartinė civilinė atsakomybė“¹²⁶. Teigiama, jog UNIDROIT principų 2.1.15 str., numatantis reikalavimą nesielgti nesąžiningai, reiškia, jog derybų šalis gali naudoti bet kokią derybų strategiją arba nutraukti derybas bet kuriuo metu, jeigu tai neatliekama akivaizdžiai nesąžiningu ir „trikdančiu“ (angl. *vexatious*) būdu¹²⁷.

Šalys yra laisvos pradėti, vesti derybas ir įvertinus teigiamas bei neigiamas būsimo sandorio puses, jų atsisakyti. Tokia yra ekonominė, teisinė realybė. Manytina, kad toks yra socialinis teisingumas – visiems sudaromos vienodos galimybės, užtikrinama sutarčių laisvė. Tačiau tam tikrais atvejais, pavyzdžiui, pažengusių derybų nutraukimas negali būti laikomas sąžiningu. Pažengusių derybų nutraukimas ir pagal UNIDROIT principus, ir pagal nacionalinę teisę, gali būti pagrindas taikyti civilinę atsakomybę. Pagal UNIDROIT 2.14 str., nesąžiningai derybas vedusi ar jas nutraukusi šalis, privalo atlyginti nuostolius. „Sąžiningumas ikisutartiniuose santykiuose apima keletą svarbių pareigų. Pirma, šalis neturėtų vesti derybų, jeigu ji apskritai neketina sudaryti sutarties. Antra, nors ir nėra šalių pareigos sudaryti sutartį, tačiau sąžiningumas reikalauja, kad toli pažengusios derybos nebūtų nutrauktos be pakankamos priežasties, nes tokiose

¹²⁴ Mikelėnas V. Sutarčių teisė: Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996, p. 42.

¹²⁵ Mikelėnas V. ir kiti. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga Vilnius: Justitia 2003, p. 208.

¹²⁶ Mikelėnas V. Sutarčių teisė: Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996, p. 42.

¹²⁷ Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 303.

derybose viena ar kita šalis jau turi visiškai pagrįstą pagrindą tikėtis, jog priešingos šalies ketinimai yra rimti ir sutartis tikrai bus sudaryta¹²⁸. Taigi, už nesąžiningai vedamas derybas ar jų nesąžiningą nutraukimą, šaliai kyla civilinė atsakomybė. Garsusis vokiečių teisininkas R. V. Jhering'as buvo pabrėžęs, jog derybų šaliai, kuri kitai šaliai sudarė įspūdį, jog jų derybos baigsis teisėto sandorio sudarymu, bet dėl vienos šalies veiksmų derybos buvo nutrauktos, gali kilti teisinė atsakomybė pagal *culpa in contrahendo*¹²⁹ doktriną¹³⁰. Taigi, derybų šalis, kuriai buvo suteiktas teisėtas lūkestis, jog sutartis bus sudaryta, bet derybos kitos šalies iniciatyva buvo nutrauktos, pirmoji šalis gali prašyti nuostolių atlyginimo. Pavyzdžiui, Prancūzijos teismai yra pabrėžę, kad „dėl to, kad šalys nepasiekė tvirto galutinio susitarimo, šalies nuostolius sudarė derybų metu patirtos išlaidos dėl jos atliktų tyrimų, bet ne prarastos pajamos, kurias šalis tikėjosi gauti, sudarydama sutartį <...>“¹³¹. Lietuvos teismų nuomone, „CK 6.163 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad šalis, kuri derybų metu elgiasi nesąžiningai, privalo atlyginti kitai šaliai nuostolius, <...> kuriuos sudaro derybų metu turėtos išlaidos bei prarastos galimybės pinigine verte“¹³². „Tais atvejais, kai asmuo pažeidžia įstatyme numatytą pareigą elgtis sąžiningai ir rūpestingai, tačiau jos nepaisydamas savo veiksmais padaro žalos kitam asmeniui, tam asmeniui atlyginami pasitikėjimo – negatyvūs nuostoliai, patenkantys į deliktinės atsakomybės interesų apsaugą“¹³³.

Apibendrinant galima teigti, jog ikisutartinių santykių šalys, kaip ir sutartinių santykių šalys, Lietuvos civilinės teisės yra įpareigojamos veikti vadovaujantis sąžiningumo principu. Pagal nacionalinę teisę, ikisutartinių santykių šalys yra įpareigos elgtis sąžiningai bendrojo sąžiningumo principo, nustatyto CK 6.163 str. 1 d. Ikisutartinių santykių šalis, vedusi derybas nesąžiningai ir neturėjusi tikslo sudaryti sutartį, nutraukusi toli pažengusias derybas, neatskleidusi informacijos, turinčios esminės reikšmės sutarties sudarymui, privalo kitai šaliai atlyginti padarytus nuostolius. Būtina išlaikyti reikiamą teisių ir pareigų pusiausvyrą, sutarties šalims užtikrinti pakankamą autonomijos teisę spręsti, kaip atitinkami sutartiniai ar ikisutartiniai santykiai turi būti sureguliuoti ir nustatyti to veikimo ribas. Tačiau toks veikimas negali būti

¹²⁸ LAT CBS 2006 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje *V.Š. v. A.N., A.N.*, bylos Nr. 3K-P-382/2006, bylų kategorija 42.4; 45.1; 45.6 (S).

¹²⁹ *Culpa in contrahendo* doktrina – pagal šią doktriną, derybų šalims gali kilti teisinė atsakomybė už neteisėtai nutrauktas derybas.

¹³⁰ Beale, H., Fauvarque-Cosson, B., Rutgers, J., Tallon, D., Vogenauer, S. *Cases, Materials and Text on Contract Law*. - Oregon: Hart Publishing, 2010, p. 371.

¹³¹ Ten pat, p. 378.

¹³² LAT CBS 2005 m. sausio 19 d. civilinėje byloje *UAB „Vingio kino teatras“ v. UAB „Eika“*, Nr. 3K-3-38/2005, bylų kategorija 42.5; 42.6; 52.3.

¹³³ Ambrasienė D., Cirtautienė S. *Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar sui generis* // *Jurisprudencija*. 2008 Nr. 10(112), p. 61.

neribotas, asmenys privalo būti įsipareigoję vienas kitam tarpusavio solidarumo pagrindais, ypač ikisutartinėje fazėje, kai tarp asmenų susiklosto specifiniai pasitikėjimo santykiai. Tarpusavio solidarumas sutarčių teisėje reiškiasi per sąžiningumo principą, kuris yra ne tik moraliai, bet ir teisiškai įpareigojantis – jo nesilaikymas suponuoja civilinę teisinę atsakomybę.

2.3. Teismo diskrecija civilinėje teisėje

Darbe vadovaujama tam tikru socialinio teisingumo modeliu, kurio vienas elementų – teismo diskrecijos teisė. Šio elemento turinį sudaro teismo institucijos teisė daryti poveikį civilinės teisės subjektams, veikiant jam suteiktos diskrecijos ribose ir vadovaujantis socialinio teisingumo koncepcija. Didžiausias dėmesys darbe skiriamas sutarčių teisės pošakei, kurioje ryškiausiai atsiskleidžia aptariamo elemento taikymo ypatumai. Taigi, teismo diskrecija sutarčių teisėje taikomo modelio požiūriu reiškia, kad teismas turi teisę keisti sutartimi nustatytą šalių teisių ir pareigų santykį, kitaip tariant – kontroliuoti sutarties sąlygas, vadovaujantis socialinio teisingumo koncepcija. Nors toks teismo veikimas konkrečiai nemotyvuojamas socialinio teisingumo siekiu, tačiau darbo kontekste pats sutarties keitimas, vadovaujantis principinėmis nuostatomis ir vidiniu įsitikinimu tam tikrais atvejais laikytinas socialinio teisingumo vykdymu. Taip pat pabrėžtina ir teismo diskrecija deliktinėje teisėje – kai taikomas žalos atlyginimo institutas ir teismui suteikiama teisė keisti atlygintinos žalos dydį (mažinti jį) socialinio teisingumo pagrindais – atsižvelgiant į turtinę asmenų padėtį ar galimybę kilti ypač nepalankioms aplinkybėms.

Teigiama, jog „sutarties sąlygų kontrolės būtinumo pripažinimas nereiškia, kad bet kas gali veikti sutartinius šalių santykius. Tokią teisę turi tik įstatyme numatytos institucijos – teismai, vartotojų teisių gynimo organizacijos, kitokios kontrolės įstaigos“¹³⁴. Manytina, jog žvelgiant iš socialinio teisingumo perspektyvos, teismui privalu užtikrinti galimybę naudojantis savo diskrecine teise ir vadovaujantis vidiniu įsitikinimu konkrečiais atvejais pačiam nuspręsti, ar reikia įsikišti į sutartinius teisinius santykius. „Neįgalioto asmens kišimasis į sutartinius šalių santykius yra sutarties laisvės principo pažeidimas“¹³⁴, tuo tarpu, teismo institucijai, kaip autoritetingam subjektui, suteikta diskrecijos teisė gali būti laikoma oficialiu įgaliojimu.

¹³⁴ Mikelėnas V. Sutarčių teisė: Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996, p. 38.

Nepriklausomas, nešališkas ir objektyvus arbitras – teisinės valstybės elementas; tik tuomet teismo instituciją ir visuomenę gali sieti pasitikėjimo santykiai ir pasipiktinimo nekelti teismams suteikiama plati diskrecijos teisė. „Visuomenės pasitikėjimas nebūtinai reiškia, kad sutinkama su nuosprendžio turiniu. Tai reiškia visuomenės tikėjimą, kad teismo diskrecija yra naudojama teisingai, nešališkai ir neutraliai, vienodai traktuojant kiekvieną bylos šalį, kai nėra net užuominos į asmeninę naudą proceso pabaigoje“¹³⁵.

Paprastai, platesnė diskrecija suteikiama bendrosios teisės tradicijos valstybių teismo institucijoms, tuo tarpu, kontinentinės teisės tradicijos valstybėse, tarp jų ir Lietuvoje – ši teisė yra labiau apribota. Kaip minėta anksčiau, sutarties šalių tarpusavio santykiai yra (su tam tikrais apribojimais) – jų pačių laisvo apsisprendimo rezultatas. Sutarties laisvės principas suteikia šalims galimybę formuoti tarpusavio teisių ir pareigų santykį tokiu būdu, kuris joms atrodo tinkamas. Tačiau tam tikrais atvejais, siekiant užtikrinti civilinės teisės principų ir civilinės teisės normų laikymąsi bei socialinio teisingumo įgyvendinimą, teismui, kaip nepriklausomam ir nešališkam arbitrai, suteikiama teisė daryti įtaką šalių formuojamiems sutartiniais teisiniais santykiams, vykdyti tam tikrą sutarties sąlygų kontrolę.

Sutartinių teisių santykių šerdis – sutarties laisvės principas – suponuoja jų pačių galimybę rinktis, kaip teisiniai santykiai bus reguliuojami ir teismo galimybė įsikišti yra apribota, tačiau nepaneigta. Toliau aptarsime atvejus, kai teismas gali pasinaudoti jam suteikta diskrecijos teise ir keisti nustatytą teisių ir pareigų santykį. Šioje dalyje siekiama atskleisti, kokios galimybės suteiktos teismui, vykdančiam teisingumą, būti socialinio teisingumo vykdytoju konkrečiose situacijose. Analizės objektu pasirinkti institutai, kurie, manytina, žvelgiant iš socialinio teisingumo perspektyvos, atspindi teismo diskrecijos teisių įgyvendinimą bei jų ribojimą civilinėje teisėje. Darbe daug dėmesio skiriama vartojimo teisiniais santykiams, todėl nuosekliai laikomasi tokios pozicijos ir šioje dalyje analizuojama teismo diskrecija vartojimo teisiniuose santykiuose, nagrinėjama nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų kontrolė. Taip pat aptartina teismo diskrecija taikant civilinę atsakomybę ir jo prerogatyva mažinti atlygintinų netesybų bei žalos dydį.

¹³⁵ Barak A. Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdant teisingumą // Justitia. 2005, Nr. 3, p. 24.

2.3.1. Teismo diskrecija sutartiniuose teisiniuose santykiuose. Vartojimo sutartis

Darbe daug dėmesio skiriama silpnosios šalies gynimui, vartojimo teisiniams santykiams, todėl siekiant išlaikyti nuoseklumą, vartotojo teisių apsaugos institutas aptartinas ir šiuo požiūriu. Šiame poskyryje siekiama nustatyti, kokios apimties yra teismo diskrecijos teisė spręsti dėl sutarties šalių teisių ir pareigų pasiskirstymo vartojimo teisiniuose santykiuose taikant nesąžiningų sutarties sąlygų negaliojimo institutą.

Be vartojimo sutarčių sąžiningumo kontrolės, teismas aktyvus taip pat ir įrodymų rinkime. Teisminėje praktikoje tai vertintina ne kaip teisė, o kaip pareiga: „bylą nagrinėję teismai turėjo ne tik teisę, bet ir pareigą būti aktyvūs ir, be kita ko, savo iniciatyva rinkti įrodymus (sutarties silpnosios šalies gynimo interesais)“¹³⁶. Galima ginčytis, jog teismas civilinėse bylose visada turėtų būti bešališkas arbitras, o ne aktyvus vieną šalių atstovaujantis subjektas, net jei tai yra iš vartojimo teisinių santykių kylančių ginčų sprendimas. Tačiau darbe laikomasi nuomonės, jog tam tikrose bylose, tarp jų ir iš vartojimo teisinių santykių kylančiuose ginčiuose, silpnosios šalies gynimo principas, o per jį – pati socialinio teisingumo doktrina, įpareigoja teisėją, kaip nepriklausomą teisingumo vykdytoją, tarp šalių atkurti teisinę taiką. Toliau aptartina teismo diskrecinė teisė vartojimo teisiniuose santykiuose, kontroliuojant vartojimo sutarčių sąlygų sąžiningumą. Teigtina, jog ši kontrolės funkcija atliekama per niekinių sandorių institutą.

Kaip nurodyta CK 6.188 str. 1 d., vartotojas turi teisę teismo tvarka reikalauti pripažinti negaliojančiomis sąžiningumo kriterijams prieštaraujančias vartojimo sutarties sąlygas. Atkreiptinas dėmesys, jog vartojimo sutarties sąlygos gali būti pripažintos nesąžiningomis tiek esant vartotojo prašymui, tiek jo nesant: „vartotojo prašymas šiuo atveju nėra būtinas - nacionalinio teisėjo teisė *ex officio* vertinti sutarties sąlygų sąžiningumą, nepaisant to, kad vartotojas to neprašo, yra konstatavęs EŽTT (Europos Žmogaus Teisių Teismas)“¹³⁷.

Reikia sutikti su nuomone, jog „sutarčių sąlygos, kurios pripažįstamos nesąžiningomis, manytina, yra laikomos sąlygomis, kurios prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms ir viešai tvarkai bei moralei“¹³⁸. Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką, „vartotojas – silpnesnė sutarties šalis, priversta priimti jam primetamas stipraus kontrahento sutarties sąlygas, todėl

¹³⁶ LAT CBS 2008 m. spalio 28 d. nutartis byloje *A. K. v. UAB „Ribenos prekyba“* Nr. 3K-3-536/2008, bylų kategorija 45.2; 114.9.6.2; 121.20 (S).

¹³⁷ Teismų praktikos apibendrinimo departamentas, Civilinių bylų skyrius Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga, 2009 m. kovo 24 d.

¹³⁸ Bublienė D. Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 271.

įstatymuose nustatyta stipresnė vartotojo interesų apsauga, pavyzdžiui, CK 6.188 straipsnio nuostatos dėl vartojimo sutarties nesąžiningų sąlygų, kurias pagal CK 1.78 straipsnio 5 dalį teismas gali tirti ir vertinti *ex officio* (savo iniciatyva); tai reiškia, kad atsakovo nustatytos teikiamų paslaugų sąlygos vertintinos ir šiuo požiūriu¹³⁹.

Sutartį vartojimo sutartimi teismas turi pripažinti *ex officio*. Pagal CK 1.78 str. 5 d., „reikalavimą dėl niekinio sandorio teisinių pasekmių taikymo gali pareikšti bet kuris suinteresuotas asmuo. Niekinio sandorio teisinės pasekmės ir niekinio sandorio faktą teismas konstatuoja *ex officio* (savo iniciatyva).“ Kadangi kalbama apie teismo teisę *ex officio* spręsti dėl minėtų sąlygų negaliojimo, o teismas tai daro tik niekinių (akivaizdžiai niekinių) sutarties sąlygų atveju, teigtina, jog nesąžiningos vartojimo sutarties sąlygos laikytinos niekinėmis sutarties sąlygomis. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, jog, siekdamas apginti silpnąją sutarties šalį, teismas gali keisti sutarties šalių teisių ir pareigų santykį, nesąžiningų vartojimo sutarčių atžvilgiu – eliminuodamas nesąžiningas sutarties sąlygas. Tokią poziciją patvirtina ir LAT: „teismas, nustatęs, jog vartojimo sutarties sąlyga yra nesąžininga, ir ją pripažinęs negaliojančia, turi teisę sutartį atitinkamai modifikuoti, užpildydamas sutarties spragą, atsiradusią dėl nesąžiningos sutarties sąlygos pripažinimo negaliojančia“¹⁴⁰.

Pagal įstatymą, „jeigu kai kurių sutarties sąlygų nereglamentuoja nei įstatymai, nei šalių susitarimai, tai jas ginčo atveju nustato teismas remdamasis papročiais, teisingumo, protingumo bei sąžiningumo kriterijais, įstatymų ar teisės analogija“ (CK 6.156 str. 6 d.). Pavyzdžiui, vienoje bylų teismas, pripažinęs šalto vandens tiekimo sutarties sąlygą, pagal kurią energijos pardavėjas energiją tiekia tik iki energijos įvado, žyminčio pardavėjo ir pirkėjo tinklų nuosavybės atribojimą, „pažeidžiančia vartotojų teises ir nesąžininga, ir šiuo pagrindu pripažinęs ją negaliojančia, Teismas ginčo sutartį modifikavo ir nustatė, kad UAB „Vilniaus vandenys“ tiekia šaltą vandenį ne iki eksploatacijos ribų, bet iki vandens skaitiklių butuose“¹⁴¹. Siekis apsaugoti vartotoją kaip silpnesniąją šalį ir atstatyti pusiausvyrą tarp šalių teisių ir pareigų yra „viešasis interesas, kurį valstybė siekia apsaugoti ir kuris yra pagrindas valstybei kištis į sutartinius teisinius santykius ir daryti įtaką šalių autonomijos principo įgyvendinimui“¹⁴².

¹³⁹ LAT CBS 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje *V.S. ir N.S. v. Abuva*, bylos Nr. 3K-3-141/2006, bylų kategorija 42.2;62 (S).

¹⁴⁰ LAT CBS 2003 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje *257-oji DNSB v. Specialios paskirties UAB „Vilniaus vandenys“*, Nr. 3K-3-579/2003, bylų kategorija 37.1; 37.6; 40.2; 40.5.

¹⁴¹ Ten pat.

¹⁴² Bublienė D. Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 272.

Pavyzdžiui, Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Nyderlanduose numatyta teismo prerogatyva tiesiogiai ir iš esmės kontroliuoti standartines sutarties sąlygas vartojimo teisiniuose santykiuose¹⁴³. Panaši praktika formuojama ir Lietuvos civilinėje teisėje. Tuo tarpu, Belgijos, Liuksemburgo ir Prancūzijos teisinėse sistemose teismui tokia tiesioginės kontrolės teisė nenumatyta; tačiau egzistuoja tam tikri atviros kontrolės instrumentai, taikytini konkrečiose situacijose, pavyzdžiui, lengvatinių sutarties sąlygų taikymas¹⁴³.

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog socialinio teisingumo požiūriu, silpnosios šalies gynimas yra itin svarbus, tačiau tikslas išvengti bet kokio piktnaudžiavimo teisine apsauga taip pat yra vienas socialinio teisingumo prioritetų – siekis, jog teisinio santykio šalių teisių ir pareigų santykis išlaikytų pusiausvyrą. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat išsakė tokią poziciją byloje, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl banko teisės vienašališkai nutraukti kredito sutartį su vartotoju prieš terminą ir išieškojimo iš hipoteka įkeisto turto: „jei iš turimų įrodymų matyti, kad skolininkas sistemingai laiku nevykdo prievolių, o skolininko, nors ir saugomo vartotojams taikomų papildomų teisinių apsaugos mechanizmų, ir kreditoriaus teisių bei pareigų įgyvendinimo požiūriu pirmajam (skolininkui) netenka neproporcingai griežta prievolių vykdymo našta, teismas turi teisinį pagrindą tenkinti kreditoriaus pareiškimą nepaisydamas sutarties kvalifikavimo kaip vartojimo fakto“¹⁴⁴. Taigi, tokiu atveju, kai vartotojas yra skolininkas, o bankas – kreditorius ir skolininkas vengia vykdyti prievolę (pvz. laiku mokėti palūkanas), laikoma, kad skolininkas piktnaudžiauja jam suteikta specialia apsauga, teismai turi teisę tenkinti kreditoriaus pareiškimą, nepaisant vartotojo teisinio statuso.

Apibendrinant teigtina, jog teismas atlieka nesąžiningų sutarties sąlygų kontrolę vartojimo sutartyse, tuo būdu siekdamas apginti silpnosios šalies – vartotojo interesus ir pasinaudodamas jam suteikta diskrecijos teise teisinį santykį sureguliuoti taip, kad jis atitiktų socialinio teisingumo prasmę. Minėta, jog socialinio teisingumo kontekste vartotojo teisių apsauga yra prioritetinės reikšmės, tačiau tai nėra visas socialinio teisingumo turinys, o tik elementas, būtinybė tokią apsaugą užtikrinti. Socialinis teisingumas veikia kartu su visuotinio teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais, vieno jo elementų (pavyzdžiui, silpnosios šalies gynimo) suabsoliutinimas, paminant kito asmens teises ir teisėtus interesus, sukurtų akivaizdžią teisiųjų įsipareigojamų disproporciją ir tokiu būdu socialinis teisingumas paneigtų save patį.

¹⁴³ Trager M. Party Autonomy and Social Justice in Member States and EC Regulation: A Survey of Theory and Practice. Standard Contract Terms in Europe. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 2008, p. 63.

¹⁴⁴ LAT CBS 2012 vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje *AB DnB NORD bankas v. A. P. ir kt.*, bylos Nr. 3K-3-58/2012, bylų kategorija (S) 32.5, 42.10, 74.2.4, 93.2.11, 128.16.

2.3.2. Teismo diskrecija taikant civilinę atsakomybę

Darbo kontekste (socialinio teisingumo požiūriu) svarbus ne pats civilinės teisinės atsakomybės taikymo faktas, įstatyme numatyta netesybų ar žalos atlyginimo pareiga, bet teismo galia keisti (mažinti) sutartimi sulygtų netesybų (baudos ar delspinigių) dydį, jei jis neprotingas ar aiškiai per didelis arba mažinti atlygintinų nuostolių (žalos) dydį. Pabrėžtina, jog aptariamai tik tie mažinimo pagrindai, kurie, manytina, socialinio teisingumo požiūriu yra aktualiausi.

Civilinė atsakomybė yra viena teisinės atsakomybės rūšių, ji taikoma tada, kai prievolė neįvykdoma arba vykdoma netinkamai. „Prievolės pažeidimas daro žalą ne tik kreditoriui, bet dažnai ir platesniam asmenų ratui, nes pareigų neįvykdymas vienoje civilinės apyvartos grandyje gali sukelti nesklandumų didesnėje prekinės ir piniginės apyvartos grandyje“¹⁴⁵. Tiek taikant sutartinę, tiek deliktinę atsakomybę, teismui suteikta tam tikra diskrecijos teisė spręsti dėl atlygintinų netesybų ar žalos dydžio. Teismas vadovaujasi visiško nuostolių atlyginimo principu, reiškiančiu, jog turi būti atlyginta žala, tiesioginės ir netiesioginės išlaidos, negautos pajamos.

2.3.2.1. Sutartinių netesybų dydžio mažinimas

Sutartyje šalys gali aptarti prievolės nevykdymo ar netinkamo vykdymo atveju atlygintinų netesybų klausimą, kuris skatina prievolę vykdyti tinkamai ir laiku. Netesybos taip pat gali būti numatytos įstatyme arba nustatytos teismo sprendimu. Netesybos reglamentuojamos LR CK šeštosios knygos V skyriuje „Prievolių įvykdymo užtikrinimas“ 6.71-6.75 str. bei 6.258 str. Netesybos – tai įstatymų, sutarties ar teismo nustatyta pinigų suma, kurią skolininkas privalo sumokėti kreditoriui, jeigu prievolė neįvykdyta arba netinkamai įvykdyta (bauda, delspinigiai) (CK 6.71 str.).

Pagal teismų praktiką, „sutarinės netesybos yra nuostoliai, todėl kai jos nustatytos sutartimi, kreditoriui nereikia įrodinėti nuostolių dydžio. Teismui išlieka pareiga kontroliuoti šalių interesų balansą ir jis turi pakeisti netesybų dydį tais atvejais, kai nuostolių dydį reikia mažinti“¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublienė D. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2009, p. 178.

¹⁴⁶ LAT CBS 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Schmitz Cargobull Baltic“ v. UAB „Vilniaus universaliųjų metalo konstrukcijų gamykla“, Nr. 3K-3-503/2007, bylų kategorija 36.1.

Nors netesybos sulygtos ir laisva šalių valia, jos teismo gali būti mažinamos, jeigu yra „aiškiai per didelės arba prievolė yra iš dalies įvykdyta“ (CK 6.73 str. 2 d., 6.258 str. 3 d.).

Taigi, nepaisant pirminio šalių susitarimo, teismui priklauso teisė *ex officio* pripažinti, kad konkrečioje sutartyje nustatytos neprotingai didelės netesybos. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžia, jog „mažindamas netesybas, teismas naudojami savo nuožiūra atsižvelgdamas į teisiškai reikšmingas bylos aplinkybes: į prievolės pobūdį, padarytą pažeidimą, jo padarinius, prievolės sumą, palyginus su delspinigių suma, ir kitus kriterijus“¹⁴⁷. Netesybų dydis nėra fiksuotas įstatyme, todėl teismas, siekdamas išsiaiškinti, kokios yra neprotingai didelės netesybos, kiekvieną situaciją šiuo požiūriu tiria individualiai.

Teismas gali netesybas pripažinti neprotingai didelėmis, o kitoje situacijoje tokio paties dydžio netesybas laikyti adekvataus dydžio. Tokia pozicija atspindėta ir teismų praktikoje: „šalys yra laisvos susitarti dėl kitokių, nei nurodytų įstatyme, delspinigių dydžio <...> Šioje byloje įvertinant didesnes, nei įprastos, šalių numatytas netesybas, atsižvelgtina į tai, kad pagal sutarties specifinį pobūdį ieškovui yra svarbus laiku atliekamas apmokėjimas už suteiktas uosto paslaugas, nes nuo tinkamai vykdomų Klaipėdos jūrinio uosto paslaugų naudotojų prievolių (atsiskaitymų) priklauso normalus uosto darbas, kartu ir ieškovo ūkinė veikla. Ieškovui siekiant apsaugoti savo turtinius interesus, sutarties sąlygų atsakovo griežtas laikymasis yra svarbus ieškovui, dėl to šalių susitartas didesnis, nei įprastas, delspinigių dydis laikytinas normaliu ir pateisinamu“¹⁴⁸.

Manytina, jog socialinio teisingumo požiūriu svarbi ne tik teismui suteikiama teisė daryti įtaką sutartiniams teisiniams santykiams ir mažinti neprotingai dideles netesybas, tačiau jam paliekama teisė spręsti, kada tokio paties dydžio netesybos *nėra* laikomos neprotingai didelėmis.

Kadangi šalys susitaria dėl netesybų sutartimi, keičiant netesybų dydį, vadinasi, keičiant sutarties sąlygą, taikytinas sutarties keitimo institutas (pagal CK 6.223 str.). Ankstesnėje teismų praktikoje, kilus ginčui dėl netesybas nustatančių sutarties sąlygų nuginkijimo arba pakeitimo, buvo taikomas CK 6.228. Tačiau vėlesnė praktika paneigė anksčiau suformuluotą taisyklę. Dabartine teismų nuomone, „CK 6.228 straipsnio nuostatos netaikytinos sprendžiant ginčą dėl šalių laisva valia sudarytoje sutartyje nustatytų netesybų mažinimo, nes šis klausimas reglamentuojamas CK 6.73, 6.258 straipsniu“¹⁴⁹. Sutarties šalis, siekianti nugincyti arba pakeisti

¹⁴⁷ LAT CBS 2005 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje *VĮ Klaipėdos valstybinio jūrų uosto direkcija v. UAB "Almarina"*, Nr. 3K-3-358/2005, bylų kategorija 36.1.

¹⁴⁸ Ten pat.

¹⁴⁹ LAT CBS 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Miaras“ v. A. D. IĮ „Aldaujana“*, Nr. 3K-7-409/2010, bylų kategorija 36.1; 42.8.

netesybas nustatančią sutarties sąlygą, visiškai sėkmingai gali tai padaryti ir apginti savo interesus CK 6.73 str. arba 6.258 str. pagrindu, reikalaujama sumažinti neprotingai dideles netesybas.

Teismo pareiga neleisti šalims praturtėti viena kitos sąskaita reiškia teismo pareigą atkurti šalių teisių ir pareigų balansą, apginti silpnąją šalį – taip užtikrinti socialinį teisingumą. Tai pabrėžia ir teismai: „netesybos atlieka kompensuojamąją funkciją, siekiant atlyginti nukentėjusiajai šaliai nuostolius, tačiau jokia būdu *netesybos negali leisti nukentėjusiajai šaliai piktnaudžiauti savo teise bei nepagrįstai praturtėti kitos šalies sąskaita*“¹⁵⁰. Pabrėžtina, kad, „naudodamasis diskrecijos teise, teismas turi atkreipti dėmesį, jog netesybų dydis neturėtų būti sumažinamas tiek, kad paneigtų sutarties laisvės principą. Paminėtinas bendrosios ir kontinentinės teisinių sistemų skirtumas netesybų klausimu: civilinė teisė pripažįsta šalių susitarimus dėl netesybų, o bendroji teisė, nepripažindama privačios baudos instituto, tokių susitarimų negina“¹⁵¹.

Manytina, kad socialinio teisingumo požiūriu neprotingai didelių netesybų mažinimo institutas yra dar vienas pavyzdys, kaip teismas, remdamasis jam suteikta diskrecijos teise, kontroliuoja sutartinius teisinius santykius, šiuo atveju – sutarties sąlygas, nustatančias netesybų dydį. Nors teismas tiesiogiai to neįvardija, bet pagal modelį, kuriuo vadovaujamosi darbe, mažindamas neprotingai dideles netesybas, siekia užkirsti kelią vienos šalies pasipelnymui kitos sąskaita ir taip užtikrina socialinį teisingumą.

2.3.2.2. Deliktu padarytos žalos dydžio mažinimas. Neturtinės žalos dydžio mažinimas

Mažindamas sutartines netesybas teismas daro įtaką sutartimi nustatytam šalių teisių ir pareigų disbalansui, siekdamas atkurti jų pusiausvyrą. Tuo tarpu, deliktinės civilinės atsakomybės atveju, teismas, sprenddamas dėl atlygintinos žalos dydžio, atsižvelgia į keletą kriterijų; kai kurie iš jų itin susiję su socialinio teisingumo koncepcija, pavyzdžiui, žalą padariusio asmens turtinė padėtis, kuri gali turėti įtakos nepriimtinių ir sunkių pasekmių kilimui.

Žalos atlyginimo dydis nustatomas atsižvelgiant į: 1) šalių susitarimus dėl civilinės atsakomybės apribojimo (CK 6.252 str.); 2) civilinės atsakomybės netaikymą iš dalies arba visišką atleidimą nuo civilinės atsakomybės (CK 6.253 str.); 3) kreditoriaus kaltę (CK 6.259 str.) 4)

¹⁵⁰ LAT CBS 2003 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje *B.Roščin v V.Percovskij*, Nr. 3K-3-218/2003, bylų kategorija 32.4.

¹⁵¹ Mikelėnas V. Privatinės teisės vienodinimas Europos Sąjungoje: laimėjimai ir perspektyvos // *Justitia*. 2004, Nr. 6, p. 197.

nukentėjusiojo kaltę (CK 6.282 str. 1 d.); 5) žalą padariusio asmens turtinę padėtį (CK 6.282 str. 3 d.). „Deliktinės atsakomybės atveju, žalą, padarytą asmeniui, turtui, o įstatymų numatytais atvejais – ir neturtinę žalą privalo visiškai atlyginti ją padaręs asmuo“¹⁵². Pagal įstatymą, „teismas, atsižvelgdamas į atsakomybės prigimtį, šalių turtinę padėtį ir jų tarpusavio santykius, gali sumažinti nuostolių atlyginimo dydį, jeigu dėl visiško nuostolių atlyginimo atsirastų nepriimtinių ir sunkių pasekmių.“ (CK 6.251 str. 2 d.) Teismų praktikoje išreikšta pozicija, jog CK 6.251 str. 2 d. nustato visiško nuostolių atlyginimo principo išimtį, todėl ji turi būti taikoma labai atsargiai ir tik išimtiniais atvejais, kai yra jos taikymo sąlygos ir sąžiningumas, protingumas bei teisingumas iš tiesų reikalauja sumažinti nuostolių atlyginimo dydį. Ši teisės norma nustato ir teismo nuožiūros ribas specialiais atvejais – „sumažintas nuostolių atlyginimas negali būti mažesnis už draudimo sumą, kuria skolininko civilinė atsakomybė buvo ar turėjo būti privalomai apdrausta“ (CK 6.251 str. 2 d.).

Pavyzdžiui, vienoje civilinėje byloje pagal ieškovo ieškinį atsakovėms dėl žalos atlyginimo, buvo nustatyta, jog „atsakovės V. K. sveikatos būklė sunki; atsakovė N. K. yra neįgali; ji augina mažametį sūnų; abi atsakovės neturi kito nekilnojamojo turto; priteisus ieškovui iš atsakovių visą žalos atlyginimą, joms atsirastų sunkių padarinių“¹⁵³. Šioje situacijoje teismas nusprendė, jog atlygintinos žalos dydis gali būti mažinamas pagrįstai CK 6.251 str. 2d. pagrindu (dėl atsirasiančių nepriimtinių ir sunkių pasekmių).

Manytina, jog „modernioji civilinė teisė asmens teises ir laisves gina pirmiausia turtiniais būdais ir remiasi visiško žalos atlyginimo koncepcija, viena vertus, įpareigojančia asmeniui visiškai atlyginti žalą pinigais, grąžinant žalą patyrusį asmenį, kiek įmanoma, į buvusią padėtį (lot. *status quo ante*), tačiau, kita vertus, siekiančia priešingų interesų pusiausvyros ir draudžiančia piktnaudžiauti teise ir nepagrįstai praturtėti kito asmens sąskaita“¹⁵⁴. Šiuo atveju teismas atsiduria tarsi viduryje tarp vienoje pusėje žalą patyrusio asmens ir *restitutio in integrum* principo, o kitoje pusėje – žalos padariusio asmens ir socialiniu teisingumu remtos būtinybės atsižvelgti į jo turtinę padėtį bei būtinybės išvengti nepriimtinių ir sunkių pasekmių. Pritartina nuomonei, jog nustatant žalos dydį reikia remtis kriterijais, „numatančiais būtinybę atsižvelgti į teisėtus ne tik nukentėjusiojo, bet ir žalą padariusio asmens interesus, kad neturtinė žala netaptų pernelyg didele

¹⁵² Ten pat, p. 212.

¹⁵³ LAT CBS 2009 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje *AB Rytų skirstomieji tinklai vs. V. K. ir N. K.*, Nr. 3K-3-615/2009, bylų kategorija 44.2.4.1; 44.8 (S).

¹⁵⁴ Cirtautienė S. Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas. Vilnius: Justitia, 2008, p. 18.

našta žalą padariusiam asmeniui ar visuomenei, neskatintų antisocialaus elgesio¹⁵⁵. Taigi, teismas šiuo atveju naudojasi jam suteikta diskrecijos teise, kad atkurtų tarp teisę pažeidusiojo ir nukentėjusiojo asmens teisinę taiką, užtikrindamas, jog abiejų asmenų teisių ir pareigų disproporcijai bus suteikta pusiausvyra socialinio teisingumo požiūriu. Laikomasi nuomonės, jog teismas, pasinaudodamas jam suteikta teise mažinti atlygintinos neturtinės žalos dydį CK 6.282 str. 3 d. pagrindu dėl žalą padariusio asmens turtinės padėties procesine prasme veikia kaip teisingumo vykdytojas, ypač išryškinant jo kaip socialinio teisingumo vykdytojo vaidmenį.

Kitaip nei atlyginant turtinę žalą, padarytos neturtinės žalos apskaičiuoti pinigais neįmanoma ir jos atlyginimas „vertinamas kaip kompensacinis civilinių teisių gynimo būdas“¹⁵⁶. Neturtinės žalos (CK 6.250 str.) atlyginimo teisinius pagrindus ir neturtinės žalos atlyginimo dydžių nustatymą lemia neturtinės žalos prigimtis ir objektas, dėl kurio pažeidimo asmuo patiria neturtinę žalą ir pan. „Priteisiant neturtinės žalos atlyginimą, vadovaujamosi teisingo žalos atlyginimo koncepcija, besiremiančia įstatymo ir teismų praktikos suformuotais vertinamaisiais subjektyvaus ir objektyvaus pobūdžio kriterijais, leidžiančiais kuo teisingiau atlyginti asmeniui padarytą žalą, atkurti pažeistų teisių pusiausvyrą, ir suponuojančiais pareigą preciziškai įvertinti konkrečios bylos aplinkybes“¹⁵⁷.

Kaip teigia Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, „neturtinės žalos dydis yra nustatomas pagal bylai reikšmingų aplinkybių visumą. Tai reiškia, kad teismo sprendime turi būti išvardyti ir pasverti argumentai, dėl kurių žalos dydis gali būti nustatomas didesnis, ir motyvai, dėl kurių žalos atlyginimo dydis gali būti mažesnis“¹⁵⁸. Pastebėtina, jog žalos dydžio mažinimas CK 6.282 str. 3 d. pagrindu dėl sunkios žalą padariusio asmens turtinės padėties, yra teismo teisė, o ne pareiga. „Nustatant žalos dydį, turi būti atsižvelgta į visumą įstatyme nurodytų kriterijų, taip pat į kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes, nes įstatyme nurodytas kriterijų sąrašas nėra baigtinis“¹⁵⁹. Teigiama, jog „tokia teismų praktika, kai ieškovo prašoma atlyginti neturtinės žalos suma vertinama kaip nevaržanti teismo diskrecijos nustatyti neturtinės žalos dydį konkrečioje byloje, o tik kaip viena iš reikšmingų bylai aplinkybių, į kurią teismas turi atsižvelgti

¹⁵⁵ Ten pat, p. 184.

¹⁵⁶ Ten pat, p. 69.

¹⁵⁷ LAT CBS 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje *Ž. Ž. v. UAB „Ekstra žinios“, UAB „Lietuvos rytas“*, bylos Nr. 3K-3-393/2008, bylų kategorija 26.7.1., 44.2.4.2.2.6., 44.2.4.2.3.

¹⁵⁸ LAT CBS 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje *J.Zdanys v. VŠĮ "Marijampolės ligoninė"*, bylos Nr. 3K-7-255/2005, bylų kategorija 44.2.4.2.; 44.8.

¹⁵⁹ LAT CBS 2003 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje *N. Žungailienė v. UAB Vilniaus troleibusai*, bylos Nr.3K-3-371, bylų kategorija 39.2.4.; 39.6.2.2.; 39.6.2.12.

nustatydamas neturtinės žalos dydį konkrečioje byloje, atitinka neturtinės žalos dydžio nustatymo specifiką ir kitose Europos šalyse bei rodo, kad Lietuvoje įsitvirtina moderni teisingo neturtinės žalos dydžio koncepcija¹⁶⁰.

Minėta, kad nustatant žalos dydį, itin svarbūs žalos prigimtis ir objektas. LAT teigimu, pavyzdžiui, „žalą padariusio asmens turtinė padėtis sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atveju negali būti lemiamu kriterijumi nustatant neturtinės žalos dydį. Esminis neturtinės žalos atlyginimo kriterijus, sužalojus sveikatą, yra sužalojimo pasekmės ir dėl to patirti dvasiniai išgyvenimai“¹⁶¹. Taigi, teismo diskrecinė teisė mažinti atlygintinos neturtinės žalos dydį sveikatos sužalojimo atveju yra apribota bendraisiais teisės principais.

Manytina, kad kitaip nei fizinių asmenų, juridinių asmenų padaryta neturtinė žala, vadovaujantis sunkios turtinės padėties kriterijumi, žymiai mažinama neturėtų būti. Tai patvirtinta ir LAT praktikoje: „atsakovas - SP UAB „Vilniaus troleibusai“ yra juridinis asmuo, pelno siekianti įmonė, todėl jos turtinė padėtis (turimos skolos), teisėjų kolegijos nuomone, negali būti pagrindas žymiai mažinti atlygintinos neturtinės žalos dydį“¹⁶². Tačiau būtina atkreipti dėmesį ir į tai, jog vis dėlto, „nustatant neturtinės žalos dydį, turi būti atsižvelgta į atsakovo turtinę padėtį ir nenustatyta tokios sumos, kurią išieškojus šis bankrutuotų“¹⁶³.

Naudodamasis diskrecine teise, teisėjas priima sprendimą – rezultatą, kurio galutinę formą suteikia „gyvenimo patirtis; tai, kaip jis supranta teisingumo ir moralės kanonus; teisėjo socialinių mokslų studijos; kartais jo intuicija, spėjimai, net jo nežinojimas ar išankstinis nusistatymas“¹⁶⁴. Manytina, jog teismui suteikiamos teisės mažinti neturtinės žalos dydį, atsižvelgiant į žalą padariusio asmens turtinę padėtį ir siekiant išvengti galimai kiliančių sunkių pasekmių, yra puikus pavyzdys, kaip teismas naudojasi jam suteikta diskrecijos teise nusigręždamas nuo formalumo ir vadovaudamasis socialinio teisingumo idėja.

¹⁶⁰ Cirtautienė S. Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas. Vilnius: Justitia, 2008, p. 183.

¹⁶¹ LAT CBS 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje *J.Zdanys v. VŠĮ "Marijampolės ligoninė"*, bylos Nr. 3K-7-255/2005, bylų kategorija 44.2.4.2; 44.8.

¹⁶² LAT CBS 2003 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje *N. Žungailienė v. UAB Vilniaus troleibusai*, bylos Nr.3K-3-371, bylų kategorija 39.2.4.; 39.6.2.2.; 39.6.2.12.

¹⁶³ LAT CBS 2005 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje *A.Sadeckas v. Savaitraštis "Laisvas laikraštis", UAB "Šilo bitė"*, bylos Nr. 3K-3-280/2005, bylų kategorija 26.6.

¹⁶⁴ Barak A. Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdant teisingumą // Justitia. 2005 Nr. 3, p. 28.

2.4. Žmogaus teisių poveikis civilinei teisei

Anksčiau minėta, jog socialinio teisingumo koncepcija implikuoja šiuos elementus: silpnosios šalies gynimas, asmens autonomijos teisė ir jos ribos, teismų diskrecija civilinėje teisėje; o jie išsprasinti gali tik tokioje teisinėje sistemoje, kurioje žmogaus teisių doktrina ir civilinė teisė neveikia atskirai, izoliuotai, o jas sieja teisinis ryšys. Šis socialinio teisingumo elementas yra apibendrinančio pobūdžio, kurio turinys atskleidžiamas aptariant tiesioginio ir netiesioginio žmogaus teisių poveikio civilinei teisei doktrinas.

Atkreiptinas dėmesys, jog „1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo rengiama atsižvelgiant į pagrindinius Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentus ir atitinka tarptautinius žmogaus teisių reikalavimus“¹⁶⁵. Lietuvos civilinės teisės sistema sureguliuota vadovaujantis Konstitucijos viršenybės principu, todėl ji formuojama – kuriama, taikoma bendrųjų konstitucinių vertybių šviesoje.

Žmogaus teisės civilinei teisei gali daryti tiesioginį arba netiesioginį poveikį, tačiau pabrėžtina, jog to suabsoliutinti nereikėtų. Praktikoje (teisės taikyme) šie kraštutiniai nėra tokie ryškūs, jie persipina. Atkreiptinas dėmesys, kad kai kurie akademikai apskritai atmeta tiesioginio žmogaus teisių doktrinos taikymą privatiems asmenims teoriją¹⁶⁶. Darbe laikomasi ne tokios kategoriškos nuomonės. Nors pripažįstama, jog privatiems asmenims suteikiama daugiau laisvės nei valstybei ir negali būti tikimasi, kad jie gyvens laikydamiesi griežtų valstybei nustatytų anti-diskriminacinių bei sąžiningumo kriterijų¹⁶⁶, tam tikra apimtimi privatūs asmenys žmogaus teisių doktrinos yra saistomi.

Ankstesniame skyriuje minėtos tiesioginio ir netiesioginio žmogaus teisių poveikio civilinei teisei „grynosios“ bei „išvestinės“ teorijos. Netiesioginio žmogaus teisių taikymo teorijos šalininkai pabrėžia, jog privačių asmenų ginčų sprendime teisėjai siekia atkurti pusiausvyrą tarp susipriešinusių šalių interesų, o ne pripažinti žmogaus teises¹⁶⁷. Jeigu būtų pripažintas tiesioginis žmogaus teisių doktrinos taikymas privatiems asmenims, teisėjai taip pat būtų tiesiogiai įpareigoti

¹⁶⁵ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 289.

¹⁶⁶ Mak C. The fundamental rights in European contract law: A comparison of the Impact of Fundamental Rights on Contractual Relationships in Germany, the Netherlands, Italy and England. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 2008, p. 51.

taikyti konstitucijoje numatytas žmogaus teises, galbūt tai daryti net ir *ex officio*¹⁶⁷. Manytina, kad tokiu būdu nepagrįstai būtų išplėstos teismo, nagrinėjančio civilines bylas, kompetencijos ribos.

Manytina, kad Lietuvoje taikytina „stipraus netiesioginio poveikio“ teorija su nežymiu „stipraus tiesioginio poveikio“ teorijos elementu. „Stipraus netiesioginio poveikio teorija“ reiškia, jog teismo institucija civilinėse bylose siekia apsaugoti fundamentaliąsias vertybes, taikydamą ne pačias žmogaus teisių apsaugos normas, bet civilinės teisės institutus ir normas. „Stiprus tiesioginis poveikis“ reiškia, kad sutarties šalis turi teisę inicijuoti civilinę bylą traukiant kitą šalį atsakovu vien tik už fundamentalios teisės (žmogaus teisės) pažeidimą, kitaip tariant – tiesiogiai taikoma LR Konstitucija. Toliau aptartina, kaip įmanomas ir įgyvendinamas tiesioginis fundamentalios teisės gynimas civilinėmis teisinėmis priemonėmis.

Tokią autorės nuomonę suformavo analizuota LAT praktika ir pateiktas Konstitucinio Teismo požiūris dėl tiesioginio (netiesioginio) LR Konstitucijoje įtvirtintų fundamentaliųjų teisių taikymo. Lietuvoje teismai vengia pernelyg dažno tiesioginio LR Konstitucijos taikymo, daro tai tik išimtiniais atvejais, nes laikomasi pozicijos, jog tiesiogiai LR Konstitucija taikoma tik tuomet, kai konkretaus teisinio santykio nereguliuoja kiti įstatymai. Kaip toks atvejis paminėtina viena LAT byla, kurioje be kitų klausimų buvo sprendžiama ir dėl neturtinės žalos, padarytos nusikaltimu, atlyginimo. Teismas pabrėžė: „išplėstinė teisėjų kolegija, atsižvelgdama į pirmiau nurodytas Lietuvos Respublikos Konstitucijos, kuri yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 6 straipsnis), 30 straipsnio 2 dalies nuostatas, Konstitucijos viršenybę Lietuvos teisės sistemoje, taip pat nurodytą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, konstatuoja, kad ginčo santykių teisinis reglamentavimas bei ieškovės ieškinio pagrindas ir reikalavimas atlyginti tam tikrais išskirtiniais pagrindais – nusikaltimu žmogiškumui – padarytą žalą lemia, jog bylą nagrinėję teismai, vykdydami teisingumą, ginčui išspręsti privalėjo tiesiogiai taikyti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalį, užpildyti teisės spragas *ad hoc* ir taikyti teisę (be kita ko, naudojantis teisės analogija, taikant bendruosius teisės principus, taip pat aukštesnės galios teisės aktus, pirmiausia Konstituciją)“¹⁶⁸. Kaip matyti, Lietuvoje tiesioginis Konstitucijos taikymas civilinėse bylose nėra dažna praktika. Tačiau tai nereiškia, jog žmogaus teisių apsauga civilinėje teisėje yra neefektyvi. Atkreiptinas dėmesys į Lietuvos Konstitucinio Teismo nuomonę, jog „konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas

¹⁶⁷ Ten pat, p. 52.

¹⁶⁸ LAT CBS 2011 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje *M. B. v. V. V. ir M. Ž.* Nr. 3K-7-70/2011, bylų kategorija 44.2.4.2; 44.5.2.16; 44.8; 92; 106.1 (S).

glaudžiai siejasi su sutarčių sudarymo laisvės principu. Sutarčių sudarymo laisvė - tai sukonkretinta išraiška tokių Konstitucijoje įtvirtintų vertybių kaip asmens laisvė (21 straipsnis), nuosavybės neliečiamumas (23 straipsnis), asmens ūkinės veiklos laisvė (46 straipsnis). Taigi sutarčių sudarymo laisvė gali būti vertinama kaip konstitucinio lygmens garantija¹⁶⁹. Taigi, konkrečios konstitucinės teisės ir laisvės yra konkrečių civilinių teisės normų turinys, todėl jų taikymas ar atsakomybė už civilinės teisės normos pažeidimą tam tikra prasme yra atsakomybė už žmogaus teisių pažeidimą – vyrauja netiesioginio žmogaus teisių poveikio civilinei teisei doktrina.

Tuo tarpu, Vokietijoje, Italijoje, Lenkijoje, Portugalijoje, Ispanijoje tiek civilines bylas nagrinėjantys teismai, tiek Konstituciniai teismai taiko Konstitucija saugomas fundamentalias teisės normas privatinės teisės bylose¹⁷⁰ - tiesioginio žmogaus teisių poveikio doktriną. Palyginimui paminėtina Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo jurisprudencija, turinti ryškių pavyzdžių, patvirtinančių stiprų konstitucinių teisių poveikį sutarties šalių teisiniams santykiams, ypatingą dėmesį skiriant silpnosios šalies gynimui¹⁷¹. Šiam požiūriui iliustruoti aptartina viena žymiausių bylų šiuo klausimu. Minimas sprendimas priimtas dar 1990 m. *Handelsvertreter*¹⁷² byloje, kurioje teismas pripažino standartinės sutarties sąlygą negaliojančia, nes ji apribojo asmens laisvę užsiimti profesine veikla, garantuojamą Konstitucijos. Pamatinių vertybių, šiuo atveju – asmens laisvės užsiimti profesine veikla – šalys sutartimi negali apriboti arba jų atsisakyti¹⁷³. Atsižvelgiant į tai, kad sutarties šalys yra laisvos sudaryti sutartį savo nuožiūra be valstybės įsikišimo (įstatymų leidėjo), Vokietijos teisėje nustatyta, jog teisėjai interpretuoja ir taiko bendrąsias privatinės teisės normas fundamentaliųjų teisių šviesoje¹⁷⁴. Pirmiausia, turi būti išsiaiškinama, kokiai pamatinei vertybei „gresia pavojus“ ir kaip ji sąveikauja su sutarties laisvės principu; tuomet, privalu sukurti pusiausvyrą tarp šalių, silpnesniajai šaliai suteikiant galimybę aiškiai ir laisvai apsibrėžti savo poziciją¹⁷⁵.

¹⁶⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas // Valstybės žinios. 1996, Nr. 114-2643.

¹⁷⁰ Ziegler S. K. Human Rights and Private Law. Studies of the Oxford Institute of European and Comparative Law. Oxford: Hart Publishing, 2007, p. 55.

¹⁷¹ Grundmann S. Constitutional Values and European Contract Law. The Netherlands: Kluwer Law International, 2008, p. 37.

¹⁷² Mak C. The fundamental rights in European contract law: A comparison of the Impact of Fundamental Rights on Contractual Relationships in Germany, The Netherlands, Italy and England. The Netherlands: Kluwer Law International 2008, p. 70

¹⁷³ Ten pat, p. 71.

¹⁷⁴ Ten pat, p. 74.

¹⁷⁵ Ten pat, p. 83.

Pavyzdžiui, DCFR projekto I knygos 1:102 str. „Aiškinimas ir vystymas“¹⁷⁶ pirmoje dalyje nurodyta, jog projekte numatytos taisyklės aiškinamos ir plėtojamos individualiai, sutinkamai su pačių taisyklių tikslu. Antra dalis tiesiogiai nurodo, jog minėtos taisyklės turi būti interpretuojamos, atsižvelgiant į žmogaus teises ir laisves bei konstitucines vertybes. Kaip teigiama, 1:102 str. įrodo, jog DCFR projektas turi būti aiškinamas ir vystomas žmogaus teisių šviesoje.¹⁷⁷ Taigi, manytina, jog projekte įtvirtinta netiesioginio žmogaus teisių poveikio civilinei teisei doktrina.

Socialinio teisingumo modelio, kuriuo vadovaujama ši darbe aptarti elementai – silpnosios šalies gynimas, asmens autonomijos bei sąžiningumo principų užtikrinimas, teismui garantuojama diskrecijos teisė. Žmogaus teisių poveikio elementas yra apibendrinančio pobūdžio, vainikuojantis socialinio teisingumo vertinimo kriterijus. Manytina, kad socialinis teisingumas apskritai gali įsiprasmingti tik tokioje civilinės teisės sistemoje, kurioje žmogaus teisių doktrina turi įtakos civilinės teisės formavimui ir taikymui, jas sieja ne tik filosofinis, bet ir teisinis ryšys.

¹⁷⁶ Principles, Definitions and the Model rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference. Interim Outline Edition. 2008, p. 134 // http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf //; prisijungimo laikas: 2013-04-21.

¹⁷⁷ Hesselink M. W. CFR & Social Justice. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008, p. 67.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Atsižvelgiant į žemiau pateiktus tyrimo rezultatus, teigtina, jog magistro baigiamojo darbo įvade suformuluota hipotezė, kad atskiruose Lietuvos civilinės teisės institutuose bei teisminėje praktikoje atsiskleidžia socialinio teisingumo modelio elementų turinys, todėl šis modelis gali būti taikomas vertinant civilinę teisę socialinio teisingumo požiūriu, pasitvirtino.

1. Teisingumas laikytinas pamatiniu visuomeninio gyvenimo principu, nustatančiu tam tikrus dorovinius, teisinius, ekonominius, politinius žmonių elgesio rėmus. Socialinis teisingumas daugiausia aiškinamas per asmens ir valstybės santykį - viešosios teisės prizmę (kaip teisingas valstybinių išteklių paskirstymas, visiems visuomenės nariams vienodų galimybių sudarymas ir pan.), tačiau šios sąvokos turinys apima ir privatinės teisės sferą. Privatinėje teisėje, konkrečiai – civilinėje teisėje, socialinis teisingumas suprantamas kaip asmenų tarpusavio santykio reguliatorius, užtikrinantis jiems vienodas sąlygas veikti autonomiškai, įpareigojantis elgtis sąžiningai ir užtikrinti silpnosios santykio šalies gynimą. Valstybės intervencija reikalinga tiek, kiek civilinio teisinio santykio dalyviai patys nesugeba veiksmingai užtikrinti socialinio teisingumo įgyvendinimo.

2. Žymiausiomis socialinio teisingumo aiškinimo teorijomis laikytinos: radikalusis liberalizmas (libertarizmas) - skelbiantis, jog laisvoje visuomenėje didžioji dalis visuomeninių išteklių yra teisėtai ir teisingai paskirstomi remiantis individualiais mainais; klasikinis liberalizmas - skelbiantis, jog ištekliai turi būti paskirstomi tolygiai, tačiau pirmenybę teikiant „labiausiai nuskriaustiems“ gyventojų sluoksniams ir komunitarizmas - skelbiantis, jog teisingas išteklių paskirstymas yra toks, kai kiekvienam visuomenės atstovui duodama tiek, kiek jis to nusipelnė. Lietuvos civilinės teisės sistemai artimiausia klasikinio liberalizmo socialinio teisingumo aiškinimo teorija: LR civiliniame kodekse įtvirtintomis taisyklėmis, teismų praktika bei doktrina asmenims užtikrinama autonomijos teisė, ribojama sąžiningumo principo bei pareigos saugoti silpnąją teisinio santykio šalį, o šio ribojimo efektyvumą užtikrina teismo institucija.

3. Socialinio teisingumo modelį, tapusį pamatu moksliniam darbui, sudarantys elementai: „reguliavimo teisėtumas“, „silpnosios šalies gynimas“, „autonomijos teisė ir jos ribos“, „teismo diskrecijos teisė civilinėje teisėje“ ir „žmogaus teisių poveikis civilinei teisei“. Kadangi modelis suformuotas pagal DCFR projektą, „reguliavimo teisėtumas“ reiškia, jog šio dokumento rengimas turi atitikti demokratinės įstatymų leidybos principą. Tuo tarpu, įstatymų leidžiamosios valdžios

legitimumą Lietuvoje lemia 1992 m. LR Konstitucija, vertinant nacionalinę civilinę teisę socialinio teisingumo požiūriu, šis kriterijus nėra aktualus, todėl tyrime netaikytinas.

4. „Silpnosios šalies gynimo“ elemento taikymo ypatumai, žvelgiant iš socialinio teisingumo perspektyvos, gali būti atskleidžiami darant takoskyrą tarp vartotojų ir verslo subjektų teisių apsaugos mechanizmų. Vartotojas nacionaliniame ir europiniame kontekste vienareikšmiškai traktuotinas kaip silpnoji šalis; tačiau „silpnoji šalis“ teisiškai neturi būti siejama tik su fiziniu asmeniu – ši sąvoka tam tikrais atvejais apima ir verslo subjektą.

5. Vartotojų teisių apsauga laikoma prioritetine sritimi valstybėje ir vartotojo teisių apsauga civilinėje teisėje įtvirtinama CK 6.188 str. dėl vartojimo sutarčių sąlygų ypatumų, 6.350-6.370 str. dėl vartojimo pirkimo-pardavimo sutarčių, 6.193 str. 4d. dėl sutarčių aiškinimo vartotojų naudai ir kt. Aukšto vartotojų apsaugos lygio užtikrinimas taip pat pabrėžiamas teismų praktikos nagrinėjant iš vartojimo teisinių santykių kilusius civilinius ginčus. LR CK 6.228 straipsnio dėl esminės šalių nelygybės pagrindu, skirto apsaugoti silpnąją šalį, sėkmingai gali būti ginamos ne tik fizinio asmens-vartotojo, tačiau ir verslo subjektų teisės, todėl tam tikrais atvejais ir verslo subjektas gali būti laikomas silpnąja teisinio santykio šalimi. Socialinio teisingumo požiūriu toks reglamentavimas yra sėkmingas pavyzdys.

6. „Autonomijos teisė ir jos ribos“ - šio elemento turinys atskleidžiamas per sutarčių teisės principą ir jo ribojimą sąžiningumo reikalavimu; sąžiningas teisinio santykio dalyvių veikimas reiškia ir tai, jog saugoma silpnoji teisinio santykio šalis, t.y. įgyvendinamas socialinis teisingumas. Sąžiningumo principas civilinėje teisėje nėra asmens vidinis įsitikinimas ar moralinis nusiteikimas, o faktinis įsipareigojimas veikti nepažeidžiant kitos asmens teisių, už kurio nesilaikymą taikytina civilinė teisinė atsakomybė. Sąžiningumo principo nesilaikymas gali būti pripažintas piktnaudžiavimu teise ir atsisakoma ginti pažeistą asmens teisę CK 1.137 straipsnio pagrindu, tačiau tokia praktika nėra dažna, nes egzistuoja eilė iš sąžiningumo principo išplaukiančių civilinės teisės normų, kurių pagrindu asmenys sėkmingai gina pažeistas teises: esminė šalių nelygybė (CK 6.228 str.), siurprizinių standartinių sąlygų kontrolė (CK 6.186 str.), pardavėjo pareiga informuoti pirkėją (CK 6.353 str.) ir pan.

7. Lietuvos civilinėje teisėje sąžiningumo principo taikymas sutartiniuose santykiuose apima ir ikisutartinių santykių stadiją. Iksutartinėje stadijoje esminės reikšmės sutarties sudarymui turinčios informacijos neatskleidimas, derybų pradėjimas ar jų vedimas neturint ketinimo sudaryti sutartį, toli pažengusių derybų nutraukimas laikomi pareigos elgtis sąžiningai ikisutartinių santykių metu nesilaikymu ir šalis, kurios teisės ir teisėti interesai buvo pažeisti

nesąžiningai veikusios šalies veiksmais ar neveikimu, turi teisę į nuostolių atlyginimą. Už sąžiningumo principo nesilaikymą taikytinas civilinės teisės atsakomybės institutas laikytinas socialinio teisingumo koncepcijos įgyvendinimu praktikoje.

8. „Teismų diskrecijos civilinėje teisėje“ elementas pirmiausia reiškia tai, jog teismui, siekiant užtikrinti socialinį teisingumą (užtikrinti sąžiningumo principo įgyvendinimą ir apginti silpnąją šalį), suteikiama teisė veikti aktyviai ir pačiam spręsti dėl intervencijos į sutartinius teisinius santykius (sutartinių teisinių santykių kontrolės). Teismas vartojimo sutartyse turi diskrecinę teisę kontroliuoti nesąžiningas sutarčių sąlygas ir *ex officio* pripažinti vartojimo sutartis arba atskiras jų sąlygas nesąžiningomis CK 6.188 straipsnio pagrindu, todėl niekinėmis ir negaliojančiomis. Taip pat šis elementas apima ir teismo teisę, taikant civilinės atsakomybės institutą, mažinti neprotingai dideles sutartimi sulgytas netesybas, vadinasi, daryti tiesioginę įtaką sutartiniams teisiniams santykiams dėl vienai šalių suteikiamo perdėto pranašumo, kuris laikomas nesuderinamu su socialinio teisingumo koncepcija. Taip pat teismas gali mažinti atlygintinos žalos dydį, atsižvelgdamas į socialiai reikšmingą faktą - teisę pažeidusio asmens turtinę padėtį. Toks požiūris, kai faktinis žalos atlyginimas nėra vienintelis tikslas, o siekiama išlaikyti pusiausvyrą tarp teisę pažeidusio ir nukentėjusiojo interesų, laikytinas socialiai teisingu ir rekomenduotinu.

9. „Žmogaus teisių poveikio civilinei teisei“ elemento turinys nacionalinėje teisėje atskleidžiamas per tiesioginio ir netiesioginio poveikio doktrinas. Pagal tiesioginio žmogaus teisių poveikio civilinei teisei doktriną, fundamentaliosios teisės pažeidimas suponuoja civilinės atsakomybės kilimą. Lietuvoje vyrauja netiesioginio žmogaus teisių poveikio doktrina, pagal kurią tiesioginė atsakomybė kyla ne už fundamentaliosios teisės, o už civilinės teisės normos pažeidimą; tiesioginio poveikio doktrina taikytina tik išimtiniais atvejais. Pagal darbe taikomą modelį, žmogaus teisių doktrinos poveikis civilinei teisei leidžia įsiprasminti pačiai socialinio teisingumo koncepcijai, o netiesioginio poveikio taikymo praktika nacionalinėje teisėje užkerta kelią galimam asmenų piktnaudžiavimui teise ir apriboja civilinių ginčų dėl žmogaus teisių pažeidimo kiekį.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Nacionaliniai ir tarptautiniai teisės aktai bei dokumentai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės Žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės Žinios. 2000, Nr. 74-2262.
3. Lietuvos Respublikos 2002 m. gegužės 1 d. Teismų įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 17-649.
4. Lietuvos Respublikos 2007 m. kovo 1 d. Vartotojų teisių apsaugos įstatymas // Valstybės žinios. 2007, Nr. 12-488.
5. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010 Integral version // <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/main.htm>.
6. Principles of European Contract Law // http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/Skabelon/pecl_engelsk.htm.
7. Principles, Definitions and the Model rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference. Interim Outline Edition. 2008 // http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf.

Specialioji literatūra

8. Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublienė D. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
9. Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis* // Jurisprudencija. 2008, Nr. 10 (112), p. 53-61.
10. Ambrasienė D., Cirtautienė S. Teismų praktikos reikšmė Lietuvoje: *stare decisis v. jurisprudence constante*. Privatinė teisė: praeitis, dabartis ir ateitis // Justitia. 2008.
11. Barak A. Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdant teisingumą // Justitia. 2005, Nr (3), p. 22, 24, 28.
12. Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka vakarų teisės tradicijai. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004.
13. Beale H., Fauvarque-Cosson B., Rutgers J., Tallon D., Vogenauer S. Cases, Materials and Text on Contract Law. Oregon: Hart Publishing, 2010.

14. Bieliauskaitė J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje vakarų teisės tradicijoje. 2009 // https://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/sms/archyvas/?l=62124.
15. Birmontienė, T., Jarašiūnas, E., Kūris E. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
16. Bublienė D. Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė. Vilnius: Registrų centras, 2009.
17. Cirtautienė S. Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas. Vilnius: Justitia, 2008.
18. Clayton M., Williams A. Social Justice. Massachusetts: Blackwell Publishing, 2004.
19. Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009.
20. Drazdauskas S. Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka sutarčių teisei. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2008.
21. Grundmann S. Constitutional Values and European Contract Law. The Netherlands: Kluwer Law International, 2008.
22. Guogis J. Ar reikia kitokio Lietuvos visuomenės socialinės raidos modelio? 2010 // https://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/sms/archyvas/?l=92453.
23. Hayek F. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Socialinio teisingumo mirażas. Vilnius: Eugrimas, 1998.
24. Hesselink M. W. CFR & Social Justice. Munich: Sellier, European law publishers GmbH, 2008.
25. Lurger B. The Common Frame of Reference/Optional Code and the Various Understandings of Social Justice in Europe. Private Law and the Many Cultures of Europe. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 2007.
26. Mak C. The fundamental rights in European contract law: A comparison of the Impact of Fundamental Rights on Contractual Relationships in Germany, the Netherlands, Italy and England. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 2008.
27. Micklitz H-W., Stuyck J., Terry E. Cases, materials and Text on Consumer Law. Oregon: Hart Publishing, 2010.
28. Mikelėnas V. ir kiti. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Vilnius: Justitia. 2003.
29. Mikelėnas V. Sutarčių teisė: Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996.

30. Mikelėnas V. Privatinės teisės vienodinimas Europos Sąjungoje: laimėjimai ir perspektyvos. Vilnius // Justitia. 2004, Nr. (6), p. 127.
31. Smits J. M. Democracy and (European) Private Law: A Functional Approach. European Journal of Legal Studies (Vol. 2). 2009 // http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1537888.
32. Study Group on Social Justice in European Private Law. Social Justice in European Contract Law: a Manifesto // European Law Journal, Vol. 10, No. 6, 2004.
33. Trager M. Party Autonomy and Social Justice in Member States and EC Regulation: A Survey of Theory and Practice. Standard Contract Terms in Europe. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 2008.
34. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2009.
35. Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė // Jurisprudencija. 2002, Nr. 24 (16), p. 200.
36. Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary on the UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (PICC). Oxford: Oxford University Press, 2009.
37. Walzer M. Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality. Oxford: Basil Blackwell, 1983.
38. Zaščurinskaitė R. Nesąžiningos sąlygos vartojimo sutartyse: teoriniai ir praktiniai aspektai. Vilnius // Justitia, 2004, Nr. 2, p. 28-29.
39. Ziegler S. K. Human Rights and Private Law. Studies of the Oxford Institute of European and Comparative Law. Oxford: Hart Publishing, 2007.

Teismų praktika

40. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas // *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 114-2643.
41. LAT CBS 2003 m. sausio 29 d. nutartis civilinėje byloje *R. Gečionis v. J. Valeckis, UAB "LietMaz-servis"*, bylos Nr. 3K-3-130/2003, bylų kategorija 25.8.2.
42. LAT CBS 2003 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje *B.Roščin v V.Percovskij* , Nr. 3K-3-218/2003, bylų kategorija 32.4.
43. LAT CBS 2003 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje *N. Žungailienė v. UAB Vilniaus troleibusai*, bylos Nr.3K-3-371, bylų kategorija 39.2.4.; 39.6.2.2.; 39.6.2.12.

44. LAT CBS 2003 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje 257-oji DNSB v. *Specialios paskirties UAB „Vilniaus vandenys“*, Nr. 3K-3-579/2003, bylų kategorija 37.1; 37.6; 40.2; 40.5.
45. LAT CBS 2003 m. birželio 4 d. nutartis civilinėje byloje P. *Kardauskas v. UAB „Agro Silja“*, bylos Nr. 3K-3-675/2003, bylų kategorija 37.8.
46. LAT CBS 2005 m. sausio 19 d. civilinėje byloje *UAB „Vingio kino teatras“ v. UAB „Eika“*, Nr. 3K-3-38/2005, bylų kategorija 42.5; 42.6; 52.3.
47. LAT CBS 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje *J.Zdanys v. VŠĮ „Marijampolės ligoninė“*, bylos Nr. 3K-7-255/2005, bylų kategorija 44.2.4.2; 44.8.
48. LAT CBS 2005 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje *A.Sadeckas v. Savaitraštis „Laisvas laikraštis“, UAB „Šilo bitė“*, bylos Nr. 3K-3-280/2005, bylų kategorija 26.6.
49. LAT CBS 2005 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje *VĮ Klaipėdos valstybinio jūrų uosto direkcija v. UAB „Almarina“*, Nr. 3K-3-358/2005, bylų kategorija 36.1.
50. LAT CBS 2006 m. sausio 11 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Forumo rūmai“ v. V. P.*, Nr.3K-3-22/2006, bylų kategorija 42.11.1 (S).
51. LAT CBS 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje *V.S. ir N.S. v. Abuva*, bylos Nr. 3K-3-141/2006, bylų kategorija 42.2;62 (S).
52. LAT CBS 2006 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje *V.Š. v. A.N., A.N.*, bylos Nr. 3K-P-382/2006, bylų kategorija 42.4; 45.1; 45.6 (S).
53. LAT CBS 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Schmitz Cargobull Baltic“ v. UAB „Vilniaus universaliųjų metalo konstrukcijų gamykla“*, Nr. 3K-3-503/2007, Procesinio sprendimo kategorija 36.1.
54. LAT CBS 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje *Ž. Ž. v. UAB „Ekstra žinios“, UAB „Lietuvos rytas“*, bylos Nr. 3K-3-393/2008, bylų kategorija 26.7.1., 44.2.4.2.2.6., 44.2.4.2.3.
55. LAT CBS 2008 m. spalio 28 d. nutartis byloje *A. K. v. UAB „Ribenos prekyba“* Nr. 3K-3-536/2008, bylų kategorija 45.2; 114.9.6.2; 121.20 (S).
56. LAT CBS 2008 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje *P.B. IĮ v. LEX SYSTEM GmbH*, Nr. 3K-3-559/2008, bylų kategorija 35.4; 35.5 (S).
57. LAT CBS 2008 m. lapkričio 12 d. nutartis civilinėje byloje *SB „Šermukšnėlė“ v. J. Z.*, Nr. 3K-3-460/2008, bylų kategorija 27.3.1.10; 44.5.2.17; 44.8; 114.3; 114.4.
58. LAT CBS 2008 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Virsmas“ v. Vilniaus apskrities viršininko administracija*, bylos Nr. 3K-3-558/2008, bylų kategorija 20.3.4; 25.2; 27.3.2; 35.4; 42.9; 42.11.1; 50.8; 104.9 (S).

59. LAT CBS 2009 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Tele2“ v. UAB „Vortumas“*, Nr. 3K-3-24/2009, bylų kategorija 42.2; 42.9; 90; 121.21 (S).
60. Teismų praktikos apibendrinimo departamentas, Civilinių bylų skyrius Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga, 2009 m. kovo 24 d.
61. LAT CBS 2009 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje *M. L. v. Air Baltic Corporation AS*, Nr. 3K-3-541/2009, bylų kategorija 42.3; 42.6; 60; 130.1.2.
62. LAT CBS 2009 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje *AB Rytų skirstomieji tinklai vs. V. K. ir N. K.*, Nr. 3K-3-615/2009, bylų kategorija 44.2.4.1; 44.8 (S).
63. LAT CBS 2010 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje *E. Ž. v. R. J.*, Nr. 3K-3-106/2010, bylų kategorija 36.1; 42.4 (S).
64. LAT CBS 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Miaras“ v. A. D. IĮ „Aldaujana“*, Nr. 3K-7-409/2010, bylų kategorija 36.1; 42.8.
65. LAT CBS 2011 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje *M. B. v. V. V. ir M. Ž.* Nr. 3K-7-70/2011, bylų kategorija 44.2.4.2; 44.5.2.16; 44.8; 92; 106.1 (S).
66. LAT 2012 vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje *AB DnB NORD bankas v. A. P. ir kt.*, bylos Nr. 3K-3-58/2012, bylų kategorija (S) 32.5, 42.10, 74.2.4, 93.2.11, 128.16.

SANTRAUKA

Socialinis teisingumas šiame darbe suvokiamas kaip tam tikra schema (modelis), apimanti keletą pagrindinių elementų, kuriuos galima laikyti tam tikrais vertinimo kriterijais: silpnosios šalies gynimas, autonomijos teisė ir jos ribos, teismo diskrecijos teisė civilinėje teisėje ir žmogaus teisių poveikis civilinei teisei. Vadovaujantis minimais kriterijais ir jų visetu kaip socialinio teisingumo vertinimo sistema siekiama iširti civilinės teisės šaką – panagrinėti atskirus civilinės teisės institutus iš socialinio teisingumo perspektyvos. Pabrėžtina, kad aptariamas socialinio teisingumo modelis yra tik pasiūlymas, tam tikra perspektyva, iš kurios civilinė teisė galėtų būti vertinama.

Dėl ribotos darbo apimties nagrinėjami tie civiliniai teisiniai santykiai, kurie darbo autorės nuomone, su socialinio teisingumo modeliu susiję glaudžiausiu ryšiu. Detalizuojant kiekvieną minėto modelio elementų, darbe ypač akcentuojami sutartiniai teisiniai santykiai. Aiškinantis silpnosios šalies gynimo principo turinį, kaip vieno socialinio teisingumo modelio elementų, daug dėmesio skiriama vartojimo sutartiniams teisiniams santykiams - nagrinėjamas vartojimo sutarties institutas, vartotojo, kaip silpnosios vartojimo sutarties šalies statusas, taip pat aiškinamasi, kodėl silpnosios šalies statusas tam tikrais atvejais suteiktinas ir verslo subjektams. Darbe siekiama atskleisti pusiausvyros tarp asmens autonomijos teisės bei jų tarpusavio solidarumo būtinybę socialinio teisingumo požiūriu – nagrinėjamas sąžiningumo principas kaip autonomijos teisę ribojantis veiksnys. Taip pat aptariama teismui suteikiamos diskrecijos teisės svarba socialinio teisingumo kontekste – nagrinėjama, kokiais atvejais teismo institucija turi teisę daryti įtaką sutartiniams teisiniams santykiams, vadovaudamasi socialinio teisingumo koncepcija. Atkreipiamas dėmesys ir į bendresnio pobūdžio aspektus – kokios reikšmės socialinio teisingumo modelio taikymui nacionalinėje teisėje turi žmogaus teisių poveikis civilinei teisei.

Atliktas tyrimas patvirtino darbe iškeltą hipotezę, kad atskiruose Lietuvos civilinės teisės institutuose bei teisminėje praktikoje atsiskleidžia socialinio teisingumo modelio elementų turinys, todėl šis modelis gali būti taikomas vertinant civilinę teisę socialinio teisingumo požiūriu.

SUMMARY

In this thesis the social justice is conceptualized as a particular scheme (model) which embraces several essential elements, in other words certain evaluation criteria. According to these criteria an author of this thesis analyzes a branch of civil law – in particular certain legal institutes from the perspective of social justice.

The chosen social justice model implicates five elements: regulatory legitimacy, protection of weaker party, individual autonomy and social solidarity, discretion of courts and human rights' impact on civil law. Four of them (excluding regulatory legitimacy) are applied. A great attention is paid to contract law, especially to the consumer contracts, as well as consumer's category itself. One of the aims of this thesis is to discuss the importance of fairness in contract law (contractual and pre-contractual obligations) as a restrictive factor of individual autonomy. Discretion of courts is being discussed from the perspective of social justice – how broad is the discretion given for the purposes of social justice. Lastly the impact of human rights to civil law is being discussed – it is relevant to ascertain whether human rights doctrine and civil law are related.

The main purpose of this thesis is to analyze the civil law norms and case law in Lithuania from the perspective of social justice and to compare separate institutes to the social justice model mentioned above. The hypothesis of this thesis has been affirmed.

It is assumed that due to inevitable „Europeanization“, it is advantageous to analyze to what extent Lithuanian legal system, in particular civil law system, conforms to the social justice model established in European private law.